

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΙΩΑΝΝΑΣ ΚΟΥΤΡΑΦΟΥΡΗ
(Α.Μ.: 1012202103023)

Θέμα: «Θεόδωρος Μανούσης (1793-1858): Ο εικονοκλάστης καθηγητής ιστορίας
στο Πανεπιστήμιο Αθηνών»

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2023

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	2
Εισαγωγή.....	3
Α΄ Κεφάλαιο	
Γέννηση, οικογένεια και σπουδές του Θεόδωρου Μανούση	6
Β΄ Κεφάλαιο	
Η προεπαναστατική δράση του Θεόδωρου Μανούση και η συμβολή του στον αγώνα των Ελλήνων.....	12
2.1. Τα πρώτα επαναστατικά χρόνια και ο Φιλελληνισμός.....	12
2.2. Η δράση του Θεόδωρου Μανούση στον αγώνα για την ανεξαρτησία.....	17
Γ΄ Κεφάλαιο	
Η σταδιοδρομία του Θεόδωρου Μανούση στην Ελλάδα μετά την επανάσταση	21
3.1. Ο Θεόδωρος Μανούσης ως καθηγητής της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών	21
3.2. Η διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών	23
3.3. Θεωρία και φιλοσοφία του μαθήματος της Ιστορίας	29
3.4. Η αντιπαράθεση του Θεόδωρου Μανούση με τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο για την Ιστορία	36
3.5. Το κίνημα των φοιτητών εναντίον του Θ. Μανούση («Μανούσεια» 1848)	39
Δ΄ Κεφάλαιο	
Η παρακαταθήκη του έργου και της προσφοράς του στον ελληνισμό	48
Επίλογος	52
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	54
Παράρτημα	61
Περίληψη	69

Πρόλογος

Η παρούσα διατριβή μεταπτυχιακής ειδίκευσης εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών, του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και αντικείμενο μελέτης της είναι η σκιαγράφηση της προσωπικότητας του Θεόδωρου Μανούση. Ο Θεόδωρος Μανούσης (1793-1858) υπήρξε καθηγητής ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και μέσω της εργασίας αυτής πρόκειται να διερευνηθεί η πολυσχιδής μορφή, δράση και συμβολή του τόσο στον τομέα των Ανθρωπιστικών Επιστημών όσο και σε άλλους τομείς κατά τη διάρκεια της ζωής του. Ειδικότερα, θα αναλυθεί η πορεία του ως σπουδαστή σε πανεπιστήμια του εξωτερικού όπως σε αυτά της Βουδαπέστης και της Λειψίας αλλά και η μετέπειτα πορεία του ως Αρεοπαγίτης δικαστικός και βασιλικός επίτροπος της Ιεράς Συνόδου και φυσικά ως καθηγητής Γενικής Ιστορίας και πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Στο σημείο αυτό επιθυμώ να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής μου εργασίας τον καθηγητή κ. Θανάση Χρήστου, ο οποίος με ιδιαίτερο ενδιαφέρον μου υπέδειξε ένα σημαντικό θέμα και με τη δική του συμβολή, εποπτεία και καθοδήγηση κατόρθωσα να το φέρω σε πέρας.

Εισαγωγή

Σκοπός της διπλωματικής αυτής εργασίας είναι να μελετηθεί και να αναλυθεί η πορεία και συμβολή του καθηγητή ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Θεόδωρου Μανούση (1793-1858).

Στο **πρώτο κεφάλαιο** πρόκειται να παρουσιασθούν στοιχεία από τα πρώτα χρόνια της ζωής, της οικογένειας και των σπουδών του Θεόδωρου Μανούση. Ο Θεόδωρος Μανούσης με καταγωγή από τα Σιάτιστα Κοζάνης ήταν γόνος εύπορης οικογένειας με πατέρα έμπορο αν και ο ίδιος έχασε τους γονείς του σε νεαρή ηλικία. Από το 1808 και μετά την κηδεμονία του ανέλαβε ο θείος του στη Βιέννη. Ο πατέρας του, ωστόσο, φρόντισε να στείλει τον γιο του για σπουδές τόσο στη Βουδαπέστη, όσο και σε πανεπιστήμια της Γερμανίας, όπως αυτά του Γκέτινγκεν και της Λειψίας.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Βιέννη είχε την τύχη να γνωρίσει τον Έλληνα διδάσκαλο του γένους και διαφωτιστή Θεόκλητο Φαρμακίδη (κατά κόσμον Θεοχάρη Φαρμακίδη), ενώ μαζί με αυτόν ανέλαβε για ένα διάστημα και τη διεύθυνση του φιλολογικού περιοδικού «*Ερμής ο Λόγιος*». Υπήρξε πνευματικός πατέρας του Δημήτριου Βερναρδάκη και διέθετε στη συλλογή του ελληνικά δημοτικά τραγούδια, τα οποία και είχε παρουσιάσει κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Αυστρία. Πρώτος ο Θεόδωρος Μανούσης (Βιέννη, 1814) συγκέντρωσε τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια και τα μετέφρασε, ενώ τα παρουσίασε και στον Γκαίτε προκαλώντας τον ενθουσιασμό του. Στο πλαίσιο της επαναστατικής του δράσης υπέρ των Ελλήνων φυλακίστηκε από τις αρχές στην Αυστρία, ενώ το 1828 συνέχισε τις ιστορικές και αρχαιολογικές του σπουδές στην Ιταλία και το επέστρεψε οριστικά στην Ελλάδα το 1834.

Το **δεύτερο κεφάλαιο** πραγματεύεται την προεπαναστατική δράση του Θεόδωρου Μανούση και τη συμβολή του στον αγώνα των Ελλήνων κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821. Ο Θεόδωρος Μανούσης δεν κατόρθωσε, ενώ ο ίδιος το επιθυμούσε, να κατεβεί στην Ελλάδα μόλις κηρύχθηκε η Επανάσταση, αφού η αυστριακή αστυνομία δεν του χορήγησε διαβατήριο. Έτσι, ακολούθησε άλλον δρόμο για την ηθική και υλική συμπαράσταση στον αγώνα. Συνεργάστηκε με φιλέλληνες, κυρίως τον γνωστό Θείρσιο, για συγκέντρωση και ανταλλαγή πληροφοριών αλλά και για αποστολή υλικού. Στην Τεργέστη πιάστηκε στην κατοχή Ελλήνων λιθογραφικό πιεστήριο, αποστολή με παραγγελία Θεόδωρου Μανούση και Π. Βλαστού. Αυτοί οι δυο, μαζί με τους Κ. Κούμα και Κ. Κοκκινάκη, συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν. Ο

Μανούσης έμεινε στη φυλακή τέσσερις μήνες σε συνθήκες απομόνωσης, και βγήκε με σοβαρές επιπτώσεις στην υγεία του, ενώ διαβατήριο του δόθηκε τελικά το 1828.

Στο **τρίτο κεφάλαιο** παρουσιάζεται εκτενώς η σταδιοδρομία του Θεόδωρου Μανούση, αφότου είχε επιστρέψει στη μεταεπαναστατική Ελλάδα από το εξωτερικό. Στο πλαίσιο αυτό της μόνιμης πλέον εγκατάστασής του στην Ελλάδα, το 1835 (ενδεχομένως και από το 1834), διορίστηκε αρεοπαγίτης στον τότε νεοσυσταθέντα Άρειο Πάγο, όπου υπηρέτησε μέχρι και το 1843. Κατά την ίδια περίοδο υπηρέτησε και ως βασιλικός επίτροπος της Ιεράς Συνόδου, ενώ ήδη από την αρχή της ίδρυσης του Πανεπιστημίου των Αθηνών συγκαταλέχθηκε μεταξύ των πρώτων διορισθέντων καθηγητών του νεοσύστατου Εθνικού Πανεπιστημίου μας και δίδαξε αρχικά ως «επίτιμος» και στη συνέχεια ως «τακτικός» καθηγητής.

Κατά τη διάρκεια της πανεπιστημιακής του σταδιοδρομίας ο Θεόδωρος Μανούσης δίδαξε Γενική, μέση και νέα, αρχαία, βυζαντινή, ρωμαϊκή ιστορία, Πολιτειογραφία (περιγραφή και σύγκριση πολιτευμάτων προηγμένων λαών της εποχής βάσει στατιστικών δεδομένων και άλλων πληροφοριών), ενώ για ένα εξάμηνο δίδαξε και Αρχαιολογία. Το 1844 εξελέγη πρόεδρος του Πανεπιστημίου Αθηνών και το ακαδημαϊκό έτος 1849-1850 κοσμήτορας στη Φιλοσοφική Σχολή.

Στο **τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο** θα εξετασθεί η παρακαταθήκη του έργου, η προσφορά του στον ελληνισμό, αλλά και κάποιες αντιδράσεις που δημιουργήθηκαν σε σχέση με τον ίδιο και τις πεποιθήσεις του σε επιστημονικό επίπεδο. Οι αντιδράσεις αυτές βασίστηκαν σε θέσεις τις οποίες είχε εκφράσει το Ρωσικό Κόμμα μέσω ενός άρθρου κάποιου φοιτητή, ο οποίος κατηγόρησε τον καθηγητή Θεόδωρο Μανούση ότι δεν μιλούσε με ευλάβεια για τη θρησκεία και τον κλήρο, με αποτέλεσμα να τον αποκαλέσουν ακόμα και ελευθερόφρονα.

Προς αυτή την κατεύθυνση ίσως να συνετέλεσε και το γεγονός ότι ο ίδιος ο καθηγητής προέβη σε μία πιο ορθολογιστική προσέγγιση σχετικά με τη διάβαση της Ερυθράς Θάλασσας, τονίζοντας ότι ο Μωσής δεν άνοιξε στην πραγματικότητα τον δρόμο με το ραβδί του, αλλά αντιθέτως εκμεταλλεύθηκε το φαινόμενο της άμπωτης. Ωστόσο, ο ίδιος ο καθηγητής σε σχέση με το γεγονός αυτό έτυχε της υποστήριξης τόσο των φοιτητών της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, όσο και της κοινής γνώμης και του τύπου δεδομένου ότι το συμβάν θεωρήθηκε σκευωρία μέσω της οποίας επιδιώχθηκε η υπονόμηση του καθηγητή. Εν συνεχεία ακολούθησαν κάποια γεγονότα τα οποία έμεινα γνωστά ως «*Μανούσεια*» στα οποία

έλαβαν χώρα ταραχές οι οποίες, ωστόσο, έλαβαν τέλος ύστερα από αποφασιστική παρέμβαση της Συγκλήτου.

Ο Θεόδωρος Μανούσης πέθανε το 1858 στην Αθήνα, σε ηλικία 65 ετών, κληροδοτώντας ολόκληρη την περιουσία του σε φιλανθρωπικά ιδρύματα και στο Πανεπιστήμιο Αθηνών στο οποίο ιδρύθηκε η Μανούσειος Βιβλιοθήκη στη γενέτειρά του, τη Σιάτιστα, στεγάζοντας περισσότερα από 5.000 βιβλία. Τέλος, ο ίδιος ο καθηγητής είχε κληροδοτήσει στο Εθνικό Πανεπιστήμιο το ακίνητό του στην Αθήνα, ενώ προέβη και σε ίδρυση δύο υποτροφιών για φοιτητές από την υπόδουλη τότε Ελλάδα στη Σχολή του Πανεπιστημίου της αρεσκείας τους και ιδιαίτερα στο Θεολογικό ή Φιλολογικό Τμήμα.

Α΄ Κεφάλαιο

Γέννηση, οικογένεια και σπουδές του Θεόδωρου Μανούση

Ο Θεόδωρος Μανούσης γεννήθηκε το 1793¹ στη Σιάτιστα (δήμος Βοΐου του νομού Κοζάνης) της Μακεδονίας, σε μία πόλη η οποία πράγματι είχε γνωρίσει σημαντική οικονομική άνθιση εξαιτίας της μετανάστευσης των κατοίκων αλλά και της εμπορικής της δραστηριότητας, η οποία είχε αναπτυχθεί στην Κεντρική Ευρώπη και κυρίως στη Γερμανία και την Αυστροουγγαρία. Ο Μανούσης καταγόταν από την μεγάλη οικογένεια των Μανουσαίων, οι οποίοι εργάζονταν στην αυτοκρατορία των Αψβούργων ήδη από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα.

Στη Σιάτιστα μέχρι και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα υπήρχαν περίπου 200 εμπορικοί οίκοι, μεταξύ των οποίων και εκείνος της οικογένειας του Θεόδωρου Μανούση. Η οικογένεια Μανούση ήταν αρχικά εγκατεστημένη στη Σιάτιστα της Δυτικής Μακεδονίας, ενώ και η αρχοντική τους κατοικία σώζεται μέχρι και σήμερα. Ωστόσο, την οικία αυτή εξαγόρασε το ελληνικό κράτος και έτσι το 1941² περιήλθε στο Υπουργείο Τουρισμού. Ακολούθως, οι Μανουσαίοι μετέβησαν στην Ευρώπη όπου εγκαταστάθηκαν τόσο στη Βλαχία και την Ουγγαρία όσο και στην Τεργέστη.

Από αυτόν τον κλάδο³ καταγόταν και ο πρόεδρος του Ιατρικού Συλλόγου στην Τεργέστη ο δρ. Αλέξανδρος φον Μανούσης, παντρεμένος με γυναίκα από το Βερολίνο από την οικογένεια Ράλλη. Ο πατέρας του Γεώργιος απέκτησε με την Βιερού Παρόδη έξι παιδιά τον Αλέξανδρο, τον Θεόδωρο, τον Κωνσταντίνο, τον Δημήτριο, την Ελένη και μία ακόμη κόρη η οποία όμως είχε πεθάνει το 1887 και υπήρξε σύζυγος του Παύλου Καλλιγά στην Αθήνα. Ένας άλλος κλάδος της οικογένειας των Μανουσαίων που έφερε τον τίτλο ευγενείας Μοντεσόλ μετέβη από την Ελλάδα στην Τεργέστη και ύστερα στη Βιέννη, όταν το 1809 γεννήθηκε ο Φερδινάνδος Κάρολος στο Neuthor με πατέρα τον Μιχαήλ. Όπως μας διασώζει ο εγγονός του δρ. Μιχαήλ φον Μανούσης σε μία επιστολή του προς τον καθηγητή Τσάτσο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, θεωρούσε πως ο Μιχαήλ είχε γεννηθεί το

¹ Σχετικά με τη χρονολογία γέννησης του Θεόδωρου Μανούση πληροφορούμαστε από τον μαθητή του Γεώργιο Παπασλιώτη στη νεκρολογία την οποία είχε ο ίδιος εκφωνήσει για τον καθηγητή του. Βλ. Γ. Παπασλιώτης, «Λόγος εκφωνηθείς επί του τάφου του αιδίου Θεοδώρου Μανούσου», στο: *Αθηνά*, αρ. 2715, 8 Νοεμβρίου 1858

² Βλ. το δημοσίευμα στο περιοδικό *Βοϊακή Ζωή*, (Ιανουάριος – Φεβρουάριος 1991), του Γ. Μπόντα, ο οποίος αναφέρει ότι με Βασιλικό Διάταγμα του 1937 χαρακτηρίστηκε διατηρητέο. Απόφαση κήρυξης (ΦΕΚ, τχ Α΄, αρ. φ. 428, 23-10-1937, Β.Δ. 15-10-1937)

³ Γ. Λάιου, *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 168-169

1770 και θα πρέπει να είχε πάει στην Αυστρία την περίοδο της αυτοκράτειρας Μαρίας Θηρεσίας όταν εκεί βρίσκονταν πολλοί έμποροι που είχαν εγκατασταθεί στην Τεργέστη.

Απότου γεννήθηκε ο Φερδινάνδος Κάρολος φον Μανούσης, ο Μιχαήλ επιχείρησε να τακτοποιήσει τα περιουσιακά του στην Ελλάδα πηγαίνοντας μάλιστα από την Τεργέστη με ιδιόκτητο πλοίο. Βέβαια, κατά τη διάρκεια της επιστροφής του στην Ελλάδα το πλοίο του ναυάγησε με αποτέλεσμα ο ίδιος αλλά και ολόκληρο το πλήρωμα να χαθούν.

Από τον γενεαλογικό αυτόν κλάδο γόνος ήταν και ο Αθανάσιος Μανούσης⁴, ο οποίος και είχε εκδώσει τη «*Λογικήν Βαουμαϊστέρου*»⁵, μία μετάφραση από τη λατινική στην ελληνική από τον Νικόλαο Βάρκοση⁶ και αφιερωνόταν στον ηγεμόνα της Ουγγροβλαχίας Ιωάννη Αλέξανδρο Κωνσταντίνο Μουρούζη. Στην πρώτη σελίδα της έκδοσης αυτής αναγράφονταν τα ακόλουθα:

«Τύποις εκδοθείσα αναλώμασιν Αθανασίου Γεωργίου Μανούση του εκ Σιατίστης».

Ο Αθανάσιος Μανούσης ήταν έμπορος και λόγιος ο οποίος έζησε κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα και το 1795 εξέδωσε με δικά του έξοδα τη «*Λογική*». Πράγματι ο πνευματικός ζήλος των ομογενών ήταν διάχυτος και άξιος θαυμασμού την περίοδο εκείνη, οι οποίοι καλλιεργούσαν τα γράμματα και εξέδιδαν έργα ή μεταφράσεις προκειμένου να συμβάλλουν στην πνευματική ανάταση των Ελλήνων. Σε αυτούς συγκαταλεγόταν και ο Αθανάσιος Μανούσης, ο οποίος στο έργο του «*Λογική*» αναφέρει τα εξής:

*«Δέξασθε, κ' αναδρέψασθε, άπερ αυτή προσφέρει
Υμίν άνθη και όφελος, εις ωφέλειαν πάντων.
Τι γαρ τινάς εκ Λογικής ιδείν ουχί προσμένει;
Ου διευθύνει Λογική τας ενεργείας πάντων;
Νοός ουχ αύτη πέφυκεν ευθύτης και η στάθμη;*

⁴ Γ. Λάιου, *ό. π.*, σ. 168-169

⁵ Η. Τεμπέλης, «*Διδασκαλία όσα εύγενίζουν*»: Η αντιπαράθεση του Αθανασίου Ψαλίδα με τον Σιατιστινό λόγο Μιχαήλ Παπαγεωργίου, *Αλιάκμονος ρούς*, τ. 1 σ. 70. 8 [Friedrich Chr. Baumeister] Φρειδερίκου Χριστιανού Βαῦμαστέρου *λογική ζνυφανθείσα μεν υπ' αυτού λατινιστί μεθόδω μαθηματική κατά Βόλφιον μεταφρασθείσα δε από της λατινίδος εις την Ελλάδα φωνήν παρά τον σοφολογιωτάτου διδασκάλου κυρίου Νικολάου Βάρκοσι του εξ Ιωαννίνων. Τύποις εκδοθείσα αναλώμασιν Αθανασίου Γεωργίου Μανούση εκ Σιατίστης, δι' επιμελείας και ακριβούς διορθώσεως σπουδαίου τινός (*) περί τα ενταύθα φιλοσοφικά μαθήματα ενασχολούμενος εν Βιέννη της Αυστρίας 1795 εν τη ελληνική Τυπογραφία Γεωργίου Βενδότη.*

⁶ G. Polioudakis, *Die Übersetzung deutscher Literatur ins Neugriechische vor der Griechischen Revolution von 1821*, Φρανκφούρτη 2008, σ. 63-65

Ου δι' αυτής οι άνθρωποι καλώς νοεῖν ποθοῦσι;
 Και συλλογίζεσθαι καλώς αὐτή εἶναι ἡ στάθμη.
 Και συμπεραίνειν ἀπταιστα, αὐτὴν ὅσοι ζητοῦσι
 Μανθάνουσι, διδάσκονται, ἀλλὰ και γαυριώσι.
 Ἐάν υπόκουφοι εἰσί, μα ας εἰπή και ἄλλος
 Τὴν ἀπ' αὐτῆς ωφέλειαν, ἔστω δε και το κάλλος,
 Ὡπερ ψυχὴ καλλύνεται, ὅσοι δε γαυριώσι,
 Τὴν Λογικὴν οὐκ ἔμαθον, καθὼς αὐτὴ διδάσκει.
 Διδάσκει γαρ αὐτὴ καλῶς να μεταχειρισθῶμεν
 Κι' αὐτὴν και ἄλλην μάθησιν, μα ὄχι να πηδῶμεν,
 Μωραίνοντες, τυφλώττοντες, καθὼς αὐτὴ οὐ φάσκει.
 Φῶς γαρ ἐστὶν ἡ μάθησις, (527) και σκότος φυγαδεύει,
 Ἐάν μόνον τινὰς αὐτὴν καλῶς τὴν εκμανθάνη,
 Φεύγων ἀπερ αὐτὴ φευκτὰ λέγει και φυγαδεύει,
 Διώκων δε και εκζητῶν, ἀπερ πάσιν ἀνδάνει.
 Δέξασθε, λέγω, ἀπαντες νέοι και πατριῶται!
 Δέξασθε, κ' ἀναμνήσθητε καμοῦ του πατριώτου,
 Ὅς και εἰμὶ και ἔσομαι φίλος, ω πατριῶται!
 Καθὼς και υπογράφομαι υἱός ων πατριώτου,
 Ἀθανάσιος Γεωργίου Μανούσης».

Ο Αθανάσιος Γ. Μανούσης μέσω της έκδοσής του αυτής απευθύνεται σε νέους και πατριώτες εκθέτοντας το έργο του «Λογική» και τονίζοντας την αξία της για τον άνθρωπο, αφού αυτή διευθύνει τον συλλογισμό μας και μας βοηθάει να εξαγάγουμε σωστά συμπεράσματα.

Στη Σιάτιστα η πνευματική κίνηση είχε ξεκινήσει στα τέλη του 17^{ου} αιώνα δεδομένου ότι η πόλη διέθετε βιβλία, ενώ εκεί είχαν λειτουργήσει και τα πρώτα σχολεία⁷. Η απόπειρα αυτή για πνευματική ανάπτυξη στην περιοχή είχε ενισχυθεί ενεργά από τους απόδημους Δυτικομακεδόνες που βρίσκονταν τόσο εντός των γεωγραφικών ορίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όσο και εκείνων στην Κεντρική Ευρώπη. Σημαντική ήταν προς την κατεύθυνση αυτή η συνεισφορά του λόγιου Γεώργιου Αυξεντιάδη, ο οποίος είχε ορίσει στη διαθήκη του η βιβλιοθήκη να περιέλθει στις σχολικές μονάδες της Σιάτιστας.

⁷ Γ. Μ. Μπόντα, «Η Μανούσειος Δημόσια Βιβλιοθήκη Σιάτιστας», στο: *Μακεδονική Ζωή*, Μάιος 1970, τ. 48, σ. 21

Ο Θεόδωρος Μανούσης από την πλευρά του είχε χάσει του γονείς του σε πολύ νεαρή ηλικία, ενώ από το 1808 την κηδεμονία του είχε αναλάβει ο θεός που βρισκόταν στη Βιέννη⁸. Ο μόνιμος τόπος διαμονής του πατέρα του Χριστόδουλου Μανούση ήταν, ωστόσο, η Πέστη στην Ουγγαρία, εκεί όπου η ελληνική κοινότητα την εποχή εκείνη είχε εδραιωθεί τόσο σε πολιτικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο⁹.

Εκεί ο Θεόδωρος Μανούσης είχε πρώτο δάσκαλο τον λόγιο και έμπορο Γεώργιο Ζαβίρα¹⁰, ο οποίος του δίδαξε Αρχαία και Νέα Ελληνικά καθώς επίσης και Λατινικά. Ύστερα και από τον θάνατο των γονιών του ο Θεόδωρος Μανούσης μετέβη στη Βιέννη το 1808, όπου έζησε κοντά στον θείο και κηδεμόνα του Ιωάννη Μανούση. Στη Βιέννη έμαθε τη γερμανική γλώσσα και ξεκίνησε να εξοικειώνεται με τη φιλολογία, η οποία την εποχή εκείνη γνώριζε σπουδαία άνθιση. Το 1811 περίπου ο Θεόδωρος Μανούσης είχε την τύχη να γνωριστεί και με τον Έλληνα διδάσκαλο του γένους και διαφωτιστή Θεόκλητο Φαρμακίδη (κατά κόσμον Θεοχάρη Φαρμακίδη), ενώ κατά την ίδια περίοδο (1813) είχε αναλάβει και διευθυντής του φιλολογικού περιοδικού «*Ερμής ο Λόγιος*». Αυτός ήταν και ο πνευματικός πατέρας του Δημήτριου Βερναρδάκη και ο ίδιος κατείχε τη συλλογή των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών τα οποία και είχε παρουσιάσει ενόσω διέμενε στην αυστριακή πρωτεύουσα¹¹.

Από το 1819 και μετά, ωστόσο, παρέμεινε στο περιοδικό ως απλός συνεργάτης δημοσιεύοντας και τα πρώτα του άρθρα τα οποία αντιπροσώπευαν σε μεγάλο βαθμό την πνευματική του δραστηριότητα και μέσω αυτών διαφαίνονταν τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα.

Πιο συγκεκριμένα ο Θεόδωρος Μανούσης, ήδη από το 1813, δημοσίευσε το άρθρο με τίτλο «Ιστορία της καθολικής ιστορίας» μόλις σε ηλικία 20 ετών αν και πιθανολογείται ότι επρόκειτο για κάποιου είδους μετάφραση ή και παράφραση ενός ξένου άρθρου το οποίο δεν είχε το ύφος του. Ο Μανούσης ως μελετητής του Γερμανού φιλοσόφου Γιόχαν Γκότφριν Χέρντερ (Hermann Gottfried Herder) δέχθηκε

⁸ Κ. Δημαράς, «Στην Σιάτιστα πάλι», στο: *Σύμμικτα Α΄: Από την παιδεία στην λογοτεχνία*, (Επιμ. Α. Πολίτης), Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 2000, σ. 168

⁹ Γ. Λάιος, *ό. π.*, σ. 152, 161

¹⁰ Τ. Γριτσόπουλος, «Γεώργιος Ζαβίρας ο Σιατιστεύς, θεράπων του Λογίου Ερμού και του Κερδώου», στο: *Πνευματικοί άνδρες της Μακεδονίας κατά την Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 135-184

¹¹ Ν. Βέης, «Τα μαλώματα των βουνών στα νεοελληνικά γράμματα και ο βερολίνειος πάπυρος 284», στο: *Νέα Εστία*, τχ. 398, σ. 48-49. Βλ. όμως και Ι. Πεντάζου, «Ο Θεόδωρος Μανούσης καθηγητής ιστορίας στο πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1858)», στο: *Μνήμων*, τ.17 (1995), σ. 69-106, Α. Πολίτης, *Η ανακάλυψη των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών. Προϋποθέσεις, προσπάθειες και η δημιουργία της πρώτης συλλογής*, Αθήνα 1984. Βλ., ωστόσο, πιο αναλυτικά στην ηλεκτρονική βάση πληροφόρησης Online-Compendium των ελληνογερμανικών διασταυρώσεων: <https://comdeg.eu/el/namennormdatei/nnd-dergelehrthehermeszeitschrift/>

επιδράσεις από τον τελευταίο έχοντας αντιληφθεί την καθοριστική σημασία της λαϊκής δημιουργίας, η οποία τεκμηριώνει την ενότητα κάθε λαού διαχρονικά¹². Το γεγονός αυτό βέβαια καταδείκνυε πως παρά το ότι ο ίδιος ξεκίνησε τις σπουδές του 6 χρόνια αργότερα, εντούτοις τα ενδιαφέροντά του είχαν ήδη αναδειχθεί και τα οποία έμελλε να στιγματίσουν τη μελλοντική του πορεία.

Το 1816 προέβη σε μία ελεύθερη μετάφραση μιας κριτικής με τίτλο «Κρίσις του συγγράμματος του Άγγλου Leake επιγραφομένου “*Researches in Greece*”¹³ την οποία είχε δημοσιεύσει ο Κοπιτάρ στη «*Γενική φιλολογική Εφημερίδα Βιέννης*»¹⁴.

Ο Θεόδωρος Μανούσης το 1819 ξεκίνησε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας σε ηλικία 26 ετών στο γνωστικό αντικείμενο της Φιλοσοφίας υπό την εποπτεία του φίλου καθηγητή του Wilhelm Traugott Krug. Το 1820 μετέβη στο Πανεπιστήμιο του Γκέτινγκεν (Göttingen Universität), όπου συνέχισε να σπουδάζει Φιλοσοφία και Ιστορία. Σύμφωνα με αρκετούς εξέχοντες μελετητές¹⁵, το Πανεπιστήμιο του Γκέτινγκεν αποτέλεσε πρότυπο πανεπιστήμιο μέσω του οποίου διανοίχθηκε ο δρόμος για την επονομαζόμενη επανάσταση των επιστημών στις ιστορικές σπουδές. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα το πανεπιστήμιο είχε δομηθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να έχει κυριαρχήσει στη Γερμανία ως Σχολή Ιστορικών Σπουδών, ενώ στόχος του ήταν να προαχθεί ο επιστημονικός χαρακτήρας στη μεθοδολογία της έρευνας.

Το Πανεπιστήμιο από ιδρύσεώς του είχε ως επίκεντρο τις φιλολογικές σπουδές, αλλά πολύ γρήγορα εξελίχθηκε σε τέτοιο βαθμό ώστε σε αυτό εντάχθηκαν και Τμήματα της Νομικής όπως επίσης και των Πολιτικών Επιστημών. Στα Τμήματα αυτά έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο οι ευγενείς στη Γερμανία όσο και σπουδαστές από χώρες του εξωτερικού. Πράγματι, οι επιστήμες αυτές οι οποίες στεγάζονταν στο ίδιο πανεπιστήμιο φαίνεται ότι λειτουργούσαν συμπληρωματικά η μία σε σχέση με την άλλη, αν και η διασύνδεση της επιστήμης της ιστορίας σε σχέση με τις υπόλοιπες επιστήμες θα πρέπει να αναζητηθεί πιο διεξοδικά.

Στο πλαίσιο της επιστημονικής αυτής άνθισης ο Θεόδωρος Μανούσης επηρεάστηκε από καθηγητές οι οποίοι ταυτίστηκαν με την ανάπτυξη αυτή, όπως άλλωστε αποτυπώνεται και στο ίδιο του το έργο. Οι καθηγητές οι οποίοι άσκησαν

¹² Α. Σολωμού, «Μανούσης Θεόδωρος», στο: *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τ. 5, Αθήνα 1999, σ. 431

¹³ Περιοδικό «*Ερμής ο Λόγιος*», τ. ΣΤ', τχ. 21-22, 1 και 15 Νοεμβρίου 1816, σ. 363-379

¹⁴ Η κριτική αυτή αφορούσε στην πραγματεία του W. Leake, *Researches in Greece. Part the First, Remarks on the Languages Spoken in Greece at the Present Day*, Λονδίνο 1814

¹⁵ H. Butterfield, *Man on his Past. A Study of Historical Scholarship*, Βοστώνη 1960, σ. 42

πνευματική επιρροή στον Μανούση ήταν οι Arnold Hermann Ludwig Heeren, August Ludwig Schlözer και Johann Christoph Gatterer. Ο Θεόδωρος Μανούσης μάλιστα αναφέρει σχετικά με τους δύο τελευταίους ότι: «*εισίν οι πατέρες της καθολικής ιστορίας παρά τοις Γερμανοίς*» και με τον τρόπο αυτόν μετέφερε μία άποψη η οποία την εποχή εκείνη ήταν διαδεδομένη στη Γερμανία. Για τον Gatterer ο Μανούσης θεωρήθηκε ως εκείνος ο οποίος «*επραγματεύθη τας βοηθητικές επιστήμας της ιστορίας συστηματικώς*» (επιμέρους δηλαδή κλάδους της ιστορικής επιστήμης όπως ήταν η γεωγραφία, η γενεαλογία και νομισματική) και αυτός «*ετελειοποίησεν διά της ιστορικής αυτού εφημερίδος και πολλών άλλων διατριβών την ιστορικήν μέθοδον και κρίσιν μεγάλως...*»

Ο August Ludwig Schlözer είχε με τη σειρά του ασχοληθεί με την ιστορία του εμπορίου και την οποία ταύτιζε με τις εφευρέσεις. Για αυτόν ο Μανούσης¹⁶ πίστευε ότι η συμβολή του έργου του ήταν τέτοια ώστε:

«*εγέννησεν εν τη Γερμανία ευτυχή μεταβολήν της ιστορίας, έφερεν εις κυκλοφορίαν πολλάς και μεγάλας ιδέας και ένωσε την κομμότητα του ιστορικού ύφους μετά της γερμανικής φιλοπονίας*».

Είναι γεγονός πως ο Schlözer συνέβαλε τα μέγιστα στο να θεμελιωθεί η επιστήμη της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Γκέτινγκεν αλλά και οι επιμέρους επιστημονικοί κλάδοι όπως η νομική και οι κλασικές σπουδές εν γένει¹⁷. Ο Θεόδωρος Μανούσης¹⁸ θεωρούσε πως «*ανήκει μεταξύ των αρίστων ιστοριογράφων και αγχινουστάτων ιστοριολόγων της Ευρώπης*».

Πράγματι, στην περίοδο 1770-1830 κατά την οποία αναπτύσσεται ο νεοελληνικός διαφωτισμός, ο Θεόδωρος Μανούσης εντάσσεται στο ιδεολογικό αυτό πλαίσιο δεδομένου ότι συμμετείχε ενεργά τόσο στην επιστημονική πρόοδο της ιστορίας όσο και στον εμπορικό κύκλο της Βιέννης. Ωστόσο, όπως θα αναλυθεί και σε επόμενο κεφάλαιο, ο Θεόδωρος Μανούσης δεν εστιάζει σε ιστορικά κενά αλλά αντιθέτως κάνει λόγο για μια παγκόσμια ιστορία της ανθρωπότητας. Ως εκ τούτου, η προσέγγισή του αυτή φαίνεται ότι δεν συντασσόταν με το πνεύμα της εποχής εκείνης¹⁹.

¹⁶ Θ. Μανούσης, «Ιστορία της καθολικής ιστορίας», στο: *Ερμής ο Λόγιος*, τ. 3, τχ. 1 (1813), σ. 55

¹⁷ Την άποψη αυτή σχετικά με την καθοριστική συμβολή του Schlözer είχε διατυπώσει ένας νεότερος ιστορικός, ο Fürst. Βλ. ειδικά F. Fürst, *A. Ludwig v. Schlözer ein deutscher Aufklärer im 18 Jahrhundert*, Χαϊδελβέργη 1928, σ. 170

¹⁸ Θ. Μανούσης, «Ιστορία της καθολικής ιστορίας», *ό. π.*, σ. 56

¹⁹ Κ. Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Αθήνα 1985, σ. 351

Β' Κεφάλαιο

Η προεπαναστατική δράση του Θεόδωρου Μανούση και η συμβολή του στον αγώνα των Ελλήνων

2.1. Τα πρώτα επαναστατικά χρόνια και ο Φιλελληνισμός

Η κήρυξη της Επανάστασης στην Πελοπόννησο έλαβε χώρα όταν η πλειοψηφία του οθωμανικού στρατού είχε εκστρατεύσει εναντίον του Αλή Πασά στην Ήπειρο. Οι λίγες οθωμανικές φρουρές που παρέμειναν στον Μοριά πολιορκήθηκαν σύντομα. Ωστόσο, δεν ήταν εύκολο για τους πολιορκητές (οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν ανεπαρκώς οπλισμένοι αγρότες) να συγκροτήσουν μια αποτελεσματική ένοπλη δύναμη. Ο υπασπιστής του Κολοκοτρώνη, ο Φώτης Χρυσανθακόπουλος ή Φωτάκος, προσφέρει στα απομνημονεύματά του μια παραστατική περιγραφή των δυσκολιών των πρώτων εβδομάδων²⁰.

«Οι περισσότεροι από αυτούς δεν είχαν όπλα και άλλοι είχαν μαχαίρια, μερικοί μπραντάλια και οι σημαίες των περισσότερων ήταν τα μαντήλια των γυναικών τους. Οι απλοϊκοί Έλληνες ρωτούσαν ο ένας τον άλλον γιατί είχαν συγκεντρωθεί εκεί και τι θα έκαναν. Οι οπλαρχηγοί τους είπαν ότι είχαν συγκεντρωθεί για να σκοτώσουν τους Τούρκους για να είναι οι ίδιοι ελεύθεροι. Στην αρχή της εξέγερσης οι Έλληνες συγκεντρώθηκαν αυτόματα στα στρατόπεδα σε ομάδες, οικογένειες, χωριά και συνοικίες. Στη συνέχεια όμως ο Κολοκοτρώνης τους πρόλαβε και τους συγκέντρωσε με δική του εντολή ή με κυβερνητική εντολή και δεν τους επέτρεψε να συγκεντρωθούν αυτόματα γιατί φοβόταν τις ραδιουργίες και τη λιποταξία και ήθελε να τους έχει όλους υπό την εποπτεία του. [...]

Έτσι, άρχισε να ορίζει τους αρχηγούς της σωματοφυλακής [...] και να μοιράζει διπλώματα στους άλλους αξιωματικούς, τα οποία όρισε για τον λόχο των σωματοφυλάκων.

Αυτό συνεχίστηκε από την Κυριακή των Βαΐων μέχρι το πρωί της Τετάρτης της Μεγάλης Εβδομάδας (6 Απριλίου)- τότε ήρθαν οι Τούρκοι από την Τριπολιτσά και μας διέλυσαν και έμειναν μόνο τα διπλώματα. Ο Κολοκοτρώνης όμως φώναζε "μείνετε να πολεμήσετε, πού πάτε;" αλλά αυτό δεν είχε αποτέλεσμα[...].

²⁰ Ε. Ανδριάκαινα, *Το νόημα του '21 στα απομνημονεύματα του Φωτάκου*, Αθήνα 1999, σ. 89

Από εδώ ο Κολοκοτρώνης έστειλε αμέσως τον Πάνο στα χωριά της Καρύταινας με γραπτή διαταγή να πάρουν όλοι τα όπλα και να έρθουν στην Πιάνα, στο Χρυσοβίτσι και στο Διάσελο να σχηματίσουν στρατόπεδο. Μάλιστα, ο Πάνος εξουσιοδοτήθηκε να σκοτώσει, να κάψει σπίτια και να αρπάζει περιουσίες που θα μοιράσει στους στρατιώτες, αν κάποιος δεν υπακούσει. [...]

Έχοντας ξεφύγει από τον πόλεμο και επιστρέφοντας στο Βαλτέτσι βρήκαμε χριστιανούς σκοτωμένους και κανείς μας δεν τους πλησίασε. Είχαμε χλωμιάσει από το φόβο γιατί ήταν η πρώτη φορά που βλέπαμε ανθρώπους να σκοτώνονται. Όμως ο Κολοκοτρώνης, θέλοντας να μας ενθαρρύνει, πήρε τα κομμάτια του κάθε νεκρού και τα φίλησε και είπε στους στρατιώτες που στέκονταν τριγύρω ότι αυτοί οι άνθρωποι ήταν άγιοι και θα πήγαιναν στον ουρανό ως μάρτυρες. Τότε πήγαμε κοντά και τους θάψαμε[...].

Αυτή η μάχη [των Δολιανών, Μάιος 1821] είναι πολύ σημαντική, γιατί είχε προηγηθεί η μάχη του Βαλτετσίου και μετά από αυτές τις μάχες οι Έλληνες έγιναν τολμηροί και δεν φοβόντουσαν πια τους Τούρκους. Άρχισαν να ψάχνουν τους Τούρκους, σε αντίθεση με πριν που έλεγαν "έρχονται οι Τούρκοι" και έφευγαν. Οι ελληνικές δυνάμεις κυνήγησαν τους Τούρκους πολλές φορές και οι Έλληνες έχασαν πολλά πανωφόρια πριν συνηθίσουν να παίρνουν τα πανωφόρια των Τούρκων»²¹.

Άξια αναφοράς είναι και η διακήρυξη της Α΄ Εθνοσυνέλευσης της Επιδαύρου²²:

«Για εμάς τους απόγονους του σοφού και φιλόφρονου Ελληνικού Έθνους, σύγχρονους των φωτισμένων και ευνοημένων χωρών της Ευρώπης και θεατές των καλών πράξεων που απολαμβάνουν οι τελευταίες υπό την άθραυστη αιγίδα των νόμων, δεν ήταν πλέον δυνατό να αντέξουμε μέχρι την ακαρδία και ευπιστία η σκληρή μάστιγα του Οθωμανικού Κράτους που ήδη για τέσσερις περίπου αιώνες μας καταπίεζε σκληρά και ήταν αντίθετη στη λογική προσποιούμενη ότι γνώριζε το νόμο, καταδίωκε και διέταζε τα πάντα με τυραννικό και αυθαίρετο τρόπο. Μετά από μια μακρά σκλαβιά, επιτέλους αναγκαστήκαμε να πάρουμε τα όπλα και να υπερασπιστούμε τους εαυτούς μας και τη χώρα μας από μια τέτοια τρομακτική και άδικη -εξαρχής- καταπίεση, παρόμοια ή ικανή να συγκριθεί με καμία άλλη».

²¹ Φωτάκος, *Απομνημονεύματα. Περί της ελληνικής επανάστασης του 1821*, τ. 1, Αθήνα-Βεργίνα 1996, σ. 87, 92, 93, 117, 148

²² Χ. Δημακοπούλου, «Οι ιστορικοί τόποι των Εθνικών Συνελεύσεων», στο: *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τ. 23, (1980), σ. 90

«Ο πόλεμος μας ενάντια στους Τούρκους, όχι μόνο βασίζεται σε δημαγωγικές και στασιαστικές ή ιδιοτελείς αρχές του Ελληνικού Έθνους, είναι ένας εθνικός πόλεμος, ένας ιερός πόλεμος, του οποίου μοναδικός σκοπός είναι η ανάκτηση των δικαιωμάτων της προσωπικής μας ελευθερίας, παρουσίας και τιμής. . Παρά το γεγονός ότι σήμερα όλοι οι ευνοημένοι και γειτονικοί λαοί της Ευρώπης απολαμβάνουν αυτά τα δικαιώματα, μόνο η σκληρή και άνευ προηγουμένου καταπίεση των Οθωμανών επιχείρησε βίαια να τα εξαλείψει και να τα καταπνίξει. Σαν να είχαμε λιγότερους λόγους από τα άλλα έθνη για να στερούμαστε αυτά τα δικαιώματα ή σαν να ήμασταν από τη φύση μας κατώτεροι και πιο διαβόητοι για να θεωρηθούμε ανάξιτοι αυτών των δικαιωμάτων και καταδικασμένοι σε αιώνια σκλαβιά, να σέρνουμε σαν ζώα και αυτόματα στην παράλογη επιθυμία ενός αδυσώπητου τυράννου που είχε έρθει από μακριά ως ληστής και χωρίς όρους να μας υποτάξει.

Δικαιώματα που η φύση έσπειρε βαθιά στην καρδιά των ανθρώπων και τα οποία θεσπίστηκαν οι νόμοι σύμφωνα με τη φύση δεν μπορούν να εξαλειφθούν από τρεις ούτε τέσσερις, ούτε καν χιλιάδες και εκατομμύρια αιώνες τυραννίας. Και αν η βία ή η εξουσία τους συντρίψει προσωρινά, αυτά, νέα και ανεξίτηλα ακόμη, μπορούν να αποκατασταθούν και να εξυψωθούν με την εξουσία, αυτά που υπήρχαν προηγουμένως και πριν από αιώνες, δικαιώματα που δεν σταματήσαμε να υπερασπιζόμαστε με τα όπλα στην Ελλάδα όπως οι καιροί. και επιτρεπόμενες προϋποθέσεις».

«Παρακινούμενοι από αυτές τις αρχές των φυσικών δικαιωμάτων, και με σκοπό να εξισωθούμε με τους άλλους συντρόφους μας, τους Ευρωπαίους Χριστιανούς, ξεκινήσαμε έναν πόλεμο κατά των Τούρκων. Ενωμένοι δώσαμε όλοι μαζί όλους τους πολέμους, ομόφωνα πήγαμε στον πόλεμο εναντίον των Τούρκων, αφού αποφασίσαμε είτε να πετύχουμε τον στόχο μας και να κυβερνηθούμε από δίκαιους νόμους είτε να χαθούμε ολοσχερώς, κρίνοντας ανάξια τη ζωή, εμείς οι απόγονοι του ένδοξου Έθνους των Ελλήνων, κάτω από αυτή τη σκλαβιά, που μοιάζει περισσότερο με αυτή των βουβών ζώων παρά με αυτή των λογικών όντων²³. [...]

«Αυτό διακηρύσσει η Εθνοσυνέλευση σε όλους τους Έλληνες, καταλήγοντας σε ένα σημείο: ότι οι εργασίες της Συνέλευσης ολοκληρώθηκαν και ότι η Συνέλευση διαλύεται σήμερα. Επιπλέον, έργο και καθήκον του ελληνικού λαού είναι να εμφανίζεται πειθήνιος και υποταγμένος στους Νόμους και στους εκτελεστικούς Υπουργούς των Νόμων. Οι Έλληνες, προηγουμένως είπατε ότι δεν θέλετε τη σκλαβιά

²³ Δ. Κόκκινος, *Η ελληνική επανάσταση*, τ. 2, (1974), σ. 383-385

και ότι η τυραννία ξεθωριάζει καθημερινά από την καρδιά σας. Αλλά η μόνη ειρήνη μεταξύ σας και η αληθινή υποταγή στη Διοίκηση μπορεί να εδραιώσει την ανεξαρτησία σας. Είθε ο παντοδύναμος Θεός να εξυψώσει τους κυβερνώμενους και τους άρχοντες, ολόκληρο το ελληνικό κράτος, με τη σοφία Του, ώστε να μπορούν να αναγνωρίσουν τα αληθινά αμοιβαία συμφέροντά τους. Και να εδραιώσουμε την πολυπόθητη ευτυχία της κοινής μας Πατρίδας πρώτα από την πρόνοια, και τους ανθρώπους από την υπακοή»

Επίδauρος, 15 Ιανουαρίου. Εθνοσυνέλευση της Ανεξαρτησίας 1822

Στο πνεύμα του φιλελληνισμού το οποίο επικρατούσε κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821 εξέχουσα προσωπικότητα ήταν και ο Friedrich Wilhelm von Thiersch, ο οποίος ως ένθερμος φιλέλληνας συνέβαλε στην ανάπτυξη της παιδείας των υπόδουλων Ελλήνων. Μάλιστα ο ίδιος είχε εγκαταστήσει στην οικία του σχολή για τους Έλληνες και στα χρόνια της επανάστασης έδρασε μέσω των φιλελληνικών συλλόγων προκειμένου να διασφαλίσει πόρους για την οικονομική ενίσχυση του αγώνα.

Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο άρθρο του Θειρσίου το οποίο διέπεται από φιλελληνικά αισθήματα:

«Κατόπιν εντολής του κ. Πανταλέων Βλαστού που στάλθηκε από τη Βιέννη με επιστολή του κ. Θεόδωρου Μανούση, αποστέλλω λιθογραφικό πιεστήριο καθώς και οδηγίες χρήσης. Όταν τελειώσει το τυπογραφικό υλικό μπορώ να σας δώσω άλλο. Εύχομαι αυτή η μηχανή να βοηθήσει στην παρούσα επείγουσα ανάγκη για νέα της Επανάστασης που ξεκίνησε ο λαός σας. Μου δόθηκε εντολή να σας στείλω αυτό το μηχανήμα με μια ευκαιρία που ελπίζω να έχω σύντομα. Επειδή όμως δεν ξέρω αν οι άντρες για τους οποίους έχω προτάσεις θα φύγουν εγκαίρως για να μπορέσετε να το στείλετε με το πλοίο σας στις 10 Αυγούστου, προτίμησα να το στείλω ταχυδρομικά, δηλώνοντας ότι είναι κάποιου είδους μηχανή. Ταυτόχρονα, δηλώνω ότι θα χαρώ πολύ να λάβω από εσάς ή τους φίλους σας επιβεβαιωμένα νέα για τον ένδοξο Πόλεμο της Ανεξαρτησίας της Χώρας σας. Οι άνθρωποι που γνωρίζετε θα σας πουν ότι έχω αναλάβει την υπεράσπιση της ελληνικής υπόθεσης στη Γενική Εφημερίδα (Allgemeine Zeitung) και γι' αυτό είναι απαραίτητη η ενημέρωση για τις επιτυχημένες πολεμικές επιχειρήσεις. Παρακαλώ επίσης τους κ. Ησαΐα από τη Σμύρνη, ιδιαίτερα τον Εμμανουήλ Ησαΐα, ο οποίος σπούδασε δύο χρόνια εδώ, να ζητήσει τέτοια στοιχεία στο όνομά μου. Πάνω απ' όλα θα ήθελα να λάβω όλες τις προκηρύξεις, τα έγγραφα και τις διαταγές της Προσωρινής Κυβέρνησης και αν είναι δυνατόν μια περίληψη για τις

τουρκικές και τις ελληνικές μάχιμες δυνάμεις, για τη διανομή τους και για τις στρατιωτικές τους τακτικές»

«Ως προς την αποστολή αποτελεσματικών αξιωματικών σύμφωνα με την εντολή που έχω, σας παρακαλώ να με ειδοποιήσετε την μετά τις 10 Αυγούστου ότι το πλοίο σας θα αναχωρήσει ξανά για την Πελοπόννησο. Γράφει ο κ. Μανούσης ότι οι συμπατριώτες σας χρειάζονται αποτελεσματικούς αξιωματικούς για το σώμα των μηχανικών και σκέφτομαι να στείλω λίγους με εντολή του κ. Μανούση και του κ. Βλαστού. Αλλά πάνω από όλα πρέπει να έχετε έναν αποτελεσματικό αρχηγό των μηχανικών ή του προσωπικού και μπορείτε να έχετε έναν τέτοιο αξιωματικό. Ο Γάλλος στρατηγός Vaudoncourt που τώρα ζει απομονωμένος στην Ταραγόνα της Ισπανίας είναι αυτός. [...]

«Επειδή γνωρίζω προσωπικά αυτόν τον στρατηγό, κάνω αυτή την πρόταση γραπτή και αν την εγκρίνετε στείλτε του την ανοιχτή επιστολή που εσωκλείεται, αλλά όχι απευθείας στη διεύθυνσή του αλλά σε φάκελο με τη διεύθυνση ενός εμπορικού οίκου στην Ταραγόνα, γιατί το Vaudoncourt ανήκει στους εξόριστους που η Γαλλία δεν έχει ανακαλέσει ακόμη και αυτή η επιστολή μπορεί να ανοιχθεί και να καταστραφεί. [...]

«Ζήτω για τη χώρα σας, που είναι και για μένα η πιο όμορφη Χώρα, η χώρα της εκπαίδευσης και των ιδανικών μου».

Τα φιλελληνικά άρθρα του Thiersch προκάλεσαν υποψίες στις καλά οργανωμένες αστυνομικές υπηρεσίες της Αυστρίας. Ως αποτέλεσμα, η επιστολή αυτή, που απευθυνόταν στον έμπορο Ν. Στράτο στην Τεργέστη²⁴, καθώς και άλλες παρόμοιες, κατασχέθηκαν και ως εκ τούτου το πιεστήριο δεν έφτασε ποτέ στον προορισμό του. Το περιστατικό αυτό δεν ανέστειλε τις φιλελληνικές δράσεις του Thiersch που ήταν γνωστές στους Έλληνες με το ψευδώνυμο Thiersch the Pacifier.

Ο ελληνιστής καθηγητής του Πανεπιστημίου του Μονάχου με τον συνάδελφό του Krug, καθηγητή φιλοσοφίας στη Λειψία, ήταν οι πρωτεργάτες στην ανάπτυξη του φιλελληνικού κινήματος στα γερμανικά μικρά κρατίδια. Ο θαυμαστής της Ελληνικής Αρχαιότητας Thiersch, όπως φαίνεται και από την τελευταία φράση της παραπάνω επιστολής, συνδέθηκε στενά με τον βασιλικό κύκλο της Βαυαρίας μετά την εκλογή του Όθωνα και επισκέφθηκε την Ελλάδα μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια.

²⁴ Κ. Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα-Ιστορία των Ελλήνων από την Άλωση ως το 21*, τ. 4, Αθήνα 1995, σ. 131

Στόχος του ταξιδιού του ήταν να παρουσιάσει στη βαυαρική αυλή την πολιτική και την οικονομική κατάσταση του αναδυόμενου ελληνικού κράτους²⁵.

2.2. Η δράση του Θεόδωρου Μανούση στον αγώνα για την ανεξαρτησία

Ο Θεόδωρος Μανούσης φοίτησε στο Πανεπιστήμιο του Γκέτινγκεν από το 1819 μέχρι να κηρυχθεί η επανάσταση στην Ελλάδα, ενώ στο ίδιο πανεπιστήμιο βρέθηκαν και πολλοί άλλοι Έλληνες, όπως ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, ο Γεώργιος Ψύλλας²⁶, ο Αναστάσιος Πολυζωίδης, ο Αλέξανδρος Γλαράκης και ο Κωνσταντίνος Ασώπιος. Με το ξέσπασμα της επανάστασης στην Ελλάδα, οι Έλληνες φοιτητές του εξωτερικού συνταράχθηκαν από το γεγονός και πολύ σύντομα προέβησαν στις δικές τους δράσεις και κινητοποιήσεις, προκειμένου να συμβάλλουν στον επαναστατικό αγώνα²⁷. Έτσι, την περίοδο εκείνη οι Έλληνες φοιτητές του εξωτερικού επικεντρώθηκαν στη μυστική αλληλογραφία, καθώς επίσης και στις επαφές τους με τους φιλέλληνες, με σκοπό την ιδεολογική στήριξη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα.

Στο πλαίσιο αυτό, φιλέλληνες όπως ο Wilhelm Traugott Krug²⁸ και ύστερα από σχετικές συζητήσεις με τους Έλληνες φοιτητές εκφώνησε ο ίδιος λόγο στη γιορτή του Πάσχα του 1821, ο οποίος αφορούσε στην παλιγγενεσία των Ελλήνων. Μάλιστα τόνισε πως ο αγώνας αυτός των Ελλήνων δεν ήταν σε καμία περίπτωση ανταρσία ή επανάσταση, αλλά παλινόρθωση του έθνους τους, το οποίο έπρεπε να απαλλαγεί από το οθωμανικό στοιχείο. Ωστόσο, εξαιτίας ακριβώς της μυστικής αλληλογραφίας η αυστριακή κυβέρνηση τον συνέλαβε και εν συνεχεία τον φυλάκισε μαζί με τους Έλληνες Κωνσταντίνο Κοκκινάκη και Παντελέοντα Βλαστό²⁹. Παρά το γεγονός ότι ύστερα από 4 μήνες κατόρθωσε να αποφυλακισθεί, εντούτοις παρέμεινε στη Βιέννη όπου βρισκόταν υπό αυστηρή εποπτεία.

Από το 1828 κατόρθωσε να πάρει σχετική αδειοδότηση ώστε να μεταβεί στην Ιταλία. Έτσι έφτασε στην Πίζα όπου και παρακολούθησε μαθήματα ιατρικής και φυσικών επιστημών στο πανεπιστήμιο. Αμέσως μετά από την ίδρυση του ελληνικού

²⁵ F. Thiersch, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια. Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδος (1828-1831) και τα μέσα για να επιτευχθεί η οικοδόμησή της*, Τ. Βουρνάς (Επιμ.), Αθήνα 1980, σ. 15-16

²⁶ Δ. Γατόπουλος, «Τα ανέκδοτα απομνημονεύματα του Αθηναίου Αγωνιστού Γ. Ψύλλα», στο: *Το Νέον Κράτος*, τχ. 34, σ. 657-666

²⁷ Βλ. γενικά Α. Βακαλόπουλος, *Οι Έλληνες σπουδαστές του 1821*, Θεσσαλονίκη 1978

²⁸ Ρ. Δ. Αργυροπούλου, «Ο W. T. Krug και οι Έλληνες. Η ελληνική μετάφραση του "Griechenlands Wiedergeburt"», στο: *Ο Εραμιστής*, τ. 10 (1973), σ. 267-273

²⁹ Γ. Κορδάτος, *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας. Από το 1453 ως το 1961*, τ. 1, Αθήνα 1983, σ. 168

κράτους το 1831, ο Θεόδωρος Μανούσης έφτασε στην Ελλάδα και μαζί με άλλους λόγιους της περιόδου εκείνης συμμετείχε ενεργά στον αγώνα κατά του πρώτου κυβερνήτη της Ελλάδας Ιωάννη Καποδίστρια³⁰ μέχρι και τη δολοφονία του τελευταίου όταν και επέστρεψε στη Βιέννη και ύστερα στο Μόναχο. Στην Ελλάδα, όπως θα δούμε και σε επόμενα κεφάλαια, επέστρεψε μόνιμα το 1834, όταν η μόρφωση, οι εμπειρίες του αλλά και οι συγκυρίες του επέτρεψαν την πλήρη ενσωμάτωσή του στην Ελλάδα.

Οι προσπάθειες υπονόμευσης του Καποδίστρια είχαν και συνέχεια. Τον Ιανουάριο-Φεβρουάριο του 1829, ο Άγγλος υποπρέσβης Dawkins προσπάθησε να πείσει τον Καποδίστρια να εγκαταλείψει την εκστρατεία στη Στερεά Ελλάδα, αλλά ο Κυβερνήτης αρνήθηκε και συνέχισε να αρνείται σταθερά μέχρι τις συστάσεις του Γάλλου υποπρέσβη Rouen το καλοκαίρι του ίδιου έτους³¹. Ιδιαίτερα για την αγγλική κυβέρνηση ο Καποδίστριας ήταν ανεπιθύμητος.

Ο πράκτορας της Αγγλίας, Τζορτζ Λι είδε από νωρίς τρία κόμματα της αντιπολίτευσης στην Ελλάδα. Θεωρούσε τον Ανδρέα Ζαΐμη ηγέτη του αγγλικού κόμματος, τον Ιωάννη Κωλέττη ηγέτη του γαλλικού κόμματος και τον Ανδρέα Μεταξά ηγέτη του ρωσικού κόμματος³². Οι Άγγλοι είχαν την ισχυρότερη επιρροή εκείνη την εποχή, προπαγανδίζοντας κατά του Καποδίστρια. Παρά τις επιθυμίες των Άγγλων για μια κυβέρνηση που να τους είναι αρεστή, στην Δ' Εθνοσυνέλευση φάνηκε ότι ο Καποδίστριας απολάμβανε ευρείας αποδοχής. Από τον Ιανουάριο του 1830 η αντιπολίτευση έγινε εντονότερη και προκειμένου να την καταστείλει ο Κυβερνήτης δημιούργησε επιτροπή για τη δημιουργία Συντάγματος, σύμφωνα με τις αποφάσεις της Δ' Εθνοσυνέλευσης.

Η κήρυξη της Επανάστασης, ο μακρύς πόλεμος και η ευτυχής κατάληξή του με την εγκαθίδρυση ανεξάρτητου κράτους εγκαινιάζουν διαδικασίες αλλαγής που εισάγουν την ελληνική κοινωνία στους ρυθμούς της σύγχρονης εποχής, της νεωτερικότητας. Οι αλλαγές αυτές συντελέστηκαν σε όλους τους τομείς της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής και σταδιακά, με διαφορετικούς τρόπους και σε διαφορετικούς χρόνους, πήραν σάρκα και οστά. Οι αλλαγές αυτές, που χαρακτηρίζουν την ελληνική κοινωνία στο σύνολό της κατά τον 19ο αιώνα, γίνονται πιο εμφανείς στα χρόνια της επανάστασης. Η Α' Εθνοσυνέλευση και το Προσωρινό

³⁰ Χ. Λούκος, *Η αντιπολίτευση κατά του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, 1828-1831*, Αθήνα 1988, σ. 255, 322

³¹ Τ. Ευαγγελίδης, *Ιστορία του Ιωάννου Καποδιστρίου (1828-1831)*, Αθήνα 1894, σ. 98

³² C. M. Woodhouse, *Η ιστορία ενός λαού. Οι Έλληνες από το 324 έως σήμερα*, Αθήνα 2008, σ. 196

Σύνταγμα της Επιδάουρου δρομολόγησαν διαδικασίες πολιτικής ενοποίησης και ομογενοποίησης στη βάση σύγχρονων θεσμών και μηχανισμών: σύνταξη συντάγματος, διάκριση των εξουσιών και καθιέρωση μηχανισμών κεντρικής διοίκησης.

Βέβαια, η λειτουργία των σύγχρονων πολιτικών θεσμών συνοδεύτηκε συχνά από πρακτικές που εγγράφονταν σε μια διαφορετική - "παραδοσιακή"- πολιτική κουλτούρα (τοπικά δίκτυα, παρατάξεις). Ομοίως, τα πρόσωπα που εμπλέκονταν στις πολιτικές υποθέσεις προέρχονταν συχνά -αλλά όχι πλέον αποκλειστικά- από τις ηγετικές ομάδες της προεπαναστατικής περιόδου (προύχοντες, ένοπλοι, ιερείς). Αλλά αυτό ήταν κάτι διαφορετικό, κάτι καινούργιο. Πρόκειται για μια κοινωνία που αναγνωρίζει τον εαυτό της και το μέλλον της με διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι στο παρελθόν και κατά συνέπεια επαναστατεί αναζητώντας νέους τρόπους ύπαρξης.

Το άνοιγμα της ελληνικής κοινωνίας στη νεωτερικότητα αποτελεί μια τομή στο χρόνο και στην εμπειρία των ανθρώπων. Οι κοινωνικοί πρωταγωνιστές της επανάστασης διαχειρίστηκαν με ιστορικά πρωτότυπο τρόπο μια συγκυρία αλλαγών και ρήξεων με το παρελθόν που οι ίδιοι προκάλεσαν, έστω και αν δεν ήταν σε θέση να ελέγξουν, πολύ περισσότερο να καθορίσουν, τα αποτελέσματα της δράσης τους. Οι καινοτομίες που επέφερε η επανάσταση συνεπάγονται συνολικές αλλαγές στη συγκρότηση του πολιτικού πεδίου, οι οποίες εκφράζονται σε τρία διαφορετικά επίπεδα. Πρώτον, αλλαγές που αφορούν τους θεσμούς μέσω των οποίων συγκροτείται το πρόσταγμα της πολιτικής αυτονομίας του ελληνικού έθνους. Δεύτερον, αλλαγές που έχουν να κάνουν με τη συγκρότηση των πολιτικών ιεραρχιών, δηλαδή με την κοινωνική προέλευση και σύνθεση του πολιτικού προσωπικού που στελεχώνει και κινεί τους νέους θεσμούς. Τέλος, αλλαγές που αφορούν τις διαδικασίες ανάδειξης των πολιτικών ιεραρχιών.

Αυτές οι βαθιές αλλαγές που διαπέρασαν την ελληνική κοινωνία στο σύνολό της ανέτρεψαν την προεπαναστατική τάξη (θεσμοί, ιεραρχίες, διαδικασίες) που είχε διαμορφωθεί στο πλαίσιο της οθωμανικής κατάκτησης. Με άλλα λόγια, ο εκσυγχρονισμός της ελληνικής κοινωνίας δοκίμασε και δυναμίτισε πολλά από τα θεμέλιά της. Η κατεδάφιση ενός κόσμου και η οικοδόμηση ενός νέου προκάλεσε κοινωνικές αναταραχές και παρήγαγε ανταγωνισμούς, που στις συνθήκες του μακρόχρονου απελευθερωτικού αγώνα, πήραν συχνά τη μορφή συνωμοσιών, δολοφονιών και ένοπλων συγκρούσεων. Οι εμφύλιοι πόλεμοι του 1824, οι εξεγέρσεις κατά του Καποδίστρια και η δολοφονία του, καθώς και οι νέες ένοπλες συγκρούσεις

μέχρι την έλευση του Όθωνα, είναι ίσως τα πιο αξιοσημείωτα από αυτά τα περιστατικά. Ωστόσο, ακόμη και αν οι συγκρούσεις αυτές θυμίζουν σε κάποιο βαθμό κοινωνικοπολιτικές αντιπαλότητες που ανάγονται στο οθωμανικό παρελθόν (σύγκρουση φρουράς-όπλων, Ρουμελιώτες-Πελοποννήσιοι), δεν αποτέλεσαν εμπόδιο στην εδραίωση των νέων θεσμών και διαδικασιών. Μέσω αυτών των συγκρούσεων οχυρώθηκαν οι νέοι θεσμοί, πυροδοτώντας έτσι τη δυναμική της ενοποίησης και του εκσυγχρονισμού του κοινωνικοπολιτικού πεδίου που εγκαινίασε η επανάσταση.

Εντός του πλαισίου αυτού τόσο σε προεπαναστατικό όσο και μεταεπαναστατικό επίπεδο, ο Θεόδωρος Μανούσης ως καθηγητής, αλλά κυρίως ως ευπατρίδης, του οποίου κύριο μέλημα ήταν εν προκειμένω η ελευθερία της πατρίδας, προσέφερε από το δικό το μετερίζι και στο μέτρο του δυνατού τις υπηρεσίες του υπέρ του αγώνα των Ελλήνων. Η επαναστατική του δράση περιορίζεται, καθώς ο ίδιος παρέμεινε φυλακισμένος στις φυλακές της Αυστρίας και έτσι μέχρι και την οριστική του επαναφορά στην Ελλάδα πήρε την απόφαση να συμβάλλει ηθικά και υλικά στον αγώνα μαζί με άλλους λόγιους.

Γ' Κεφάλαιο

Η σταδιοδρομία του Θεόδωρου Μανούση στην Ελλάδα μετά την επανάσταση

3.1. Ο Θεόδωρος Μανούσης ως καθηγητής της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ο Θεόδωρος Μανούσης ύστερα από την ίδρυση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους καταφθάνει στην Ελλάδα, στην οποία κυβερνήτης ήταν την περίοδο εκείνη ο Ιωάννης Καποδίστριας. Διαπρεπείς λόγιοι όπως ο Σπυρίδων Τρικούπης, ο Αναστάσιος Πολυζωίδης, οι Αλέξανδρος και Παναγιώτης Σούτσος και ο Κωνσταντίνος Ζωγράφος είχαν δημιουργήσει από κοινού με τον Θεόδωρο Μανούση κίνημα ενάντια στην πολιτική του Καποδίστρια³³.

Όταν το 1837 ιδρύθηκε το ελληνικό πανεπιστήμιο, στο οποίο ο Θεόδωρος Μανούσης διορίστηκε αμέσως επίτιμος καθηγητής *«και μάλιστα της παιδείας»*, βάσει του πρώτου οθωνικού διατάγματος περί συστάσεως πανεπιστημίου. Τον Ιούλιο του 1843 οι καθηγητές Θεόδωρος Μανούσης, Ιωάννης Βεντύλος, Eduard Mason, Κωνσταντίνος Νέγρης, Henry Tribier και Henry Ulerichos έχασαν τις θέσεις και το μισθό τους στο πανεπιστήμιο, αλλά διατήρησαν το δικαίωμα να διδάσκουν. *«Ο κύριος λόγος για τις αλλαγές είναι η οικονομική κατάσταση του κράτους»*, σύμφωνα με τη συνεδρίαση της Συγκλήτου της 28ης Ιουλίου.

Είναι πιθανότερο, ωστόσο, η απόλυση ορισμένων καθηγητών να οφειλόταν ουσιαστικά σε πολιτικούς λόγους. Στις 11 Σεπτεμβρίου του 1843, ο Θεόδωρος Μανούσης επανήλθε ως επίκουρος καθηγητής στο μάθημα της Γενικής Ιστορίας, ενώ στις 3 Μαΐου του 1844 διορίστηκε τακτικός καθηγητής της Ιστορίας και Αρχαιολογίας. Αρχαιολογία θα διδάξει για ένα χρόνο, μετά την απομάκρυνση του Ρος και μέχρι να προσληφθεί ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής. Από τότε ο Μανούσης παρέμεινε στην έδρα της Γενικής Ιστορίας και συνέχισε να παραδίδει μαθήματα μέχρι και το τέλος της ζωής του την 1^η Νοεμβρίου του 1858³⁴.

Κατά τη διάρκεια της θητείας του ως καθηγητής εξελέγη πρόεδρος μεταξύ των ετών 1845-1846, Κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής κατά τα έτη 1849-1850, ενώ ο ίδιος είχε διατελέσει και αρκετές φορές μέλος της Συγκλήτου. Το 1840-1844 ο Μανούσης υπήρξε μέλος της συντακτικής επιτροπής της Ευρωπαϊκής Επιθεώρησης, όπου δημοσίευσε μια σειρά άρθρων:

³³ Χ, Λούκος, ο. π., σ. 255, 32

³⁴ Ι. Πανταζίδης, *Χρονικόν της πρώτης πεντηκονταετίας του Ελληνικού Πανεπιστημίου*, Αθήνα 1889

*Περί των ασμάτων τον λαού εις τους αρχαίους Έλληνας, Περί των παροιμιών των αρχαίων Ελλήνων, Λόγος εισαγωγικός των εν τω πανεπιστημίω Αθηνών κατά την χειμερινήν εξαμηνίαν του 1842-43 περί μέσης και νέας ιστορίας μαθημάτων, Το πολίτευμα της Αγγλίας (εκ των περί πολιτειογραφίας μαθημάτων), Περί αρχής και αυξήσεως του Ρωσικού κράτους (εκ των περί πολιτειογραφίας μαθημάτων)*³⁵.

Το 1844 συγκροτήθηκε επιτροπή από τους Νεόφυτο Βάμβα, Μανούση, Φίλιππο Ιωάννου και Κωνσταντίνο Ασωπίου, με αποστολή να μελετήσει και να προτείνει μια γενική οργάνωση του Πανεπιστημίου. Το αποτέλεσμα των εργασιών της επιτροπής επισφραγίζεται με την έκδοση ενός φυλλαδίου, ανώνυμο, του οποίου η συγγραφή αποδίδεται στον Μανούση³⁶.

Από το 1848 μέχρι το θάνατό του ο Θεόδωρος Μανούσης ήταν μέλος της επιτροπής για τα σχολικά βιβλία, η οποία λειτουργεί αμισθί και έργο της οποίας ήταν η έγκριση των σχολικών εγχειριδίων για τα σχολεία. Πρόεδρος της επιτροπής ήταν ο Ιωάννου και τα μέλη της, εκτός από τον Μανούση, ήταν οι Ασώπιος, Φαρμακίδης, Κοντογόνης, Γεώργιος Γεννάδιος, Γ. Βούρης, Ν. Χορτάκης, Στέφανος Κουμανούδης και ο Χ. Μητσόπουλος. Ως μέλος αυτής της επιτροπής ο Μανούσης εξέτασε το εγχειρίδιο της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους* το οποίο είχε υποβάλει ο Παπαρρηγόπουλος το 1853³⁷.

Το 1848 το πανεπιστήμιο θα αναστατωθεί από «μια δημαγωγία», όπως την αποκάλεσε χαρακτηριστικά ο Δημαράς η «*Μανουσειά*», επεισόδια που προκλήθηκαν από το περιεχόμενο των μαθημάτων της Γενικής Ιστορίας, το οποίο θεωρούνταν ότι προσέβαλε τα θρησκευτικά αισθήματα ορισμένων φοιτητών. Παρά τα επεισόδια που σημειώθηκαν, η θέση του Μανούση δεν κλονίστηκε και συνέχισε να παραδίδει κανονικά τις διαλέξεις του μέχρι το θάνατό του. Όταν πέθανε το 1858, άφησε έναν γενικό κληρονόμο στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, με τον ειδικό όρο να του δοθεί η περιουσία στο εν λόγω πανεπιστήμιο όσα από τα βιβλία του δεν είχε ήδη στην κατοχή του και τα υπόλοιπα στη βιβλιοθήκη της Σιάτιστας. Όριζε επίσης να δοθούν

³⁵ *Ευρωπαϊκός Ερασιστής*, τ. 1, αρ. φ. Β', 1840, σ. 115-137

³⁶ *Περί Πανεπιστημίων εν γένει και ιδιαιτέρως περί του Οθωνείου Πανεπιστημίου*, Αθήνα 1845. Εκτός των άλλων, η εργογραφία του Θεόδωρου Μανούση συμπληρώνεται και μέσω των δημοσιευμάτων αυτών: «Αγγελία Θεοδώρου Μανούσου και Κωνσταντίνου Ασωπίου εις την έκδοσιν Corpus scriptorum historiae Byzantinae», στο: *Αθηνά*, αρ. 1242, 12-8-1845. Λόγοι εκφωνηθέντες την 30 Σεπτεμβρίου 1845 υπό του πρώην πρυτάνεως κ. Ν. Βάμβα και υπό του τακτικού καθηγητού της Ιστορίας κυρίου Θ. Μανούσου, επί της αναδοχής της Πρυτανείας τον Πανεπιστημίου, Αθήνα 1845

³⁷ Χ. Κουλούρη, *Ιστορία και γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία, 1834-1914. Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις. Ανθολόγιο κειμένων, βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων*, Αθήνα 1988, σ. 22 και 164-168

χρηματικά ποσά στον φίλο του Φαρμακίδη και στον αγαπημένο του μαθητή Δημήτριο Βερναρδάκη, ενώ παράλληλα παρείχε και δύο υποτροφίες για τις σπουδές των νέων από τη Σιάτιστα.

Ακόμα και ο θάνατος του θα γίνει αφορμή για επεισόδια. Προκαλούνται κυρίως από τις εφημερίδες που πρωτοστάτησαν στα Μανουσιακά, *Αιών* και *Αθηνά*. Ο *Αιών* θα καεί στα καφενεία της Αθήνας από φοιτητές, υπερασπιστές της μνήμης του καθηγητή τους, ενώ ο *Δημαράς*³⁸ βλέπει σε αυτά τα επεισόδια το προανάκρουσμα των Σκιαδικών που θα αναστατώσουν εκ νέου την Αθήνα μετά από μερικούς μήνες.

3.2. Η διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

Το 1838 το Πανεπιστήμιο Αθηνών, ακολουθώντας παρόμοιες πρακτικές του με αυτές των πανεπιστημίων της Γερμανίας, δημοσίευσε τον πρώτο οδηγό σπουδών για τους σπουδαστές. Βάσει όλων των ενδείξεων, συντάχθηκε από τον Κ. Δ. Σχοινά, ο οποίος την περίοδο εκείνη διατελούσε πρύτανης του πανεπιστημίου³⁹. Ακολούθησε ένας δεύτερος οδηγός το 1853 και τέσσερα χρόνια αργότερα, ο καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής, Αθανάσιος Ρουσόπουλος, δημοσίευσε και έναν ακόμη με δική του πρωτοβουλία. Οι οδηγοί αυτοί αναφέρονταν κυρίως στη δεοντολογία των πανεπιστημιακών σπουδών, παρέχοντας πληροφορίες και υποδείξεις. Ωστόσο οι οδηγοί σπουδών εκείνης της εποχής διέφεραν σε μεγάλο βαθμό από τους σημερινούς, αλλά και από εκείνους που άρχισαν να εκδίδονται με ιδιωτική πρωτοβουλία στα τέλη του 19ου αιώνα και απευθύνονταν σε ένα πολυπληθέστερο και καλύτερα οργανωμένο πανεπιστήμιο⁴⁰.

Το κεντρικό θέμα των δύο πανεπιστημιακών οδηγών ήταν ο θεσμός των γενικών μαθημάτων. Προκειμένου να αιτιολογηθεί η επιλογή αυτή, ο Κ. Δ. Σχοινάς στον πρόλογο του έργου του αναφέρθηκε στον σκοπό της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Η πανεπιστημιακή εκπαίδευση δεν ήταν μόνο ένα μέσο για να βιώνει κανείς τη ζωή, όπως «χυδαία» θέση, αλλά συνδεόταν με την καλλιέργεια και την εκπαίδευση των ελεύθερων ανθρώπων. Για την υλοποίηση αυτού του στόχου τα γενικά μαθήματα επρόκειτο να συμβάλουν σε μεγάλο βαθμό στην επίτευξη αυτού του στόχου, μεταξύ των οποίων και η ιστορία, με τις γνώσεις που προσέφεραν, οι οποίες

³⁸ Κ. Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Αθήνα 2009, σ. 392-393

³⁹ Θ. Χρήστου, «Ο Κ. Δ. Σχοινάς και η πρώτη πρυτανεία στο Οθώνιο Πανεπιστήμιο (1837-1838)», στο: *Ιστορικά* 9, 17 (1992), σ. 371-384

⁴⁰ Θ. Χρήστου, «Ο θεσμός του Οδηγού Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Αθηνών», στα: *Πρακτικά του ΙΔ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 601-613

ήταν απαραίτητες για ό,τι επιχειρούσε ένας σπουδαστής μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του.

Βάσει των θέσεων του ίδιου του Θεόδωρου Μανούση όταν ανέλαβε την πρυτανεία, η σπουδή των γενικών μαθημάτων εξασφάλιζε τον σύνδεσμο μεταξύ της γυμνασιακής και της ακαδημαϊκής μάθησης, ενώ ήταν αναγκαία στη ευρύτερη διαμόρφωση του νου, αλλά και στην κατανόηση των υπολοίπων γνωστικών αντικειμένων⁴¹.

Το κέντρο βάρους είχε μετατοπισθεί, ήδη από τον πρώτο οδηγό, στην Αρχαία Ελληνική Ιστορία, η οποία θεωρούνταν απαραίτητη για όλους τους πολίτες, και προαπαιτούμενο για τη μελέτη των Νομικών αλλά και των Πολιτικών Επιστημών. Στον δεύτερο οδηγό σπουδών, ο πρύτανης, και καθηγητής της Νομικής Περικλής Αργυρόπουλος, ακολουθώντας την ίδια γραμμή με τον Κ. Δ. Σχινά υποστήριξε ότι σκοπός του πανεπιστημίου δεν ήταν η επαγγελματική αποκατάσταση αλλά, κατ' αρχήν, η επιστημονική πρόοδος και η ευημερία, ενώ η μελέτη των γενικών μαθημάτων ενίσχυε την ηθική προσωπικότητα των σπουδαστών, όζυνε το αίσθημα του καλού, εξευγένιζε την ψυχή και την καρδιά και τους ανακατεύθυνε προς τους αιώνιους νόμους της αρετής και της ηθικής. Παράλληλα με την πρακτική ζωή, το πανεπιστήμιο προετοιμάζε τον φοιτητή για την εκπλήρωση των υποχρεώσεών του στην κοινωνία⁴².

Σε αυτόν τον οδηγό σπουδών, ο Α. Σ. Ρουσόπουλος τόνισε ότι η επιστημονική κατάρτιση, η οποία περιελάμβανε τόσο τη γνώση της επιστήμης, όσο και την ηθική διαπαιδαγώγηση, αποσκοπούσε στη βελτίωση της ζωής και στον εξευγενισμό των ανθρώπων. Η παρακολούθηση γενικών μαθημάτων ήταν προϋπόθεση για την απόκτηση της αρετής της επιστήμης, ενώ η διδασκαλία της ιστορίας αποσκοπούσε στη μελέτη του φιλοσοφικού πνεύματος της επιστήμης, το οποίο επηρέαζε τις πράξεις και τα πεπρωμένα των λαών παγκοσμίως.

Η ιστορία ως ορισμός υπήρξε ένας από εκείνους οι οποίοι χρησιμοποιούνταν κατά κόρον στα προγράμματα σπουδών κάθε σχολής. Στη Φιλοσοφική Σχολή, η ιστορία των γνωστικών αντικειμένων, η παρουσίαση της εξέλιξής τους, ήταν ο κύριος τρόπος διδασκαλίας της φιλολογίας, της αρχαιολογίας και της φιλοσοφίας.

⁴¹ Πρυτανικοί λόγοι 1844-1845, σ. 2. Οι πρυτανικοί απολογισμοί του 19ου αιώνα έχουν καταγραφεί από την Ευφημία Εξίσου, «Πρυτανικοί και πανηγυρικοί λόγοι του Πανεπιστημίου Αθηνών 1837-1900. Βιβλιογραφική Καταγραφή», στο: Τετράδια Εργασίας *KNE-EIE* 10 (1988), σ. 471-507

⁴² Α. Σ. Ρουσόπουλος, *Οδηγός των φοιτητών του Πανεπιστημίου Όθωνος, περιέχων παραίνεσιν εις επιστημονικήν παιδείαν, μέθοδον εις επίτευξιν αυτής και τους νόμους του Πανεπιστημίου*, Αθήνα 1857, σ. 20

Μαθήματα όπως η ιστορία της φιλοσοφίας, η ιστορία της τέχνης, η ιστορία της ιστορίας της λογοτεχνίας αποτελούσαν τον κορμό στο Τμήμα Φιλολογίας. Στην Ιατρική, η ιστορία της ιατρικής, στη θεολογία η ιστορία της εκκλησίας, στο δίκαιο η ιστορία της ιστορίας του ρωμαϊκού δικαίου ήταν θεμελιώδη μαθήματα για τη συγκρότηση του ταυτότητας κάθε σχολής και προσφέρονταν καθ' όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου από διαφορετικούς καθηγητές που δίδασκαν τα μαθήματα αυτά.

Για τους σπουδαστές της Φιλοσοφικής Σχολής, ο πρώτος οδηγός προέβλεπε δύο κύκλους σπουδών, έναν σύντομο (διάρκειας έξι εξαμήνων) και έναν εκτεταμένο (οκτώ εξαμήνων), κύκλοι, φυσικά, που δεν είχαν καμία σχέση με την πραγματικότητα του Οθώνειου Πανεπιστημίου. Ο δεύτερος κύκλος περιελάμβανε διαδοχικά τα εξής μαθήματα ιστορίας: Γενική Αρχαία Ιστορία, Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας, Ιστορία του Μεσαίωνα, Ιστορία των τριών τελευταίων αιώνων, Ιστορία της Αγγλίας και της Γαλλίας, και τέλος την εγκυκλοπαίδεια των ιστορικών επιστημών (χρονολογία, διπλωματική, κριτική κ.λπ.) Τα δύο τελευταία μαθήματα εξαιρέθηκαν από τον μικρότερο κύκλο. Το πολύ πιο εμπλουτισμένο πρόγραμμα σπουδών που πρότεινε ο Α. Ρουσόπουλος: οκτώ επιστήμες, τέσσερις γενικές (φιλοσοφία, ιστορία, μαθηματικά και φυσική, λογοτεχνία) στη Φιλοσοφική Σχολή και τέσσερις επιμέρους (θεολογία, νομική, πολιτική, ιατρική) στις άλλες σχολές. Τα μαθήματα χωρίζονταν σε κύρια και δευτερεύοντα μαθήματα, κατά τη διάρκεια μιας τριετούς φοίτησης.

Συνεπώς, η διδασκαλία της ιστορίας, εντασσόταν, βάσει των οδηγιών, στο πλαίσιο μίας σειράς γνώσεων, των οποίων σκοπός δεν ήταν αποκλειστικά η επαγγελματική αποκατάσταση, αλλά κατά βάση η διαμόρφωση σε ηθικό επίπεδο, η πνευματική ανέλιξη και η συγκρότηση μορφωμένων εν δυνάμει πολιτών⁴³. Εντός του πλαισίου του θεσμού του πανεπιστημίου, η στόχευση αυτή λειτούργησε αποφασιστικά για τη φυσιογνωμία του, αναδεικνύοντας την ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα ως συστατικό στοιχείο του προγράμματος σπουδών σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Στην περίπτωση των βρετανικών πανεπιστημίων, η ευρεία κλασική εκπαίδευση στόχευε στη διαμόρφωση "ενάρετων ανδρών" που θα καταλάμβαναν τις βασικές θέσεις εξουσίας του βασιλείου και θα το οδηγούσαν σε ακόμη υψηλότερα. Υπήρχε μια διάχυτη αποστροφή προς την εξειδίκευση, καθώς θεωρούνταν ότι μια

⁴³ Ν. Κοτζιάς, *Περί πανεπιστημιακής σπουδής δοκίμιον*, Αθήνα 1858, σ. 1-16

προσωπικότητα διαμορφωμένη από την κλασική παιδεία ήταν ικανή να αντιμετωπίσει οποιοδήποτε ατομικό πρόβλημα με τη δύναμη του πνεύματός της. Το έργο του Πανεπιστημίου του Βερολίνου, όπως εμπνεύστηκε ο Βίλχελμ φον Χούμπολντ στο πλαίσιο του νεο-ουμανισμού, ήταν η κατάκτηση της κουλτούρας της γνώσης (*Bildung*), μιας "αυτοαναφορικής" και "μη εργαλειακής" γνώσης και η εκμάθηση των απαραίτητων ερευνητικών τεχνικών για την πρόσβασή της.

Η απόκτησή της αποτελούσε στοιχείο προσωπικής επίτευξης αλλά και απαραίτητο πολιτισμικό κεφάλαιο για την κατάκτηση μιας θέσης σε μια αυστηρά ιεραρχική κρατική διοίκηση. Στο πλαίσιο αυτής της γνώσης, θεωρήθηκε αναγκαία η σύνδεση με το παρελθόν, ιδίως μέσω εκείνης της εικόνας της αρχαίας Ελλάδας που παρέπεμπε στα σύγχρονα προβλήματα, καθώς και την εν πολλοίς εξιδανικευμένη άποψη της εθνικής ιστορίας, έντονα διαποτισμένη από την πίστη στον αυτοκράτορα.

Απώτερος στόχος του πανεπιστημίου ήταν σε κάθε περίπτωση η επιμόρφωση των σπουδαστών, όχι μόνο μέσω της παιδείας, η οποία θα συγκροτούσε τη μετέπειτα υπόστασή τους, αλλά και από τη διαπλοκή και αρμονική σύνθεση των γνώσεων στο φιλοσοφικό πλαίσιο της διδασκαλίας⁴⁴. Στα πανεπιστήμια της Γερμανίας στις αρχές του 19ου αιώνα η *Σχολή Τεχνών* (ένας από τους τέσσερις κλάδους του μεσαιωνικών πανεπιστημίων όπως επίσης και η Ιατρική, η Θεολογία και η Νομική) μετονομάστηκε σε *Φιλοσοφική Σχολή*, μια ονομασία που κυριαρχούσε στην ελληνική μεταφορά της. Η *Σχολή των Γενικών Επιστημών*, δηλαδή της φιλοσοφίας, της φιλολογίας, τα μαθηματικά, η φυσική, η χημεία, η αστρονομία, η γεωγραφία και η ιστορία της ο πρώτος καταργηθείς κανονισμός, μετατράπηκε σε Φιλοσοφία και η άλλη σε εγκύκλιος παιδείας, προφανώς για λόγους ευκολίας, στον προσωρινό κανονισμό, αλλά επιβεβαιώνοντας τον πρωταρχικό ρόλο της φιλοσοφίας.

Η φιλοσοφία, που αντιστοιχούσε στα γερμανόφωνα πανεπιστήμια, έγινε το θεσμικό κέντρο και η κινητήρια δύναμη, καθώς οι ιδέες της «καθαρής επιστημονικής» και της «ενότητας της γνώσης». Έννοιες συστατικές του νέου θεσμού, βρήκαν την έκφρασή τους στα μαθήματα που συμπεριλήφθηκαν στο πρόγραμμα της Σχολής, ιδιαίτερα στη φιλοσοφία. Η Ιστορία ήταν αφενός υποδειγματική γνώση, *magistra vitae* των ανθρώπων και των εθνών. Από την άλλη πλευρά, η διδασκαλία των γεγονότων προβλεπόταν ως πρακτική μάθηση, ωφέλιμη

⁴⁴ A. Renaut, *Οι επαναστάσεις του Πανεπιστημίου. Δοκίμιο για τη νεωτερικότητα της Παιδείας*, Αθήνα 2003, σ. 189-191

για τη διαμόρφωση του σύγχρονου ανθρώπου, αλλά ταυτόχρονα και ως η πιο αποτελεσματική μέθοδος για την προσέγγιση άλλων κλάδων της γνώσης.

Χαρακτηριστικό άλλωστε των ελληνικών πανεπιστημίων αποτελούσε η ύπαρξη όλων αυτών των μαθημάτων ιστορίας που προέρχονταν από διαφορετικούς κλάδους και αφορά στο τρόπο μελέτης και διδασκαλίας των γνωστικών αντικειμένων στο σύνολό τους κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Επιπλέον, και το φαινόμενο του ιστορικισμού έπαιξε την περίοδο εκείνη καθοριστικό ρόλο στη διάδοση της ιστορικότητας σε όλο το φάσμα των γνωστικών αντικειμένων, αλλά και βεβαιότητα ότι η ουσία τόσο των όντων όσο και των φαινομένων εντοπίζεται στην ίδια τους την εξέλιξη⁴⁵.

Όσον αφορά στη Φιλοσοφία, ο σκοπός των μαθημάτων, τόσο του σύντομου όσο και του εκτεταμένου κύκλου μαθημάτων στον πρώτο οδηγό σπουδών, ήταν η παροχή γνώσεων σχετικά με την ιστορία της ανθρωπότητας από την αρχαιότητα έως και τη σύγχρονη εποχή. Ωστόσο, στους οδηγούς σπουδών, σε έναν προγραμματικό, εξιδανικευμένο λόγο, ο οποίος ουσιαστικά πρότεινε μια δομή εξαιρετικά φιλόδοξη σε σύγκριση με το υφιστάμενο πρόγραμμα, ο οποίος αναπτύχθηκε παράλληλα ή και σε αντίθεση με τη διδασκαλία των μαθημάτων, ξεπερνώντας σε ορισμένες περιπτώσεις την ελληνική πραγματικότητα. Αποτελεί, ωστόσο, πολύτιμο δείκτη των προθέσεων των συντακτών του, οι οποίοι μετέφεραν την εμπειρία από το εξωτερικό και τα αντίστοιχα αναγνώσματα, αναπαράγοντας κοινά σημεία για την πανεπιστημιακή εκπαίδευση, όπως τους είχαν προσλάβει και όπως τους οραματίζονταν να εφαρμόζονται στο Οθώνειο Πανεπιστήμιο.

Είναι ενδεικτικό ότι στη δομή του προγράμματος σπουδών της ιστορίας στον πρώτο οδηγό, που συντάχθηκε από τον υπεύθυνο καθηγητή, δεν υπήρχε το μάθημα της πολιτικής επιστήμης, το οποίο όμως ήδη διδασκόταν. Ο δεύτερος οδηγός βασιζόταν και αυτός σε μια προγραμματική, οραματικού επιπέδου, χωρίς να υπολογίζει τα δεκαεπτά χρόνια λειτουργίας του πανεπιστημίου. Ο φιλόδοξος σχεδιασμός των οδηγών σπουδών, ιδίως για τα μαθήματα που προτείνονται για διδασκαλία, δεν διδασκόταν εξαιτίας του ότι υπήρχε έλλειψη σε διδακτικό προσωπικό αλλά και μέσω διδασκαλίας, αν και αποτελούσε εφιαλτήριο μέσω του οποίου το ελληνικό πανεπιστήμιο θα προσέγγιζε τα ευρωπαϊκά.

⁴⁵ Γ. Κόκκινος, *Από την Ιστορία στις Ιστορίες. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*, Αθήνα 1998, σ. 142-143

Σχετικά με το μάθημα της ιστορίας, η διδασκαλία των πρόσφατων ιστορικών περιόδων υπήρξε επίτευγμα του 18ου αιώνα, άρρηκτα συνδεδεμένο με τις γεωπολιτικές αξιώσεις των αυτοκρατοριών. Το 1725 στα πανεπιστήμια του Κέιμπριτζ και της Οξφόρδης προέκυψαν έδρες Σύγχρονης Ιστορίας, οι οποίες προορίζονταν να εκπαιδεύουν νέους δημόσιους υπαλλήλους, κυρίως διπλωμάτες, και τη στελέχωση του κρατικού μηχανισμού με πτυχιούχους που ήταν εξοικειωμένοι με την Νεώτερη και Σύγχρονη Ιστορία⁴⁶. Αλλά και στη Γερμανία και πιο συγκεκριμένα στο πανεπιστήμιο του Γκέτινγκεν το μάθημα με το οποίο ονομαζόταν *Staatistik*, η διδασκαλία του οποίου σχετιζόταν με τους θεσμούς των κρατών της Ευρώπης στον σύγχρονο κόσμο, είχε μεταφερθεί από το Τμήμα της Νομικής στο αντίστοιχο της Ιστορίας. Στο Βερολίνο νέοι κλάδοι των επιστημών είχαν προωθηθεί από τον Χούμπολτ, με την προοπτική της δημιουργίας υπαλληλικού σώματος, το οποίο θα στελέχωνε τον κρατικό μηχανισμό και παράλληλα θα είχε σχέση με τη Μεσαιωνική και τη Σύγχρονη Ιστορία των κρατιδίων της Γερμανίας⁴⁷.

Αυτή η εξέλιξη, η οποία είχε κατά κάποιον τρόπο υπερκεράσει τα δεδομένα του πανεπιστημίου, σχετιζόταν με ευρύτερες πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις. Ουσιαστικά ξεπερνούσε τις ανάγκες της γραφειοκρατίας, αλλά και των νέων κοινωνικών και επαγγελματικών τάξεων, τα οποία επιθυμούσαν να έλθουν σε επαφή με τον κόσμο διαχρονικά αλλά και στη σύγχρονη εποχή, αντιμετωπίζοντας την ιστορία ως γνώση που επέφερε συγκεκριμένο όφελος. Η Γαλλική Επανάσταση ως φαινόμενο προκάλεσε μεγάλο ενδιαφέρον, το οποίο αντανάκλαται και στις μαρτυρίες και τα χρονικά που γράφτηκαν για τις συνθήκες που την προκάλεσαν, τα γεγονότα και την πρόσφατη ιστορία εν γένει.

Βάσει και των θέσεων επεσήμανε του Τ. Σκλαβενίτης σχετικά με την ελληνική ιστοριογραφία, κατά την περίοδο 1750-1832 η ελληνική κοινωνία είχε έλθει αντιμέτωπη με αυτό που ονομάζεται ιστορισμός, επιχειρώντας την κατάκτηση μίας κοσμικής και οικουμενικής ιστορίας, σε μια εποχή που διεπόταν από τη δημογραφική και οικονομική ανάπτυξη, την άνθηση του εμπορίου, την ανάπτυξη των αποικιών, τα ταξίδια, την περιέργεια, τη στροφή προς την αρχαιότητα και την επικοινωνία με τον πολιτισμό της Ευρώπης. Οι σελίδες άλλωστε του ημερήσιου και περιοδικού τύπου

⁴⁶ P. Searby, *A History of the University of Cambridge*, τ. 3, 1750-1870, Καίμπριτζ 1997, σ. 233

⁴⁷ C. Simon, *Staat und Gesellschaft in Deutschland und Frankreich 1871-1914: Situation und Werk von Gesschichtspr Professoren an den Universitäten Berlin, München, Paris*, Βερολίνο 1988, σ. 109

αποτύπωναν το ενδιαφέρον για την πρόσφατη ιστορία, σε δημοσιεύσεις οι οποίες στόχευαν στο ευρύ αναγνωστικό κοινό⁴⁸.

Η στροφή προς το Μεσαίωνα και τη σύγχρονη εποχή δεν ακυρώθηκε, αλλά σε μεγάλο βαθμό συνυπήρξε με τη σημαντικότερη μέχρι τότε πτυχή της ενασχόλησης με την ιστορία, αυτή της αρχαιότητας, από την οποία άλλωστε είχαν προκύψει τον 15ο και 16ο αιώνα οι πρώτες πανεπιστημιακές έδρες ιστορίας στα ευρωπαϊκά, και κυρίως στα προτεσταντικά, κράτη. Οι έδρες αυτές προέρχονταν σε μεγάλο βαθμό από την επέκταση της μελέτης της γλώσσας σε κείμενα και τη διατύπωση γενικότερων ερωτημάτων για το παρελθόν των κοινωνιών και για τα πρόσωπα που παρήγαγαν τα την ανάγκη δημιουργίας διακριτών κλάδων για τη μελέτη της ιστορίας της αρχαιότητας.

Η συγκεκριμένη παράδοση, η οποία είχε χαρίσει στην ιστορία τις μεθόδους και τα εργαλεία της λογοτεχνίας στην επεξεργασία των ιστορικών πληροφοριών, παρέμεινε ισχυρή τον 19^ο αιώνα, συνδέοντας, την Αρχαία Ιστορία με σύγχρονες αναγνώσεις και ερωτήματα, ορίζοντας κάθε φορά το πεδίο της μελέτης της μεταξύ της ελληνικής και της ρωμαϊκής αρχαιότητας και αντιμετωπίζοντας το κλασικό παρελθόν με σύγχρονους πολιτικούς όρους, οι οποίοι προέκυψαν από την εξέλιξη της εθνικής ιδεολογίας. Έμενε να φανεί πώς και με ποιους όρους αυτά τα σχέδια θα υλοποιούνταν στο πρώτο ελληνικό πανεπιστήμιο, ίδρυμα του οποίου οι ιδρυτές και οι καθηγητές είχαν επίγνωση και επηρεάζονταν από συγκεκριμένες πραγματικότητες⁴⁹.

3.3. Θεωρία και φιλοσοφία του μαθήματος της Ιστορίας

Σχετικά με τον όρο «Ιστορία» και τη θεωρία της χαρακτηριστική είναι η τοποθέτηση του ίδιου του Θεόδωρου Μανούση⁵⁰:

«Η καθολική ιστορία θεωρείται, ως και η απλώς ιστορία, ως απλή διήγησις, και ως επιστήμη, η μεν είναι συνάθροισις των ιδιαιτέρων ιστοριών όλων των εθνών, η δε, η καθαρά και σαφής γνώσις των αξιόλογων μεταβολών του κόσμου και των κατοίκων αυτού... Η πρώτη περιέχει μόνον ύλην, η δευτέρα μεταβάλλει αυτήν εις αρμονικόν

⁴⁸ T. E. Sklavénitis, «La Revolution Française dans les textes de l'historiographie néohellénique (1789-1832)», στο: *Actes du III e Colloque d'Histoire, La Révolution Française et l'Hellénisme Moderne*, Αθήνα 1989, σ. 433-434

⁴⁹ Π. Κιμουρτζής, «Τα ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια ως πρότυπα: η ελληνική περίπτωση (1837)», στο: *Νέυσις* 12 (2003), σ. 129-149

⁵⁰ Θ. Μανούσης, «Ιστορία της καθολικής ιστορίας», ό. π., σ. 11-12

σύστημα, διά τούτο η μεν χρησιμεύει μάλλον εις προπαρασκευήν, η δε κυρίως εις φιλοσοφικήν μελέτην».

Πράγματι ο όρος «φιλοσοφία της ιστορίας» ήταν διαδεδομένος ήδη από τον 17ο αιώνα μέχρι και σήμερα με διαφορετική, ωστόσο, συχνότητα, αλλά και με διαφορετική ερμηνεία. Εφόσον τίθεται ζήτημα ερμηνείας του συγκεκριμένου όρου θα ήταν χρήσιμο η αναζήτηση να εστιάσει σε ποικίλα πλαίσια της επιστημονικής έρευνας, η οποία άλλωστε αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο για την κατανόηση της ίδιας της ιστορίας.

Ο Θεόδωρος Μανούσης ορίζει τη φιλοσοφία ως:

«την επιστήμη των όρων και των νόμων της ανθρώπινης γνώσης και της ουσίας και των υπέρτατων λόγων όλων των θεϊκών, φυσικών και του ανθρώπινου πνεύματος».

Θα πρέπει να επισημανθεί, ωστόσο, ότι η φιλοσοφία δεν σχετίζεται αποκλειστικά και μόνο με την ιστορική επιστήμη, αλλά έχει «καθολικήν επιρροή επί άπαντος του κύκλου των ανθρωπίνων γνώσεων και κατά το είδος και την ύλην αυτών». Συνεπώς η φιλοσοφία συγγέεται με οποιοδήποτε είδος γνωστικού αντικειμένου, δεδομένου ότι είναι αυτή η ίδια η οποία καθορίζει τη γνώση σε σύστημα και οργανώνει την επιστήμη.

Τηρουμένων των αναλογιών, τόσο η ιστορία όσο και η φιλοσοφία ταυτίζονται και αμφοτέρως θεωρούνται «συντελεστές και συμμετοχοί η μία της άλλης». Ο ρόλος της φιλοσοφίας αφορά στην ενοποίηση των ασύνδετων ιστορικών γεγονότων που συσσωρεύονται στην ιστορική αφήγηση. Επιπλέον, η φιλοσοφία συμβάλει και στην αποκάλυψη της σύστασής τους καθώς επίσης και στον σχηματισμό ενός «οργανωμένου συστήματος», ενός «όλου συνεχούς και συνεχούς και συνεχούς». Η ενασχόληση της φιλοσοφίας πρέπει να συνδέεται με την απόπειρα που πραγματοποιείται ώστε να καταστεί κατανοητό το ιστορικό γεγονός, αυτό καθ' αυτό και προκειμένου να επιτευχθεί αυτό, τα γεγονότα δομούνται έτσι ώστε να αποκτήσουν συγκεκριμένο νόημα. Η ιδιαιτερότητα αυτής της προοπτικής έγκειται στο ότι στην εκ των προτέρων πεποίθηση υπάρχει νόημα στην ιστορία και ο στόχος του ιστορικού ή του φιλοσόφου είναι να το αποκαλύψει. Οι λέξεις «αποκάλυψη» και «πεποίθηση» χρησιμοποιούνται για να δείξουν ότι αυτή η φάση του φιλοσοφικού

στοχασμού είναι το επόμενο στάδιο μιας θεώρησης θεοκρατικού χαρακτήρα για τον κόσμο⁵¹.

Η πεποίθηση ότι πίσω από τη φαινομενική αταξία και το χάος των ιστορικών γεγονότων κρύβεται το σχέδιο της θείας πρόνοιας κυριαρχεί επίσης στην ιστορική σκέψη στις αρχές του 19ου αιώνα. Η πορεία των ανθρώπινων υποθέσεων δεν εναπόκειται αποκλειστικά στην τύχη, αλλά ακολουθεί συγκεκριμένο σχέδιο. Ταυτόχρονα όμως με την πίστη στη θεία πρόνοια κυριαρχεί η πεποίθηση ότι ο άνθρωπος ενεργεί μόνος, ελεύθερος να επιλέξει μεταξύ του καλού και του κακού, η πεποίθηση ότι: «εν γένει ο άνθρωπος δημιουργεί την εαυτού τύχην»⁵².

Ο άνθρωπος έχει ακόμα ελευθερία να υπακούει μόνο στην παντοδυναμία του «νόμου», που είναι διαφορετικός από τον φυσικό νόμο του φωτισμένου, είναι ο νόμος της αναπόφευκτης φθοράς. Έργα σύγχρονης λογοτεχνίας παρατηρούν μια εσωτερική αντίφαση ανάμεσα στην αυτόνομη ανθρώπινη δράση, η οποία, βάσει της θεωρίας του Herder, διαμορφώνει την ιστορία, και την αντίληψη της θείας πρόνοιας, η οποία ταυτίζεται με τη μοίρα⁵³.

Βέβαια, λαμβάνοντας υπόψη τη συλλογιστική του Θεόδωρου Μανούση παρατηρείται ότι η θεία πρόνοια έρχεται σε αντιδιαστολή με αυτό που ονομάζεται «ειμαρμένη» και ως αντίληψη πρεσβεύει την αέναη εξέλιξη του ανθρώπου. Η αντίληψη αυτή, ωστόσο, είναι που ωθεί τον άνθρωπο να δρα κατά της «ειμαρμένης», η οποία αφορά στο νόμο της φθοράς. Η θεία πρόνοια είναι ουσιαστικά η πεποίθηση ότι στην ιστορία υφίσταται συγκεκριμένο νόημα, το οποίο εκτυλίσσεται προοδευτικά και καθορίζεται από τις ενέργειες των ανθρώπων. Η ιστορία είναι μια σειρά από ελεύθερες ανθρώπινες ενέργειες που πρέπει να εξεταστούν σε μια κοινή οδό, δεδομένου ότι είναι πράξεις που φαίνονται μεμονωμένες, αλλά όταν τις δει κανείς από την απόσταση του χρόνου αποδεικνύονται κρίκοι μιας αλυσίδας που οδηγεί σε κάποιο σημείο.

Το σύνολο της πορείας αυτής, και όχι μόνο το τέλος της, συνιστά και το μοτίβο της θείας πρόνοιας. Πρέπει να κατανοηθεί τη θεία πρόνοια, απομακρυσμένη πλέον από τα αρχικά της θεολογικά συμφραζόμενα, ως μια διαδικασία δημιουργίας νοήματος όχι ως πράξεις που θα γίνουν νόμιμες, αλλά ως πράξεις που τελούνται. Μια

⁵¹ Θ. Μανούσης, «Λόγος εισαγωγικός των εν τω πανεπιστημίω Αθηνών περί μέσης και νέας ιστορίας μαθημάτων», στο: *Ερανιστής*, τ. Β', φ. ΣΤ', (1843), σ. 458

⁵² Θ. Μανούσης, «Λόγος εισαγωγικός περί μέσης και νέας ιστορίας μαθημάτων» ό. π., σ. 461

⁵³ F. M. Bernard, *Herder's Social and Political Thought From Enlightenment to Nationalism*, Οξφόρδη 1965, σ. 98

τέτοια ερμηνεία επιβεβαιώνεται από τον Herder, ο οποίος αντιλαμβάνεται την ιστορία ως την *«επιστήμη όχι αυτού που οι μυστικές δυνάμεις θα μπορούσαν να επιφέρουν»*.

Αντιστοίχως στην Ελλάδα εκείνο που αποτυπώνει την παραπάνω σκέψη, όπως αυτή αναλύθηκε, είναι ο στοχασμός του Μάρκου Ρενιέρη ο οποίος προβαίνει σε διαχωρισμό των εννοιών⁵⁴:

«Όταν όμως η φιλοσοφία της ιστορίας ρίπη τας ακτίνας της επί του σωρού τούτου, η τύχη υποχωρεί το κράτος της εις την πρόνοιαν. Η ανθρωπότητα αναφαίνεται δια της ενότητας και της προόδου. Εκάστη γενεά αισθάνεται την ανατεθείσαν αυτή αποστολήν».

Η πεποίθηση του Μανούση αφορά στην ποικιλία, ότι δηλαδή είναι αυτή η οποία δημιουργεί την εικόνα της αταξίας, που είναι ουσιαστικά μόνο φαινομενική. Ο ίδιος απορρίπτει τη αλληπάλληλη επικράτηση της ενότητας και της ποικιλίας, αλλά την ταυτόχρονη συνύπαρξη των δύο, όπου σε ένα πρώτο επιφανειακό επίπεδο η ποικιλία είναι εμφανής, αλλά σε βαθύτερο επίπεδο η ενότητα υποβόσκει. Η θεία πρόνοια αγκαλιάζει ολόκληρη αυτή τη διαδικασία σε μια πορεία την οποία ο άνθρωπος δεν γνωρίζει, και σε αυτό το σημείο στηρίζεται η άρνηση να δεχτεί του αποστολισμού:

«...χωρίς να παραδέχεται ή να προϋποθέτει οποιαδήποτε προδιάθεση για την εξέλιξη του ανθρώπινου γένους- διότι... μπορεί να μπορεί να καυχηθεί ότι κατανόησε πλήρως τις άπειρες σχέσεις των ανθρώπων και της ιστορίας τους, ώστε να είναι σε θέση να τους συμπεριλάβει και να τους εκπροσωπήσει κάτω από μια μορφή, κάτω από έναν τύπο;»

Η αναφορά στο είδος της ιστορίας του Ρενιέρη είναι ξεκάθαρη, ενώ και η αντιπαράθεση των δύο ιστορικών καταδεικνύει ότι η άμεση συσχέτιση των εννοιών της θείας πρόνοιας και του αποστολισμού δεν είναι πλήρως αυταπόδεικτη τη εποχή εκείνη.

Ο Θεόδωρος Μανούσης με αναφορά του στην ιστορία αυτή καθ' αυτή κάνει λόγο για καθολική ιστορία απώτερος στόχος της οποίας είναι⁵⁵:

«η απόδεξις δι' οποίας συμπλοκής των αιτιών και αποτελεσμάτων ο κόσμος και οι κάτοικοι αυτού κατήντησαν εις την παρούσαν κατάστασιν».

Συνεπώς ο ιστορικός, αντιμετωπίζει τον χρόνο αναδρομικά: η αφετηρία είναι το παρόν και σκοπός του είναι να κατανοήσει το παρόν και τη σύστασή του. Από όλα

⁵⁴ Μ. Ρενιέρης, *Φιλοσοφία της Ιστορίας. Δοκίμιον*, Αθήνα 1841, σ. 4

⁵⁵ Θ. Μανούσης, «Λόγος εισαγωγικός περί μέσης και νέας ιστορίας μαθημάτων» *ό. π.*, σ. 12

τα ιστορικά γεγονότα, ασχολείται με εκείνα που επέδρασαν και διαμόρφωσαν την κατάσταση στη σύγχρονη εποχή. Αυτή η συνειδητή και στοχευμένη αντιμετώπιση των ιστορικών γεγονότων καταδεικνύει ότι οι ιστορικοί αντιμετωπίζουν την ιστορία ως ανθρώπινο κατασκεύασμα. Ωστόσο, εφόσον γίνεται λόγος για κατασκεύασμα δεν συνεπάγεται ότι τίθεται και ζήτημα αμφισβήτησης της αλήθειας των γεγονότων και της αφήγησής τους, αλλά ότι η ιστορία κατασκευάστηκε ενσυνειδήτως για έναν συγκεκριμένο σκοπό που δεν είναι άλλος από την κατανόηση του παρόντος. Πρωτίστως υπήρχε ενδιαφέρον για τη σύγχρονή τους εποχή και όχι η αφήγηση του «τι πραγματικά συνέβη», αλλά του «πώς συνέβη». «πώς και γιατί φτάσαμε εδώ σήμερα». Αυτού του είδους η διάκριση είναι εξέχουσας σημασίας αφού τα ιστορικά γεγονότα επιλέγονται για την αξία τους στην κατανόηση του παρόντος.

Οποιαδήποτε ιστορική περίοδος η οποία τίθεται υπό μελέτη δεν έχει πλήρη αυτονομία, αλλά αντιμετωπίζεται με βάση τις συνδέσεις ή τις διασταυρώσεις με τις επόμενες περιόδους. Εκτός αυτού το αντικείμενο της ιστορικής έρευνας δεν συνιστά μεμονωμένα γεγονότα, στιγμές σε μια ευρύτερη χρονική ενότητα, αλλά σύνολα, ολόκληρες εποχές, οι οποίες έχουν μελετηθεί στην εξέλιξή τους. Η διαφορά της προοπτικής φαίνεται και στη μορφολογία των ιστορικών κειμένων, δεδομένου ότι τα γεγονότα διαδέχονται από τη διαδοχή των γεγονότων σε μια «διαρκή ροή».

Προκειμένου να καταστεί κατανοητή η θεώρηση αυτή στην πραγματικότητα είναι υποχρεωτικό να τεθεί υπό το πρίσμα στο οποίο είχε διαμορφωθεί, δηλαδή στο πανεπιστήμιο του Göttingen στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, και να θεωρηθεί ότι η ιστορία, ως τμήμα των επιστημών, ξεκίνησε να εξελίσσεται ως προέκταση της νομικής επιστήμης. Ο Θεόδωρος Μανούσης με σχετική του αναφορά στα γερμανικά πράγματα προέβη στην ακόλουθη θέση⁵⁶:

«Αλλά ο στενός της φιλοσοφίας και ιστορίας προς την νομικήν σύνδεσμος γίνεται μάλιστα δήλος εκ της τάσεως των δύο σχολών, εις τας οποίας κατά τους νεωτάτους χρόνους διηρέθησαν οι νομικοί, της ιδίως λεγομένης νομικής και ιστορικής σχολής».

Το πλαίσιο της νομικής επιστήμης αφορούσε στην ερμηνεία και δημιουργία των θεσμών και του κράτους και ως εκ τούτου επιδιώχθηκε η ανίχνευση της εξέλιξης σε ιστορικό επίπεδο των όρων που την έχουν καθορίσει. Επομένως, ο παράγοντας ο

⁵⁶ Λόγοι εκφωνηθέντες την 30^η Σεπτεμβρίου 1845 υπό του πρώην πρυτάνεως κ. Ν. Βάμβα και υπό του τακτικού καθηγητού της Ιστορίας κυρίου Θ. Μανούσου, επί της αναδοχής της Πρυτανείας τον Πανεπιστημίου, Αθήνα 1845, Λόγος Μανούση, σ. 2

οποίος καθόρισε την εξέταση των θεσμών ήταν οι ίδιες οι ανάγκες της νομικής επιστήμης, ενώ σε αυτή δομήθηκε και η ιστορία ως επιστήμη.

Ωστόσο, η σημασία του παρόντος οδηγεί σε μία από τις κύριες διαστάσεις της καθολικής ιστορίας, τον έμμεσο, προσανατολισμό της προς το μέλλον. Η καθολική ιστορία είναι γραμμική που εκτείνεται στο διηνεκές. Τα γεγονότα που διαμορφώνουν την ιστορία αυτή τοποθετούνται στον άξονα ανάλογα με τη σχέση τους με ένα διαρκώς κινούμενο μελλοντικό παρόν. Αυτό που ενδιαφέρει τον ιστορικό είναι η συνέχεια και η λογική του συστήματος και ο στόχος του είναι να επιτύχει την ενότητά του.

Βάσει του ορισμού που δίνεται για την καθολική ιστορία από ιστορικούς⁵⁷ της Γερμανίας και έχει ταυτισθεί και ο ίδιος ο Θεόδωρος Μανούσης με αυτόν, αναδεικνύεται μία σειρά ζητημάτων τα οποία αφορούν στον τρόπο με τον οποίο θα εκτεθεί η καθολική ιστορία, τα κριτήρια για την επιλογή των γεγονότων, τους τομείς στους οποίους θα επικεντρωθούν οι ιστορικοί και σε κάθε είδους εξέλιξη ή διάκριση των ιστορικών γεγονότων.

Για το ζήτημα αυτό ο Μανούσης⁵⁸ προβαίνει σε διάκριση πέντε μεθόδων οι οποίοι αφορούν στον τρόπο συγγραφής της καθολικής ιστορίας. **α.** την *επισοδεικνή*, **β.** την *συγχρονική*, **γ.** την *γεωγραφική*, **δ.** την *εθνογραφική* και **ε.** την *μικτή*. Βασισμένος και σε θεωρήσεις της εποχής του ο Μανούσης είχε την πεποίθηση ότι ο τρόπος με τον οποίο διαπραγματεύονταν οι ιστορικοί της σύγχρονης εποχής έχει ως πρότυπο τους αρχαίους ιστορικούς. Σύμφωνα με τον ίδιο τον Μανούση η διαφορά μεταξύ των αρχαίων και των νεότερων ιστορικών σχετίζεται με τη μέθοδο που ακολουθούσαν και όχι τόσο με τον τρόπο της σύνθεσης της ιστορίας.

Ωστόσο, εκτός από του είδους την κατηγοριοποίηση στην οποία προβαίνει ο Μανούσης, εντοπίζονται και κάποιοι άλλοι τύποι της καθολικής ιστορίας και πιο συγκεκριμένα η πολιτική ιστορία και η ιστορία της ανθρωπότητας που προσεγγίζουν περισσότερο τις κατηγοριοποιήσεις των ξένων ιστορικών⁵⁹.

Στο σημείο αυτό είναι άξιο αναφοράς και το γεγονός ότι οι προαναφερθέντες ιστορικοί θεωρούν την καθολική ιστορία ως την πιο ολοκληρωμένη και ανώτερη μορφή, που βασίζεται είτε στην «εθνικότητα», είτε στην «ανθρωπότητα», είτε στον «λαό», ανάλογα με τους όρους που προτιμούν. Αυτοί οι τρεις όροι περιγράφουν την

⁵⁷ H. Butterfield, *Man on his Past*, Καίμπριτζ 1969, σ. 44

⁵⁸ Θ. Μανούσης, «Λόγος εισαγωγικός περί μέσης και νέας ιστορίας μαθημάτων» *ό. π.*, σ. 14

⁵⁹ J. C. Gatterer, "Vom historischen Plan und der darauf sich Gründenden Zusammenführung der Erzählungen", στο: *Allgemeine Historische Bibliothek I*, Μόναχο 1767, σ. 15-43

έννοια που είναι ο άνθρωπος, όχι ως ατομικότητα, αλλά ως συνοπτική έννοια. Επομένως, η σημασία του ανθρώπου στην ιστορική διαδικασία αποκλείεται έναντι του οικονομικού, πολιτικού, τεχνολογικού ή πολιτιστικού παράγοντα. Αυτή η επιμονή στον ανθρώπινο παράγοντα, αλλά στη συλλογική του μορφή, είναι ενδεικτική του ανθρωπιστικού χαρακτήρα της ιστορικής επιστήμης και αποτελεί πρόδρομο και δείκτη της μετέπειτα εθνικής ιστορίας.

Η πληθώρα των προσεγγίσεων της καθολικής ιστορίας καταδεικνύει ότι μεταξύ των ιστορικών της καθολικής ιστορίας υπάρχει μια ζωνρή αντιπαράθεση σχετικά με την ιστορία της καθολικής ιστορίας. Οι επιμέρους κατηγορίες της καθολικής ιστορίας δείχνουν την εσωτερική διαφοροποίηση αυτής της έννοιας και ταυτόχρονα τους περιορισμούς της. Αυτό όμως που έχει σημασία είναι ότι η φιλοσοφία της καθολικής ιστορίας είναι κοινή και πως το κύριο μέλημα των ιστορικών είναι να διατηρήσουν την ενότητα της γραφής και της αφήγησης. Η επιμονή στην έννοια της ενότητας δείχνει μεταξύ των άλλων πώς η κοσμοθεωρία της εποχής απέχει πολύ από την έννοια της ανάλυσης, μια έννοια η οποία θεωρήθηκε ότι επρόκειτο να θεμελιώσει την επιστημονική σκέψη.

Συμπεραίνεται ότι η δομή της επιστήμης της Ιστορίας κατά τη διάρκεια του 18^{ου} και 19ου επικεντρώνεται στο τρίπτυχο *φιλοσοφία - θεία πρόνοια - παγκόσμια ιστορία*. Η ίδια η φιλοσοφία είναι αυτή η οποία αποκαλύπτει τις συνδέσεις ενός συνόλου φαινομενικά άτακτων γεγονότων, ώστε μέσω αυτών να αναδειχθεί σχέδιο της θείας πρόνοιας το οποίο διέπει η λογική. Η καθολική ιστορία είναι ο μόνος δυνατός τόπος στον οποίο ξεδιπλώνεται προοδευτικά το σχέδιο της θείας πρόνοιας. Οι τρεις έννοιες είναι άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους. Στη μεταξύ τους σχέση αποκαλύπτεται το νόημα μιας ιστορίας που διατηρεί στοιχεία από το θεοκρατικό της παρελθόν, προσδίδοντάς τους, ωστόσο, ένα πιο κοσμικό χαρακτήρα. Η πίστη στη θεία πρόνοια είναι σε κάποιο βαθμό ο συνδετικός κρίκος με το παρελθόν, ενώ το ενδιαφέρον για την κατανόηση του παρόντος είναι η νέα απάντηση στις κοσμικές ανάγκες. Η αναπαράσταση της ιστορικής διαδικασίας μέσω της ανάδυσης της ενότητας είναι μία από τις χαρακτηριστικές της θεολογικής προοπτικής.

Βέβαια, το να συγκροτείται αδιαλείπτως ένα σύστημα, το οποίο έχει ως γνώμονα τη σύνθεση, αυτό συνεπάγεται ότι σχετίζεται με μία διαφορετική λογική η οποία ενδεχομένως και να μην έχει σχέση με την ιστορική επιστήμη. Η καθολική ιστορία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον αφού βρίσκεται στον προθάλαμο μίας αλλαγής και δεδομένου ότι αποτυπώνει τη σύνθεση της ιστορικής επιστήμης.

Ωστόσο, ένα από τα θέματα τα οποία χρήζουν περαιτέρω διερεύνηση είναι αυτό της πορείας από τη σύνθεση στην ανάλυση και ιδιαίτερα η σύγχρονη φιλοσοφική σκέψη, η οποία απαιτεί την επαναφορά του επιστημονικού λόγου προς πιο πολύπλοκες μορφές ερμηνείας του κόσμου⁶⁰.

Όσον αφορά στις αντιλήψεις του Θεόδωρου Μανούση που σχετίζονται με τον τρόπο κατά τον οποίο πρέπει να αντιμετωπίζεται η ελληνική ιστορία, δεν είναι δυνατόν να ερμηνευθούν μεμονωμένα από το βασικό του ενδιαφέρον που ήταν η έννοια της καθολικής ιστορία. Απώτερος στόχος του Μανούση δεν ήταν η σύσταση ενός συνεχούς εθνικού αφηγήματος, αλλά η σύνθεση ενός συστήματος μέσω του οποίου θα ήταν εφικτή μία ενιαία αφήγηση των εθνικών ιστοριών. Αυτός ο στόχος καθιστά την Ιστορία πεδίο στο οποίο⁶¹:

«το ανθρώπινον γένος καθώς κατά την φυσικήν ούτω και κατά την πνευματική αυτού ανάπτυξιν αποτελεί όλον αδιαίρετον».

Επομένως, εκείνο το οποίο απαιτείται είναι να δομηθεί η Ιστορία με τέτοιον τρόπο που θα συμπεριλαμβάνει το σύνολο των εθνών και μέσω αυτής θα αναδεικνύεται και η ενότητά τους.

3.4. Η αντιπαράθεση του Θεόδωρου Μανούση με τον Κωνσταντίνο Παπαρηγόπουλο για την Ιστορία

Ύστερα από τον διορισμό του σε έκτακτο καθηγητή της Αρχαίας Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών⁶² ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος προέβη στη συγγραφή ενός πονήματος, την περίφημη *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της σήμερον, Προς διδασκαλίαν των παιδων*. Αυτό το σύγγραμμα το οποίο εξέδωσε ο Ανδρέας Κορομηλάς αρχικά θα αποτελούσε σχολικό εγχειρίδιο, ενώ ήδη από την πρώτη στιγμή της έκδοσής του ο χαρακτήρας του έργου παρέπεμπε σε μία Ιστορία με εθνικό προσανατολισμό⁶³ και όχι σε μία Γενική ή Παγκόσμια Ιστορία.

⁶⁰ Ε. Γαζή, *Ιστορικός χρόνος: φιλοσοφικές συνιστώσες και ιστορική γραφή*, Αθήνα 1992, σ. 30-39

⁶¹ Λόγοι εκφωνηθέντες την 30 Σεπτεμβρίου 1845 υπό του πρώην πρυτάνεως κ. Ν. Βάμβα και υπό του τακτικού καθηγητού της Ιστορίας κυρίου Θ. Μανούσου, επί της αναδοχής της Πρυτανείας τον Πανεπιστημίου, Αθήνα 1845, Λόγος Μανούση 4

⁶² Β. Δ. Καραμανωλάκης, *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1932)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών ε. ι. ε., Αθήνα 2006, σ. 84

⁶³ Α. Πολίτης, «Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880», στο: *ΕΜΝΕ-Μνήμων*, Αθήνα 1998, σ. 39, 47

Στην επιτροπή η οποία επρόκειτο να κρίνει το έργο του Παπαρρηγόπουλου προέδρευε ο Θεόδωρος Μανούσης, ενώ οι δύο αυτοί ιστορικοί κατείχαν τις έδρες της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Στη σχετική έκθεση, όπως αυτή είχε συνταχθεί στις 24 Αυγούστου του 1853, η επιτροπή επεσήμαινε προς το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Παιδείσεως πως ως διδακτικό σύγγραμμα για την Ιστορία θα ήταν χρήσιμο και ένα αντίστοιχο ευρωπαϊκό σε μετάφραση. Αυτού του είδους η επισήμανση βασιζόταν κυρίως στο ότι οι πανεπιστημιακές παραδόσεις του Θεόδωρου Μανούση είχαν ως πρότυπο την επιστημονική παραγωγή της Ευρώπης με έμφαση στη μετάδοση της γνώσης στους σπουδαστές. Εν αντιθέσει προς τη λογική αυτή ο ίδιος ο Παπαρρηγόπουλος επέδειξε κριτική στάση προς την ιστοριογραφική παραγωγή της Ευρώπης σχετικά με την ελληνική ιστορία⁶⁴. Ακολούθως η επιτροπή κρίσης απεφάνθη ότι το έργο του Παπαρρηγόπουλου δεν ήταν επιτυχές καθώς:

«δεν έμεινε ουδέ εντός των μέχρι τούδε παρά πάντων των ιστορικών τεθέντων ορίων της Ελληνικής ιστορίας, μέχρι της απολεσθείσης Ελληνικής αυτονομίας, αλλ' έσυρεν εις τον κύκλον αυτού και άλλα μέρη, τα οποία συνήθως δεν θεωρούνται ως αποτελούντα μέρος αυτής, καθώς π.χ. την ιστορίαν του Βυζαντινού κράτους, το οποίον και αυτός ο ίδιος εις άλλο αυτού σχεδόν σύγχρονον πόνημα ονομάζει Ανατολικόν τμήμα του ρωμαϊκού κράτους».

Επιπλέον, ο ίδιος ο Μανούσης αποδοκίμασε έντονα την απόπειρα του Παπαρρηγόπουλου να συμπεριλάβει στο πλαίσιο της ελληνικής ιστορίας τη βυζαντινή εποχή, γεγονός το οποίο στιγματίσει τον δεύτερο. Βέβαια, λίγα χρόνια αργότερα ο Μανούσης σε δημοσίευσμά του στην εφημερίδα «Αθηνά» υποστήριζε πως η βυζαντινή περίοδος δεν εντάσσεται στην επονομαζόμενη μέση ιστορία (αλλά στο σύνολο της ελληνικής ιστορίας) και ουσιαστικά με τον τρόπο αυτό ο ίδιος αναιρούσε τη θέση που είχε νωρίτερα⁶⁵.

Η αντιφατικότητα αυτή μεταξύ των απόψεων των ιστορικών εκείνης της εποχής καταδεικνύει τη ρευστότητα, η οποία ήταν χαρακτηριστική στις θέσεις των λογίων όσον αφορά στα ζητήματα της ελληνικής ιστορίας και της εθνικής συνέχειας. Το ζήτημα το οποίο είχε ανακύψει εν προκειμένω σχετιζόταν με τον αν πράγματι η βυζαντινή περίοδος αποτελούσε αναπόσπαστο τμήμα της εθνικής συνέχειας και της ελληνικής ιστορίας εν γένει. Σε κάθε περίπτωση ο Μανούσης δίδασκε για τέσσερα

⁶⁴ Β. Δ. Καραμανωλάκης, *ό. π.*, σ. 120

⁶⁵ Ι. Πεντάζου, «Ο Θεόδωρος Μανούσης Καθηγητής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο (1837-1858), στο: *Μνήμων*, τχ. 17, Αθήνα 1995, σ. 91-92

εξάμηνα και πιο συγκεκριμένα από το 1848 μέχρι και το 1852 το μάθημα της Βυζαντινής Ιστορίας το οποίο, ωστόσο, το είχε εντάξει στο πλαίσιο της παγκόσμιας ιστορίας και όχι της ελληνικής⁶⁶.

Στη σχετική έκθεση όπως αυτή είχε συνταχθεί από την κριτική επιτροπή για το σχολικό αυτό βιβλίο του οποίου η έγκριση εκκρεμούσε, ο Μανούσης στηλίτευε το γεγονός της δυσαναλογίας σχετικά με την έκταση που είχαν οι τρεις ιστορικές περίοδοι στην Επίτομη Ιστορία του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου. Η κατανομή των ιστορικών περιόδων είχε ως εξής: Το 1/3 επί του συνόλου του έργου καταλάμβανε η Αρχαία Ελληνική Ιστορία, ενώ οι μισές σελίδες αφιερώνονταν στην Ελληνική Επανάσταση του 1821 και μετά. Το ζήτημα εδώ για τον Μανούση ήταν κυρίως η περίοδος της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 για την οποία δεν ήταν βέβαιος αν θα έπρεπε να συμπεριληφθεί στη διδακτέα ύλη δεδομένου ότι ως περίοδος ήταν χρονικά πρόσφατη της εποχής τους.

Εκτός των άλλων στην έκθεση αυτή είχε δοθεί μεγάλη έμφαση σε λεκτικά αβλεπτήματα ή ορθογραφικά σφάλματα, ενώ αυτοί που την συνέταξαν εξεπλάγησαν με διατυπώσεις, οι οποίες αντιτίθεντο προς τον γενικό κανόνα της ιστορίας. Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση⁶⁷ σχετικά με τον Μέγα Αλέξανδρο τη δράση του οποίου ο Παπαρρηγόπουλος ενέτασσε στην περίοδο της Αρχαίας Ιστορίας, παραβιάζοντας το χρονικό όριο που είχε μέχρι τότε τεθεί και βάσει του οποίου το τέλος της σηματοδοτούσε η επικράτηση του Φιλίππου στη Χαιρώνεια το 338 π. Χ.

Λίγα χρόνια πριν το έργο του Παπαρρηγόπουλου τεθεί υπό την κρίση του Θεόδωρου Μανούση και του Στέφανου Κουμανούδη είχαν αποφανθεί σχετικά και τρεις Ευρωπαίοι ιστορικοί. Αυτοί ήταν οι Emerson, Zinkeisen και ο Finlay και αποτελούσαν το θεμέλιο για τη σύνθεση της ελληνικής ιστορίας των 3.000 ετών. Οι ίδιοι θεωρούσαν ότι η μετάβαση στον νεότερο κόσμο επήλθε μέσω της αντιπαράθεσης των Λατίνων με τους Βυζαντινούς⁶⁸. Το γεγονός του χαρακτηρισμού του βυζαντινού θρόνου ως ημι-ελληνικού αποτύπωνε τη διστακτικότητα με την οποία επρόκειτο να γίνει στο μέλλον αποδεκτή η βυζαντινή εποχή. Λόγιοι και πανεπιστημιακοί καθηγητές όπως ο Αδαμάντιος Κοραής και αργότερα ο Κωνσταντίνος Σχινάς (ο οποίος προωθούσε τον Παπαρρηγόπουλο στο πανεπιστήμιο),

⁶⁶ Β. Δ. Καραμανωλάκης, *ό. π.*, σ. 71

⁶⁷ Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1932*, τ. 2, Αθήνα 1936, σ. 61

⁶⁸ Γ. Κουμπουρλής, «Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος του Νίκου Σβορώνου και ο ελληνικός ιστορισμός», στο: *Νέα Εστία*, τ. 170, τχ. 1850, χ. τ. (2011), σ. 890

στον πρυτανικό του λόγο το 1837 δεν αποδεχόταν την ελληνική συνέχεια μέσω του Βυζαντίου.

Τόσο ο Κουμανούδης όσο και ο Μανούσης επεδίωκαν να διαφυλάξουν τις θέσεις αυτές όταν δεν έκαναν αποδεκτή την Ιστορία του Παπαρρηγόπουλου, οι οποίοι, ωστόσο δεν αμφισβητούσαν την ελληνική συνέχεια, αλλά το ίδιο το Βυζάντιο. Οι ίδιοι με πρότυπο τον Κοραή εξυμνούσαν την αρχαία ελληνική δημοκρατία και θεωρούσαν ότι το Βυζάντιο είχε αναστείλει για πολλά χρόνια αξίες και θεσμούς που αποτελούσαν θεμέλιο του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και της σύγχρονης Ευρώπης⁶⁹.

3.5. Το κίνημα των φοιτητών εναντίον του Θ. Μανούση («Μανούσεια» 1848)

Αιτία για τα περίφημα «Μανούσεια» του 1848 υπήρξε η δημοσίευση μίας επιστολής στην εφημερίδα «Αιών» μέσω της οποίας κατηγορούνταν ο Θεόδωρος Μανούσης. Η επιστολή αυτή συντάχθηκε από έναν μοναχό ο οποίος φοιτούσε στη Θεολογική Σχολή, ο Παΐσιος Ζ. Ιωαννίτης ο οποίος προέβη σε κατηγορίες εναντίον του καθηγητή:

«για τας πολλάς εκ προθέσεως κακοήθεις, παρατόλμους και αντιχριστιανικάς αυτού τερατολογίας», αφού τον θεωρούσε «ανάξιον της θέσεως, ην κατέχει, βεβηλών μάλιστα και αυτό το ιερόν όνομα του Καθηγητού».

Ο λόγος για τον οποίο αντέδρασε ο φοιτητής ήταν ανάγνωση εντός της αίθουσας των επιστολών που είχαν ανταλλάξει ο Λούθηρος και ο βασιλιάς Ερρίκος και οι οποίες εμπεριείχαν χλευαστικό και υβριστικό λεξιλόγιο. Την ίδια στιγμή κρίθηκε ότι η επιστολή είχε εναντιωθεί στην Ιερά Σύνοδο, γραμματέας της οποίας ήταν τότε ο Φαρμακίδης που ήταν και φίλος του Μανούση.

Ο καθηγητής επιθυμώντας να απαντήσει σε αυτές τις κατηγορίες μίλησε στους φοιτητές του σχετικά με το χρέος του ιστορικού, ο οποίος οφείλει να προσφέρει σε αυτούς «το αγαθό της αληθείας», επισημαίνοντας τη διάσταση μεταξύ του θεολογικού και ιστορικού έργου. Επιπλέον, ο ίδιος ο καθηγητής κατέστη σαφής λέγοντας ότι οι «αισχρολογίαι» επικαλούνται ως «ιστορικά μνημεία», ώστε να αποτυπώσουν τη μέθοδο της ιστορίας μέσω της αφήγησης⁷⁰.

⁶⁹ Ι. Κολιόπουλος, *Η πέραν Ελλάς και οι άλλοι Έλληνες – Το σύγχρονο ελληνικό κράτος και οι ετερόγλωσσοι σύννοικοι Χριστιανοί*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 76

⁷⁰ Εφημ. «Αθηνά», αρ. φ. 1474, 1 Φεβρουαρίου 1848

Για το επόμενο διάστημα στον τύπο της εποχής μονοπωλούσαν τα «*Μανούσεια*», ενώ η συμβολή του κινούσε έναν διάλογο, δημιουργώντας μια ένταση. Το θέμα, ωστόσο, δεν περιοριζόταν απλώς στην ανάκριση του τύπου καθώς είχε συγκληθεί και η Ιερά Σύνοδος και οι ανακρίσεις πραγματοποιούνται τόσο από αυτή όσο και από τον πρύτανη του πανεπιστημίου, Ιωάννη Σούτσο. Ο Θεόδωρος Μανούσης υπέβαλλε την παραίτησή του, αν και το αίτημά του αυτό τελικά απορρίφθηκε. Την ίδια στιγμή παρατηρείται έντονη κινητοποίηση στους κόλπους των φοιτητών. Σειρά επιστολών δημοσιεύθηκαν άλλες προς υπεράσπιση και άλλες προς υποστήριξη των κατηγοριών. Ο Περικλής Ζαχόπουλος, φοιτητής του πανεπιστημίου, αποβλήθηκε με την αιτιολογία ότι ο ίδιος δεν επέτρεψε τη διδασκαλία του μαθήματος της Γενικής Ιστορίας, επειδή παρέδωσε στον καθηγητή κατά τη διάρκεια του μαθήματος ένα ψήφισμα υποστήριξης των φοιτητών για την υποστήριξή τους προς το πρόσωπό του. Τελικά η αναταραχή υποχώρησε, ο πρύτανης ανακάλεσε τους φοιτητές στην τάξη, ο Μανούσης συνέχισε κανονικά τις διαλέξεις του και διατήρησε τη θέση του στο πανεπιστήμιο μέχρι το τέλος της ζωής του.

Ως «φαινόμενο» το οποίο είχε συνταράξει τον χώρο του πανεπιστημίου, αλλά και την κοινή γνώμη το 1848, τα «*Μανούσεια*» προκάλεσαν κάποιες ανησυχίες στον ιστορικό που σχετίζονται κυρίως με τον τρόπο κατά τον οποίο ερμηνεύεται το εν λόγω γεγονός. Αφετηρία για την ερμηνεία αυτή θα πρέπει να αποτελέσουν οι ερμηνείες που είχαν δοθεί την εποχή εκείνη για τα συγκεκριμένα γεγονότα. Οι απόψεις, ωστόσο, δίστανται, ενώ και η στάση του Τύπου της εποχής αντανακλά το ταραχώδες πολιτικό κλίμα και τις συγκρούσεις της εποχής. Βέβαια, εντοπίζεται μια ευρύτερη συναίνεση όσον αφορά στον ρόλο που διαδραμάτισε το ίδιο το πανεπιστήμιο στην ελληνική κοινωνία, ένας ρόλος που θεωρείται επικίνδυνος σε μια περίοδο συνεχών κλυδωνισμών.

Από την πλευρά του τύπου της εποχής η εφημερίδα «*Αιών*» είχε δημοσιεύσει την επιστολή του μοναχού φοιτητή, θεωρώντας ως μόνο υπεύθυνο τον καθηγητή ο οποίος επιδόθηκε σε ασεβή και ανθελληνική διδασκαλία. Η εφημερίδα «*Αθηνά*», και η «*Ελπίς*» ακολούθως τήρησαν διαφορετική στάση, αφού η μεν πρώτη υπερασπίστηκε αναφανδόν τον Μανούση, υποστηρίζοντας ότι τα γεγονότα οφείλονταν στη δράση μίας φιλορθόδοξου εταιρείας⁷¹, η οποία στρεφόταν

⁷¹ Θ. Χρήστου, «Η εμπλοκή των φοιτητών του Πανεπιστημίου Αθηνών στη συνωμοσία της Φιλορθόδοξης Εταιρείας (1839-1840)», στα: *Πρακτικά του ΙΖ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 193-209

συστηματικά εναντίον ανθρώπων του πνεύματος και παράλληλα προωθούσε τους «φαναριωτίσκους». Η δε «Ελπίς» σε πρώτη φάση κατέκρινε τα γεγονότα αυτά αν και δεν επέδειξε ιδιαίτερη συμπάθεια προς τον Θεόδωρο Μανούση. Μέλημά της ήταν περισσότερο η καλή φήμη του πανεπιστημίου και του διδακτικού προσωπικού υποστηρίζοντας ότι τα «Μανούσεια» αποτελούσαν δυσφήμιση⁷².

Σχετικά με την ερμηνεία των γεγονότων, παρουσιάζονται δύο εκδοχές: η πρώτη περιορίζει την αιτία των περιστατικών στο πρόσωπο του ίδιου του καθηγητή, ενώ η δεύτερη αποτελεί λόγο συνωμοσίας στο πλαίσιο μιας αναδυόμενης επιστημονικής κοινότητας⁷³. Ωστόσο, τα γεγονότα αυτά πράγματι συνέβησαν και ο λόγος που παράγεται με αφορμή αυτά τα επεισόδια είναι ενδεικτικός ορισμένων ζητημάτων, τα οποία είναι ίσως πιο ενδιαφέροντα από την προσπάθεια ακριβούς αφηγηματικής περιγραφής των γεγονότων. Η δήλωση αυτή δεν έχει σε καμία περίπτωση σκοπό να υποτιμήσει την αξία ή τη χρησιμότητα αυτού που, σε κάθε περίπτωση, θεωρείται αίτημα της ιστορικής επιστήμης. Σκοπός της είναι μάλλον να επιχειρήσει μια άλλη μορφή αφήγησης στην οποία, υπό το πρόσχημα της ερμηνευτικής ανάλυσης, πρόκειται για μια στρατηγική που στοχεύει ουσιαστικά στο να αφηγηθεί ακριβώς αυτό που αρνείται αυτά που έγιναν.

Η διδασκαλία του Θεόδωρου Μανούση συνδύαζε σε πολλές περιπτώσεις τον αντικληρικαλισμό με τις φιλελεύθερες πεποιθήσεις και ως εκ τούτου είχε σκανδαλίσει αρκετούς με αποτέλεσμα να μην συνεχίσει κανένας αργότερα το πανεπιστημιακό του έργο. Το ενδιαφέρον του δεν επρόκειτο να έχει συνέχεια ούτε για τη νεότερη και πιο πρόσφατη ιστορία των εθνών, ούτε και για μια παγκόσμια εξελικτική προοπτική. Η επίθεση εναντίον του συνδέθηκε με ένα ευρύτερο φάσμα πολιτικών και ιδεολογικών επιλογών. Η οξύτητα του χαρακτήρα του και η αναφορά του σε θρησκευτικά ζητήματα, στο πλαίσιο μιας φιλελεύθερης διδασκαλίας, διευκόλυναν τα επεισόδια, τα οποία όμως είχαν ισχυρό υπόβαθρο. Περιλαμβάνονταν σε ένα ευρύτερο πεδίο ιδεολογικών και πολιτικών συγκρούσεων. Στην περίπτωση του Σχινά, είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι το επίχειρημα αυτό συνδέεται με ένα πρόσωπο του οποίου η ιστορική αντιλήψεις του, όπως καταγράφονται στα γραπτά του, αλλά και η προηγούμενη πολιτική του δράση διαγράφουν μια εκ διαμέτρου αντίθετη πορεία. Είναι γνωστή η σκληρή κριτική που ασκήθηκε στη διακονία του το

⁷² Π. Ματάλας, *Έθνος και Ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας σχέσης: από το «Ελλαδικό» στο Βουλγαρικό Σχίσμα*, Ηράκλειο 2002, σ. 80-82

⁷³ Θ. Χρήστου, «Το φοιτητικό κίνημα και το Πανεπιστήμιο Αθηνών στη δεκαετία του 1840», στο: *Septieme Congres International' d' Etudes du Sud-Est Europeen*, Αθήνα 1994, σ. 289-308

1833-1834 και το υπόμνημα που υπέβαλε ο Σχοινάς το 1837 σχετικά με την κατάσταση της Ελληνικής Εκκλησίας⁷⁴.

Εφόσον, επανέλθουμε στην έκταση που έλαβαν τα «Μανούσεια» στον τύπο της εποχής ανακύπτουν κάποιοι προβληματισμοί που έχουν πολλές προεκτάσεις. Κύριο σημείο προβληματισμού είναι αν πράγματι υφίσταται διάχυση μεταξύ θρησκευτικού και επιστημονικού λόγου, που αφορά και στην αναζήτηση της αλήθειας και του ψεύδους. Επιπλέον, θα πρέπει να υπάρξει διάκριση για το τι είναι ουσιαστικά ωφέλιμο για την ελληνική κοινωνία και τι όχι. Συνεπώς, τα «Μανούσεια» ως γεγονός έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον ιστορικό καθώς σκιαγραφούν μία πτυχή της διαδικασίας, μέσω της οποίας συγκροτείται ο κανονιστικός λόγος.

Η εφημερίδα «Αιών» σε σχετικό της άρθρο αναφέρει τα ακόλουθα⁷⁵:

«...ο Μανούσης εξυβρίζων τα θεία, καυχάται απολογούμενος, ότι είπε και προσέφερε προς τους ομιλητάς αυτού την αλήθειαν ! Ποία όμως ηθική ή λογική αλήθεια, ποίον φως δύναται να ενυπάρχη εις τας ύβρεις, και μάλιστα εις τας προφερομένας κατά των θείων; Ποίαν λογικήν ή ηθικήν ή θρησκευτικήν αλήθειαν εξήγησεν ή ανέπτυξε; Ποίαν τέλος ιστορικήν αλήθειαν, άγνωστον μέχρι τούδε εις τον Ιστορικών κόσμον, ανεκάλυψε, διά να κηρύττηται μεγαλαυχών ως υπερασπιστής και μάρτυς της αληθείας ταύτης;»

Η αλήθεια εμπεριέχει ηθική ή λογική, έννοιες οι οποίες περιγράφουν το θυμικό και το γνωστικό, ενώ την ίδια στιγμή είναι θρησκευτική ή ιστορική σε ένα άλλο επίπεδο κατηγοριοποίησης. Το αντιθετικό αυτό σχήμα θρησκεία-ιστορία οδηγεί στη διάκριση Λόγος εξ Αποκαλύψεως – Επιστημονικός Λόγος. Ωστόσο, οι δύο αυτές έννοιες αναπόφευκτα αντιπαρατίθενται, ενώ ο λόγος περί αληθείας λειτουργεί εντός του πλαισίου αυτού. Η αλήθεια είναι κάτι το οποίο συνέβη, στα κοινωνικά αλλά ο περιορισμένος χώρος της αληθείας δεν περιλαμβάνει όλα όσα συνέβησαν, αλλά μόνο εκείνα στα οποία μπορούμε να αναφερθούμε. Και γεγονότα κατά σε ό,τι είναι κοινώς αποδεκτό ως λογικό και ηθικό, έχουν γίνει, αλλά δεν περιλαμβάνονται στον λόγο για την αλήθεια, γι' αυτό και δεν πρέπει να δημοσιοποιούνται. Με βάση αυτή τη συλλογιστική επιδιώκεται ο αποκλεισμός του Μανούση από τον χώρο της Αλήθειας, γιατί αυτό που θέλει να πει δεν συμπίπτει με αυτά που έχει να πει. Από αυτό το

⁷⁴ Θ. Χρήστου, «Ο Κ. Δ. Σχοινάς και η πρώτη πρυτανεία στο Οθώνειο Πανεπιστήμιο (1837-1838)», στο: *Ιστορικά* 9, 17 (1992), σ. 297-298

⁷⁵ Εφημ. «Αιών», αρ. φ. 846, 7 Φεβρουαρίου 1848

σημείο ξεκινά μια άλλη, παράλληλη, μιλάμε για ένα πανεπιστήμιο, το οποίο αναπτύσσεται σε δύο κατευθύνσεις.

Ο Θεόδωρος Μανούσης όφειλε να μην παραβαίνει τους χώρους που είχαν οριοθετηθεί αφού μέσω αυτού προσβαλλόταν αυτομάτως και ο ακαδημαϊκός χώρος ως θεσμός αλλά και ως μορφή εξουσίας. Υπό το πρίσμα αυτό η αλήθεια σχετίζεται με το συμφέρον του πανεπιστημίου, ενώ η επίθεση κατά του Μανούση θα πρέπει να λογίζεται ως επίθεση κατά της προόδου του ίδιου του πανεπιστημίου⁷⁶.

Αντιστοίχως, εντοπίζεται παρόμοια εμπλοκή και της ιστορίας στον κυρίαρχο λόγο, η οποία βρίσκεται μεταξύ του πεδίου της επιστήμης και της ηθικής. Η περίπτωση των «Μανουσειών» συνέβαλαν ώστε να καταστεί κατανοητή η ιστορία και ο ρόλος της, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί εκτός του ακαδημαϊκού χώρου αλλά και ποιο είναι το χρέος της.

Βάσει του λεξιλογίου της βιβλιογραφίας το οποίο αφορά στα «Μανουσειά», το οποίο είναι θεωρητικά αντιπροσωπευτικό της κοινωνικής αντίληψης για την έννοια και τη λειτουργία της ιστορίας διδάσκει⁷⁷ «το δόγμα του θανάτου, το δόγμα του δισταγμού και της αδιαφορίας, το δόγμα της άρνησης και της δυσπιστίας». Αντιθέτως, εφόσον μελετηθεί το λεξιλόγιο του καθηγητή, παρατηρείται ότι η χριστιανική θρησκεία αντιπαραβάλλεται με «τη θρησκεία του φωτός και της αλήθειας», η οποία έχει ως εργαλείο της την «ελεύθερη έρευνα». Το ενδιαφέρον σχετικά με τις λέξεις οι οποίες προέρχονται από ένα θρησκευτικό πλαίσιο είναι ότι καλούνται να λειτουργήσουν σε ένα άλλο πλαίσιο σκέψης που δεν είναι άλλο από το επιστημονικό. Στο λεξιλόγιο του Μανούση, η «ελληνική παιδεία» δεν ταυτίζεται με τον χριστιανισμό, αλλά με την «ελευθέρια», αλλά στον λόγο του τύπου είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ασυδοσία και την υπερβολή⁷⁸. Συνεπώς, ο ιστορικός δεν θα πρέπει να έχει πλήρη ελευθερία, δηλαδή ασυδοσία όσον αφορά στη διδασκαλία της αλήθειας, όπως ο ίδιος την αντιλαμβάνεται, αφού ο επιστημονικός του λόγος δεν θα είναι έγκυρος.

Χαρακτηριστικό είναι στο σημείο αυτό το ακόλουθο απόσπασμα από σχετικό δημοσίευμα της εφημερίδας «Αιών» για τον Θεόδωρο Μανούση⁷⁹:

⁷⁶ Εφημ. «Ελπίς», αρ. φ. 443, 8 Φεβρουαρίου 1848

⁷⁷ Εφημ. «Αιών», αρ. φ. 847, 11 Φεβρουαρίου 1848

⁷⁸ Κ. Θ. Δημαράς, «Θεόδωρος Μανούσης», στο: *Σύμμικτα Α': Από την παιδεία στην λογοτεχνία*, (Επιμ. Πολίτης, Αλέξης), Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 2000, σ. 171

⁷⁹ «Ο Μανούσης», εφημ. «Αιών», αρ. φ. 846, 7 Φεβρουαρίου 1848

«Και λοιπόν ο Μανούσης, ως Καθηγητής της Γενικής Ιστορίας, άλλο δεν πράττει διά της παραδόσεως, ειμή να εξιστορή διά φυλλαδίων σωρείαν ιστορικών γεγονότων άνευ κρίσεως και επικρίσεως. Τί δε; Διατρέχει το άπειρον πεδίο της παραδόσεως άνευ ιδανικού και φωτός, άνευ πεποιθήσεων και αρχών όλα δε αι ιδέαι και δόξαι των αιώνων, όλα τα έργα της ανθρωπινής ενεργείας, τόσω εκείνα, τα οποία εδόξασαν και ελάμπρυναν την ανθρωπότητα, όσω εκείνα, τα οποία ημαύρωσαν και εταπεινώσαν αυτήν, όλα ταύτα υπάρχουσι διά τον ιστορικόν Μανούσην αδιάφορα, όλα ταύτα αγιάζονται διά της επιστημονικής αυτού διηγήσεως και πορείας».

Χρέος του ιστορικού είναι να εκφράζει κρίσεις προκειμένου μαζί με τη διδασκαλία να εξασκεί και τον νου. Στο πλαίσιο αυτό θεωρείται σημαντικό ελάττωμα η αδιαφορία η οποία αντιτίθεται στην αντικειμενικότητα της ιστορικής επιστήμης του 19^{ου} αιώνα. Εκτός από την παροχή γνώσης σχετικά με το παρελθόν ή την κατανόηση του παρόντος, η ιστορία καλείται να συμβάλλει ουσιαστικά και στη διαμόρφωση των νέων σε ηθικό επίπεδο. Προς αυτή την κατεύθυνση ο ιστορικός οφείλει να ανιχνεύει και να αναθεωρεί τις όποιες θεωρήσεις ώστε να πετύχει τη διαπαιδαγώγηση των νέων. Επομένως, άπώτερος στόχος της διδασκαλίας της ιστορίας δεν είναι αποκλειστικά η γνώση και κατανόηση, αλλά η ανάδειξη της ηθικής διάστασης των πραγμάτων.

Ήδη εκ προοιμίου το γεγονός των επεισοδίων («Μανούσεια») δεν περιοριζόταν εντός ενός θρησκευτικού πλαισίου, αλλά εκτεινόταν και σε άλλους τομείς του κοινωνικού γίγνεσθαι. Με τον τρόπο αυτόν ο θρησκευτικός λόγος μεταβάλλεται αυτομάτως σε πολιτικός. Ωστόσο, πρέπει να διασφαλισθεί η ενότητα του ελληνικού στοιχείου και η συνοχή της κοινωνίας, ενώ η ίδια η θρησκεία θα έχει τον ρόλο του συνεκτικού ιστού. Ως θεμελιώδες στοιχείο της ελληνικής παράδοσης η θρησκεία οδηγεί στην ενότητα. Από την άλλη η πολιτική ενότητα ως στοιχείο νεωτερισμού της ταυτότητας των Ελλήνων οδηγεί σε ευρωπαϊκή εξέλιξη. Επομένως τα δύο αυτά στοιχεία (θρησκεία - πολιτική) συνδέονται άρρηκτα μεταξύ τους και ο Μανούσης θίγοντας με τη διδασκαλία του το αίσθημα των Ελλήνων κλονίζει αυτομάτως και την πολιτική ενότητα.

Μεταξύ των άλλων η πολιτική ενότητα κατοχυρώνεται και συνταγματικά, αφού έτσι διασφαλίζεται η ομαλότητα στην πολιτική ζωή του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Εκ των ανωτέρω προκύπτει το τρίπτυχο θρησκευτική ενότητα – πολιτική ενότητα – συνταγματική κατοχύρωση που αποτελεί μία συμπαγή ενότητα και κάθε απόπειρα προσβολής του ενός πλήττει και τα υπόλοιπα. Εφόσον δε ληφθούν υπόψη

και τα γεγονότα της εποχής, που διατυπώθηκε ο λόγος αυτός, λίγα χρόνια μετά από την ψήφιση του συντάγματος και εντός ενός κλίματος πολιτικής αστάθειας⁸⁰, είναι ξεκάθαρο ότι ο τύπος επεδίωκε να αποδυναμώσει την επιρροή του Μανούση με το να εστιάζει σε ζητήματα όπως η πολιτική ύπαρξη και η συνταγματική νομιμότητα. Το γεγονός άλλωστε του συσχετισμού ενός θρησκευτικού ζητήματος με ένα πολιτειακό θα ήταν σε θέση να εξεγείρει πιο εύκολα την κοινή γνώμη ως φλέγον ζήτημα της εποχής εκείνης.

Ωστόσο, στην Ελλάδα την περίοδο που έλαβαν χώρα τα «Μανούσεια», το 1848, θα ήταν άτοπο να υπάρξει αναφορά σε παρουσία αυτόνομου ιστορικού επαγγέλματος, αλλά ούτε και για ύπαρξη μίας δομημένης επιστημονικής κοινότητας. Ο ιστορικός δεν ήταν ακόμη επαγγελματίας, αλλά προσέγγιζε περισσότερο τον τύπο του διανοούμενου, ενός ατόμου με ευρύτερα μορφωτικά ενδιαφέροντα, ενώ ο Μανούσης αντιπροσώπευε τον τύπο αυτόν. Ωστόσο, με τη δημιουργία οργανωμένων θεσμών και κυρίως του πανεπιστημίου, το οποίο λειτουργούσε και ως χώρος εξουσίας προέκυπταν προοδευτικά ομαδοποιήσεις και αναδύονταν συσχετισμοί μεταξύ των δυνάμεων, οι οποίες διεκδικούν τη διαχείριση του πανεπιστημιακού χώρου. Η δυναμική αυτών των συσχετισμών καθόριζε τόσο την επιστημονική ταυτότητα όσο και τον επαγγελματικό πλέον χαρακτήρα του πεδίου των ιστορικών.

Τα «Μανούσεια» συνιστούν, χαρακτηριστικό δείγμα εκδήλωσης του συσχετισμού των δυνάμεων, ενώ στην εποχή τους η αντιπαράθεση γίνεται αισθητή ως η αιτία των επεισοδίων. Από την αντιπαράθεση αυτή και την ύπαρξη του αντίπαλου λόγου ανέκυψε μία διαφορετική οπτική για το ζήτημα αυτό μεταξύ του κύκλου των Ελλήνων της λογιοσύνης. Άξια αναφοράς είναι στο σημείο αυτό και οι προσωπικότητες οι οποίες είχαν εμπλακεί στο ζήτημα αυτό. Αυτές ήταν, πρωτίστως, ο Μανούσης και ο Φαρμακίδης και από την άλλη ο Κωνσταντίνος Οικονόμος, ο Κωνσταντίνος Σχινάς, ο Ιωάννης Σούτσος, ο Γεώργιος Μαυροκορδάτος, ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής και ο Πέτρος Παπαρηγόπουλος.

Από την πλευρά του τύπου η εφημερίδα «Αθήνα» υποστήριξε φανερά τον Θεόδωρο Μανούση, ενώ προέβη σε ιδιαίτερους χαρακτηρισμούς για τα υπόλοιπα πρόσωπα⁸¹:

⁸⁰ Ν. Κ. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010*, Αθήνα 2011, σ. 95

⁸¹ Εφημ. «Αθήνα», αρ. φ. 1476, 15 Φεβρουαρίου 1848

«*Ας ρίψωμεν εν βλέμμα εις την διαγωγήν της φιλορθοδόξου Ταρτουφικής συμμορίας, της στενώς συνδεδεμένης με τους φαναριωτίσκους του Πανεπιστημίου μας, και μάλιστα εις την του θνητιθέου ή θνητοθεΐτου Μεγάλου Μανδαρίνου, και θέλομεν ιδεί ότι η θρησκεία εις αυτούς δεν είναι άλλο ειμή μέσον επιβουλής*».

«*Ενθυμούνται βεβαίως οι αναγνώσται μας... τον ελέω Γλαράκη, προτιμηθέντα πρῦτανιν αναμασώντα από του πανεπιστημιακού βήματος τα τετριμμένα των αγυρτών φαντασιοκοπήματα, και εις περιστάσεις μάλιστα, καθ' ας ηδύναντο να μας βλάψουν ταῦτα, και συγχρόνως αναφερόντα τον μέγαν Μανδαρίνον διά την μεγάλην του ιδέαν, την οποίαν και αυτός είχε λάβει από άλλους τερατολόγους, ότι η εκστρατεία δήθεν του Αλεξάνδρου έγινε κατά την θείαν πρόνοιαν εις Ασίαν, διά να εξαπλωθή η Ελληνική γλώσσα και δι' αυτής να κηρυχθή έπειτα το ευαγγέλιον...*»⁸²

Ωστόσο, ο Μανούσης και ο Φαρμακίδης έχοντας μεταξύ τους αναπτύξει στενούς δεσμούς φιλίας δεν απομονώθηκαν τελικά από την ελληνική κοινωνία. Ο Φαρμακίδης ήταν ένας άνθρωπος με εξουσία στην εκκλησιαστική ιεραρχία, όντας γραμματεὺς της Ιεράς Συνόδου, ενώ και ο Μανούσης με τη σειρά του κατείχε καίριες κρατικές θέσεις και ο ίδιος είχε πολιτικές διασυνδέσεις, όπως ο Σπυρίδων Τρικούπης, τον Υπουργό των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδύσεως⁸³.

Η μόρφωση και η πνευματική καλλιέργεια του Θεόδωρου Μανούση ήταν αρκετή ώστε να εξεγείρει φιλονικίες, οι οποίες προκαλούσαν κλυδωνισμούς εντός της ακαδημαϊκής κοινότητας. Χαρακτηριστικά είναι και τα όσα αναφέρει σχετικά ο Κ. Θ. Δημαράς⁸⁴:

«*Το ότι έτσι επανειλημμένα, δίπλα στις γενικές εντυπώσεις, δίπλα σε προσωπικές αναμνήσεις, βρίσκεται ταυτισμένος με τη μερίδα των φοιτητών, όσοι εύχονται κι επιδιώκουν τη βελτίωση των κοινών αποτελεί κι αυτό μια μαρτυρία, ένα τεκμήριο που πρέπει να μην μας αφήνουν αδιάφορους*».

Ο τύπος θεωρούσε τόσο τον Μανούση όσο και τον Φαρμακίδη προσωπικότητες οι οποίες εισήγαγαν ξένες ιδέες στην Ελλάδα, οι οποίες σχετίζονταν με την αμφισβήτηση της θρησκείας και οι οποίες βασιζόνταν στον γαλλικό διαφωτισμό⁸⁵.

Βέβαια, οι δύο λόγοι όπως αυτοί αντιπαρατέθηκαν ήδη από το ξέσπασμα των «*Μανουσειών*», δεν σηματοδότησαν συγκεκριμένη αντικειμενική πραγματικότητα

⁸² Εφημ. «*Αθηνά*», αρ. φ. 1476, 15 Φεβρουαρίου 1848

⁸³ Α. Ρ. Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, τ. 2, Αθήνα 1999, σ. 135-136

⁸⁴ Κ. Θ. Δημαράς, «*Θεόδωρος Μανούσης*», στο: *Βήμα*, αρ. φ. 9745, 8 Απριλίου 1977

⁸⁵ Εφημ. «*Αιών*», αρ. φ. 846, 7 Φεβρουαρίου 1848, αρ. φ. 848, 14 Φεβρουαρίου 1848

σχετικά με την *Αλήθεια*. Επιπλέον, δεν υφίστανται ακριβή τεκμήρια τα οποία να πιστοποιούν ότι ο ίδιος ο Θεόδωρος Μανούσης συνταράχθηκε ύστερα από το πέρας των επεισοδίων, αλλά η ιδιότυπη απομόνωση που δέχθηκε περιορίστηκε μόνο στο ίδιο του το έργο και στην απήχηση που είχε αυτό.

Δ' Κεφάλαιο

Η παρακαταθήκη του έργου και της προσφοράς του στον ελληνισμό

Σε μία περίοδο κατά την οποία οι γνώσεις δομούνται σε διακριτούς και αυτόνομους κλάδους των επιστημών η εκπαιδευτική διαδικασία έχει πρωτεύοντα ρόλο εντός αυτού του πλαισίου. Ο δάσκαλος την εποχή εκείνη λαμβάνει τη μορφή του επιστήμονα, ενώ κυρίαρχο ρόλο έχει η μετάδοση των γνώσεων και όχι η παραγωγή.

Στοιχεία όπως τα παραπάνω συγκροτούν τη φυσιογνωμία του Θεόδωρου Μανούση, την οποία χαρακτηρίζουν η πολυμάθεια, το ενδιαφέρον για την πληθώρα των επιστημών και την απουσία ενασχόλησης με ένα και μόνο γνωστικό αντικείμενο. Επιπλέον, ο ίδιος επεδίωκε μελέτη παρά συγγραφή και εστίαζε περισσότερο στο δευτερογενές παρά στο πρωτογενές υλικό. Έδινε δε ιδιαίτερη έμφαση στην ηθική διαμόρφωση των χαρακτήρων όπως επίσης και στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Τα στοιχεία αυτά συνθέτουν, αν μη τι άλλο, έναν επιστήμονα ο οποίος ακολουθούσε τις αξίες του ευρωπαϊκού διαφωτισμού σε συνδυασμό με τη σπίθα της επιστημονικής αναζήτησης, όπως αυτή ξεκίνησε να αναπτύσσεται ήδη από τον 19^ο αιώνα. Ιστορικοί της επόμενης γενιάς όπως ο Σπυρίδων Λάμπρος⁸⁶ περιέγραφαν το μεταιχμιακό αυτό στάδιο διακρίνοντας δύο τάσεις. Η πρώτη αφορούσε στη φιλοσοφική θεώρηση της Ιστορίας και μέλημά της ήταν να συντεθεί η ενότητά της μέσω του πλήθους και της διάκρισης των γεγονότων. Η δεύτερη εστίαζε κατά βάση στη μελέτη του παρελθόντος ώστε να αναδείξει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του.

Η ελληνική πραγματικότητα γνώρισε μία νέα μορφή της επιστήμης την οποία διέπει το ευρύ φάσμα των ενδιαφερόντων καθώς επίσης και η κριτική σκοπιά με την οποία αντιμετωπίζονταν τα γεγονότα. Σε συνδυασμό δε με την πολυμάθεια και τη συστηματική μελέτη η επιστήμη της ιστορίας είχε πολλές προεκτάσεις. Τα παραπάνω οφείλονται στη συμβολή του Θεόδωρου Μανούση ο οποίος εκτός των άλλων μέσω του λακωνικού, έστω, συγγραφικού του έργου καταδεικνύεται η ενημέρωση που είχε ο ίδιος για τη σύγχρονη και την κλασική βιβλιογραφία. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η πολυμάθειά του δεν ετίθετο υπό αμφισβήτηση εντούτοις δεν είχε ασχοληθεί με την έρευνα ή την παραγωγή πρωτότυπου συγγραφικού έργου. Αντιθέτως, απέβλεπε στην

⁸⁶ Σ. Λάμπρος, *Αι ιστορικά σπουδαία εν Ελλάδι*, κεφ. 2, «Φιλοσοφία της ιστορίας και ιστορική μέθοδος», σ. 2-3

ίδια την ακαδημαϊκή του παρουσία και στη διδασκαλία του εντός της πανεπιστημιακής αίθουσας.

Ο Θεόδωρος Μανούσης θεωρούσε πως η συμβολή του έγκειτο στην «*μέθοδον και την τάξιν*» μέσω των οποίων ήταν σε θέση να μεταλαμπαδεύει τη γνώση. Βέβαια, η μετάδοση δεν αφορά αποκλειστικά στη γνώση του παρελθόντος, αλλά εστιάζει και στη διαμόρφωση των χαρακτήρων, γεγονός το οποίο αποτελεί και το πρώτο στάδιο στη διαδικασία συγκρότησης της επιστήμης της ιστορίας. Πρωτίστως, αναπτύσσεται η ιστορική σκέψη μέσω της ενεργής συμμετοχής στην ιστορική αφήγηση η οποία δραματοποιείται. Πρόκειται για μία ασυμμετρία στη σχέση μεταξύ της ιστορικής σκέψης και της ιστορικής έρευνας⁸⁷. Έτσι η ιστορία θα έχει ως απαρχή τη φιλοσοφική θεώρηση του παρελθόντος και ακολούθως θα αποτελεί μία τεκμηριωμένη επισκόπησή του.

Η παρακαταθήκη του έργου του και η προσφορά του στον ελληνισμό είναι αναμφισβήτητη, αν και είχαν προκληθεί κάποιες αντιδράσεις που δημιουργήθηκαν σε σχέση με τον ίδιο και τις πεποιθήσεις του σε επιστημονικό επίπεδο. Οι αντιδράσεις αυτές βασίστηκαν σε θέσεις τις οποίες είχε εκφράσει το Ρωσικό Κόμμα μέσω ενός άρθρου κάποιου φοιτητή, ο οποίος κατηγόρησε τον καθηγητή Θεόδωρο Μανούση ότι δεν μιλούσε με ευλάβεια για τη θρησκεία και τον κλήρο, με αποτέλεσμα να τον αποκαλέσουν ακόμα και ελευθερόφρονα.

Προς αυτή την κατεύθυνση ίσως να συνετέλεσε και το γεγονός ότι ο ίδιος ο καθηγητής προέβη σε μία πιο ορθολογιστική προσέγγιση σχετικά με τη διάβαση της Ερυθράς Θάλασσας, τονίζοντας ότι ο Μωυσής δεν άνοιξε στην πραγματικότητα τον δρόμο με το ραβδί του, αλλά αντιθέτως εκμεταλλεύθηκε το φαινόμενο της άμπωτης. Ωστόσο, ο ίδιος ο καθηγητής σε σχέση με το γεγονός αυτό έτυχε της υποστήριξης τόσο των φοιτητών της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, όσο και της κοινής γνώμης και του τύπου δεδομένου ότι το συμβάν θεωρήθηκε σκευωρία μέσω της οποίας επιδιώχθηκε η υπονόμηση του καθηγητή. Εν συνεχεία ακολούθησαν κάποια γεγονότα γνωστά ως «*Μανούσεια*», στα οποία έλαβαν χώρα ταραχές, που ωστόσο έλαβαν τέλος ύστερα από αποφασιστική παρέμβαση της Συγκλήτου.

Ο Θεόδωρος Μανούσης πέθανε το 1858 στην Αθήνα, σε ηλικία 65 ετών, κληροδοτώντας ολόκληρη την περιουσία του σε φιλανθρωπικά ιδρύματα και στο

⁸⁷ A. Momigliano, *Tra Storia e Storicismo*, Πίζα 1985, σ. 96

Πανεπιστήμιο Αθηνών. Στη γενέτειρά του, τη Σιάτιστα, ιδρύθηκε η Μανούσειος Βιβλιοθήκη, στεγάζοντας περισσότερα από 5.000 βιβλία. Τέλος, ό ίδιος ο καθηγητής είχε κληροδοτήσει στο Εθνικό Πανεπιστήμιο το ακίνητό του στην Αθήνα, ενώ προέβη και σε ίδρυση δύο υποτροφιών για φοιτητές, από την υπόδουλη τότε Ελλάδα, σε σχολή του Πανεπιστημίου της αρεσκείας τους και ιδιαίτερα στο Θεολογικό ή Φιλολογικό Τμήμα.

Ο Θεόδωρος Μανούσης εκτός των άλλων αξίζει να αποσπάσει και την ευγνωμοσύνη των επιστημόνων της Σιάτιστας, η οποία ήταν η γενέτειρά του, όσο και των επαγγελματιών της, διότι οι πρώτοι σχεδόν όλοι τους τελείωσαν το Πανεπιστήμιο με την κληρονομιά του Μανούση και οι δεύτεροι, επειδή άλλοι ήταν τρόφιμοι του Ορφανοτροφείου του Χατζηκώστα και άλλοι υπηρέτησαν ως φοιτητές των τροφίμων του κληροδοτήματος. Ωστόσο, οι δύο αυτές τάξεις επέδειξαν αδιαφορία στην απόδοση της ευγνωμοσύνης που όφειλαν στη μνήμη του ευεργέτη τους.

Στο χρονογράφημα του Σ. Μελά, στο οποίο στηλίτευε αυτούς τους Μακεδόνες, επειδή άφησαν μία από τις πιο ενδιαφέρουσες σελίδες της σύγχρονης ιστορίας με το τίμιο αίμα των γενναίων αξιωματικών και στρατιωτών μας, ενώ αλλού τάφοι και μασσωλεία υψώνονται για τα σκυλιά και την Αυστραλία, και αγάλματα ακόμα για τα έντομα, για να εκφράσουν την ευγνωμοσύνη του λαού. Η παραπάνω αδιαφορία των πατριωτών αυτών με βαθιά λύπη φέρνει στο νου αυτό το οποίο έγραψε ο Μελάς και δικαιολογημένα:

«το κληροδότημα του Μανούση δεν φάνηκε στην πατρίδα μου τόσο ευεργετικό, όσο τα έντομα στους καλλιεργητές της Αυστραλίας που έσωσαν τις φραγκοσυκιές τους, και λησμονήθηκε; Ακόμα, λοιπόν, ημείς δεν θα κάμομεν ένα βήμα στον πολιτισμό; Ημείς, που καυχώμαστε ότι είμαστε απόγονοι εκείνων που κάθε άνθρωπον που δεν ανήκε στο Έθνος τους τον θεωρούσαν και τον αποκαλούσαν βάρβαρο; Έως πότε λοιπόν θα αφήνομεν τις ψυχές εκείνων που αφιέρωσαν ζωήν και περιουσίαν για το καλό μας με το πικρό παράπονο ότι τους λησμονήσαμε παραγνωρίζαντες τις θυσίες τους;»

Όπως ο Θεόδωρος Μανούσης έτσι και πολλές άλλες επιφανείς προσωπικότητες κατάγονταν από τη Σιάτιστα, ενώ και η βιβλιοθήκη της περιοχής, εξαιτίας ακριβώς της ευαισθησίας και του ενδιαφέροντος που επέδειξαν αυτοί, εμπλουτίστηκε με σπάνια βιβλία και εκδόσεις τα οποία και σε αριθμό ήταν ιδιαίτερος σημαντικά. Από τη στιγμή κατά την οποία ξεκίνησε να αυξάνεται η συγκέντρωση βιβλίων το 1813 ιδρύθηκε στη Σιάτιστα μία βιβλιοθήκη η οποία είναι πράγματι άξια

αναφοράς χάρις στις δωρεές του δασκάλου Γεωργίου Αυξεντιάδη και στην οποία εμπεριέχονται 108 βιβλία. Εν συνεχεία και πιο συγκεκριμένα το 1858 η βιβλιοθήκη εμπλουτίστηκε ακόμα περισσότερο ύστερα από τη δωρεά 5.000 τόμων και αρκετά εξ αυτών σε αρχέτυπη μορφή του Θεόδωρου Μανούση, ενώ από αυτά σήμερα έχουμε στη διάθεσή μας 3.039 βιβλία.

Η περίφημη Μανούσειος βιβλιοθήκη δημιουργήθηκε εξαιτίας της σημαντικής προσφοράς 5.000 τόμων βιβλίων από τον Σιατιστινό καθηγητή της Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και ως εκ τούτου συνέβαλε τα μέγιστα στην πνευματική άνοδο της πόλης. Το γεγονός αυτό, ωστόσο, προκάλεσε την οργή του πασά του Μοναστηρίου, ο οποίος κατέσχεσε και έκαψε αρκετά από τα βιβλία που είχε δωρίσει ο Θεόδωρος Μανούσης.

Ο Μανούσης με διαθήκη την οποία είχε συντάξει στην Αθήνα στις 29 Σεπτεμβρίου του 1858, εκτός από τα υπόλοιπα κληροδοτήματα τα οποία άφησε προς δημόσια ωφέλεια και παρακαταθήκη, σχετικά με τη δωρεά στην βιβλιοθήκη έγραψε τα ακόλουθα:

«Διορίζω θα πεμφθώσιν εις την εν Σιατίστη Σχολή ανεδόξως και τα υπάρχοντα μοι βιβλία εξαιρουμένων μόνον όσα τυχόν ελλείπουσι εις την Βιβλιοθήκην του Πανεπιστημίου, τα οποία διορίζω να παραλάβη ο Έφορος της Βιβλιοθήκης και να καταθέση εν αυτή ως εμόν δώρημα»

Ο παραπάνω πυρήνας συμπληρώθηκε στη συνέχεια από πολλά παλιά βιβλία των βιβλιοθηκών των Δημοτικών Σχολείων της Σιάτιστας και κύρια του Γ' λεγόμενου τότε Δημοτικού (σήμερα Β') και τα οποία είχαν εκδοθεί κύρια κατά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (18ος αι.) και είχαν σταλεί για τα παιδιά της Σιάτιστας, ως δωρεά της Αικατερίνης Τζετήρη με την αφιέρωση:

«Αφιερύται παρά της αρχοντίσσης Αικατερίνης Τζετήρη δια την εν Γερανεία Σχολήν της Σιατίστης δια του Νικολάου Ζιουπάν/Βιέννη 1850» ή ως δωρεά του Δημητρίου Μπόμπουρα, απόδημου Σιατιστινού με την ίδια αφιέρωση, καθώς και άλλων Σιατιστινών.

Επίλογος

Συνοψίζοντας, στη διπλωματική αυτή εργασία σκιαγραφείται η προσωπικότητα του Έλληνα ιστορικού και καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Θεόδωρου Μανούση (1793-1858). Ο Θεόδωρος Μανούσης με καταγωγή από τη Σιάτιστα Κοζάνης ήταν γόνος εύπορης οικογένειας με πατέρα έμπορο αν και ο ίδιος έχασε τους γονείς του σε νεαρή ηλικία. Από το 1808 και μετά την κηδεμονία του ανέλαβε ο θείος του στη Βιέννη. Ο πατέρας του, ωστόσο, φρόντισε να στείλει τον γιο του για σπουδές τόσο στη Βουδαπέστη, όσο και σε πανεπιστήμια της Γερμανίας, όπως αυτά του Γκέτινγκεν και της Λειψίας.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Βιέννη είχε την τύχη να γνωρίσει τον Έλληνα διδάσκαλο του γένους και διαφωτιστή Θεόκλητο Φαρμακίδη (κατά κόσμον Θεοχάρη Φαρμακίδη), ενώ μαζί με αυτόν ανέλαβε για ένα διάστημα και τη διεύθυνση του φιλολογικού περιοδικού «*Ερμής ο Λόγιος*». Υπήρξε πνευματικός πατέρας του Δημήτριου Βερναρδάκη και διέθετε στη συλλογή του ελληνικά δημοτικά τραγούδια, τα οποία και είχε παρουσιάσει κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Αυστρία. Στο πλαίσιο της επαναστατικής του δράσης υπέρ των Ελλήνων φυλακίστηκε από τις αρχές στην Αυστρία, ενώ το 1828 συνέχισε τις ιστορικές και αρχαιολογικές του σπουδές στην Ιταλία και το επέστρεψε οριστικά στην Ελλάδα το 1834.

Ο Θεόδωρος Μανούσης δεν κατόρθωσε, ενώ ο ίδιος το επιθυμούσε, να κατεβεί στην Ελλάδα μόλις κηρύχθηκε η Επανάσταση, αφού η αυστριακή αστυνομία δεν του χορήγησε διαβατήριο. Έτσι, ακολούθησε άλλον δρόμο για την ηθική και υλική συμπαράσταση στον αγώνα. Συνεργάστηκε με φιλέλληνες, κυρίως τον γνωστό Θείρσιο, για συγκέντρωση και ανταλλαγή πληροφοριών αλλά και για αποστολή υλικού. Στην Τεργέστη πιάστηκε στην κατοχή Ελλήνων λιθογραφικό πιεστήριο, αποστολή με παραγγελία Θεόδωρου Μανούση και Π. Βλαστού. Αυτοί οι δυο, μαζί με τους Κ. Κούμα και Κ. Κοκκινάκη, συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν. Ο Μανούσης έμεινε στη φυλακή τέσσερις μήνες σε συνθήκες απομόνωσης, και βγήκε με σοβαρές επιπτώσεις στην υγεία του, ενώ διαβατήριο του δόθηκε τελικά το 1828.

Μεταξύ των ετών 1835-1843 υπηρέτησε ως αρεοπαγίτης δικαστής και ως βασιλικός επίτροπος της Ιεράς Συνόδου, ενώ ήδη από την αρχή της ίδρυσης του Πανεπιστημίου των Αθηνών και για είκοσι συναπτά έτη διετέλεσε καθηγητής διδάσκοντας Γενική Ιστορία. Κατά τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους 1845-1846

εξελέγη πρότανης και το ακαδημαϊκό έτος 1849-1850 κοσμήτορας στη Φιλοσοφική Σχολή.

Ο Θεόδωρος Μανούσης πέθανε το 1858 στην Αθήνα, σε ηλικία 65 ετών, κληροδοτώντας ολόκληρη την περιουσία του σε φιλανθρωπικά ιδρύματα και στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στο οποίο ιδρύθηκε η Μανούσειος Βιβλιοθήκη στη γενέτειρά του, τη Σιάτιστα, στεγάζοντας περισσότερα από 5.000 βιβλία.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Αδημοσίευτες Πηγές

Λάμπρος, Σ., *Αι ιστορικά σπουδαία εν Ελλάδι*, κεφ. 2, «Φιλοσοφία της ιστορίας και ιστορική μέθοδος»

2. Δημοσιευμένες Πηγές

Λόγοι εκφωνηθέντες την 30 Σεπτεμβρίου 1845 υπό του πρώην πρυτάνεως κ. Ν. Βάμβα και υπό του τακτικού καθηγητού της Ιστορίας κυρίου Θ. Μανούσου, επί της αναδοχής της Πρυτανείας τον Πανεπιστημίου, Αθήνα 1845

Λόγοι εκφωνηθέντες την 30 Σεπτεμβρίου 1845 υπό του πρώην πρυτάνεως κ. Ν. Βάμβα και υπό του τακτικού καθηγητού της Ιστορίας κυρίου Θ. Μανούσου, επί της αναδοχής της Πρυτανείας τον Πανεπιστημίου, Αθήνα 1845, Λόγος Μανούση 4

Πρυτανικοί λόγοι 1844-1845, σ. 2. Οι πρυτανικοί απολογισμοί του 19ου αιώνα έχουν καταγραφεί από την Ευφημία Εξίσου, «Πρυτανικοί και πανηγυρικοί λόγοι του Πανεπιστημίου Αθηνών 1837-1900. Βιβλιογραφική Καταγραφή», στα: *Τετράδια Εργασίας ΚΝΕ-ΕΙΕ*, τ. 10 (1988), σ. 471-507

3. Εφημερίδες

Ευρωπαϊκός Εραμιστής, τχ. Α', αρ. φ. Β', 1840

Εφημ. «*Αθηνά*», αρ. φ. 1474, 1 Φεβρουαρίου 1848

Εφημ. «*Αθηνά*», αρ. φ. 1476, 15 Φεβρουαρίου 1848

Εφημ. «*Αιών*», αρ. φ. 846, 7 Φεβρουαρίου 1848

Εφημ. «*Αιών*», αρ. φ. 847, 11 Φεβρουαρίου 1848

Εφημ. «*Ελπίς*», αρ. φ. 443, 8 Φεβρουαρίου 1848

Μανούσης Θ., «Λόγος εισαγωγικός των εν τω πανεπιστημίω Αθηνών περί μέσης και νέας ιστορίας μαθημάτων», στο: *Εραμιστής*, τ. Β', αρ. φ. ΣΤ', χ. τ., 1843

«Ο Μανούσης», στην: εφημ. «*Αιών*», αρ. φ. 846, 7 Φεβρουαρίου 1848

Παπασλιώτης Γ., «Λόγος εκφωνηθείς επί του τάφου του αιιδίμου Θεοδώρου Μανούσου», , αρ. φ. 2715, *Αθηνά* 1858

4. Περιοδικά

Βέης Ν., «Τα μαλώματα των βουνών στα νεοελληνικά γράμματα και ο βερολίνειος πάπυρος 284», στο: *Νέα Εστία*, τχ. 398

Γατόπουλος Δ., «Τα ανέκδοτα απομνημονεύματα του Αθηναίου Αγωνιστού Γ. Ψύλλα», στο: *Το Νέον Κράτος*, τχ. 34, σ. 657-666

Κιμουρτζής Π., «Τα ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια ως πρότυπα: η ελληνική περίπτωση (1837)», στο: *Νεύσις*, τχ. 12, χ. τ., 2003

Κουμπουρλής Γ., «Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος του Νίκου Σβορώνου και ο ελληνικός ιστορισμός», στο: *Νέα Εστία*, τ. 170, τχ. 1850, χ. τ., 2011

Μανούσης Θ., «Ιστορία της καθολικής ιστορίας», στο: *Ερμής ο Λόγιος*, τ. 3, τχ. 1, 1 Ιανουαρίου 1813

Μπόντα Γ. Μ., «Η Μανούσειος Δημόσια Βιβλιοθήκη Σιάτιστας», στο: *Μακεδονική Ζωή*, χ. τ., 1970

Πεντάζου Ι., «Ο Θεόδωρος Μανούσης καθηγητής ιστορίας στο πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1858)», στο: *Μνήμων*, τ. 17, χ. τ., 1995, σ. 69–106

Πολίτης Α., «Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880», στο: *ΕΜΝΕ-Μνήμων*, Αθήνα 1998

Χρήστου Θ., «Έρευνα και καταγραφή των πηγών της νεοελληνικής ιστορίας στην Κρατική Βιβλιοθήκη και στο Κεντρικό Κρατικό Αρχείο του Μονάχου», στο: *Μνήμων*, τ. 13, χ. τ., 1991, σ. 302-308

Χρήστου Θ., «Ο Κ. Δ. Σχινάς και η πρώτη πρυτανεία στο Οθώνειο Πανεπιστήμιο (1837-1838)», στο: *Ιστορικά*, τχ. 17, χ. τ., 1992, σ. 371-384

5. Λεξικά

Σολωμού Α., «Μανούσης Θεόδωρος», στο: *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τ. 5, Αθήνα 1999

B. Βιβλιογραφία

Αλιβιζάτος Ν. Κ., *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010*, Αθήνα 2011

Ανδριάκαινα Ε., *Το νόημα του '21 στα απομνημονεύματα του Φωτάκου*, Αθήνα 1999

Αργυροπούλου, Ρ. Δ., «Ο W. T. Krug και οι Έλληνες. Η ελληνική μετάφραση του "Griechenlands Wiedergeburt"», στο: *Ερανιστής*, τ. 10, χ. τ., 1973, σ. 267-273

Βακαλόπουλος Α., *Οι Έλληνες σπουδαστές του 1821*, Θεσσαλονίκη 1978

Γαζή Ε., *Ιστορικός χρόνος: φιλοσοφικές συνιστώσες και ιστορική γραφή*, Αθήνα 1992

Γριτσόπουλος Τ., «Γεώργιος Ζαβίρας ο Σιατιστεύς, θεράπων του Λογίου Ερμού και του Κερδώου», στο: *Πνευματικοί άνδρες της Μακεδονίας κατά την Τουρκοκρατίαν*, Θεσσαλονίκη 1972

Δημακοπούλου Χ., «Οι ιστορικοί τόποι των Εθνικών Συνελεύσεων», στο: *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τ. 23, Αθήνα 1980

Δημαράς Κ. Θ., «Στην Σιάτιστα πάλι», στο: *Σύμμικτα Α': Από την παιδεία στην λογοτεχνία*, (Επιμ. Α. Πολίτης), Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 2000

Δημαράς Κ. Θ., «Θεόδωρος Μανούσης», στο: *Σύμμικτα Α': Από την παιδεία στην λογοτεχνία*, (Επιμ. Α. Πολίτης), Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 2000

Δημαράς Κ. Θ., *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Αθήνα 1985

Ευαγγελίδης Τ., *Ιστορία του Ιωάννου Καποδιστρίου (1828-1831)*, Αθήνα 1894

Κόκκινος Γ., *Από την Ιστορία στις Ιστορίες. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*, Αθήνα 1998

Κόκκινος Δ., *Η ελληνική επανάσταση*, τ. 2, Αθήνα 1974

Κολιόπουλος Ι., *Η πέραν Ελλάς και οι άλλοι Έλληνες – Το σύγχρονο ελληνικό κράτος και οι ετερόγλωσσοι σύνοικοι Χριστιανοί*, Θεσσαλονίκη 2003

Κορδάτος Γ., *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας. Από το 1453 ως το 1961*, τ. 1, Αθήνα 1983

Κοτζιάς Ν., *Περί πανεπιστημιακής σπουδής δοκίμιον*, Αθήνα 1858

Κουλούρη Χ., *Ιστορία και γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία, 1834-1914. Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις. Ανθολόγιο κειμένων, βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων*, Αθήνα 1988

Λάιου Γ., *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση*, Θεσσαλονίκη 1982

Λάμπρος Σ., *Αι ιστορικά σπουδαί εν Ελλάδι*, κεφ. 2, «Φιλοσοφία της ιστορίας και ιστορική μέθοδος», Αθήνα χ. χ.

Λούκος Χ., *Η αντιπολίτευση κατά του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, 1828-1831*, Αθήνα 1988

Ματάλας Π., *Έθνος και Ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας σχέσης: από το «Ελλαδικό» στο Βουλγαρικό Σχίσμα*, Ηράκλειο 2002

Πανταζίδης Ι., *Χρονικόν της πρώτης πενηκονταετίας του Ελληνικού Πανεπιστημίου*, Αθήνα 1889

Παπαρρηγόπουλος Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1932*, τ. 2, Αθήνα 1936

Πολίτης Α., *Η ανακάλυψη των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών. Προϋποθέσεις, προσπάθειες και η δημιουργία της πρώτης συλλογής*, Αθήνα 1984

Ραγκαβής Α. Ρ., *Απομνημονεύματα*, τ. 2, Αθήνα 1999

Ρενιέρης Μ., *Φιλοσοφία της Ιστορίας. Δοκίμιον*, Αθήνα 1841

Ρουσόπουλος Α. Σ., *Οδηγός των φοιτητών του Πανεπιστημίου Όθωνος, περιέχων παραίνεσιν εις επιστημονικήν παιδείαν, μέθοδον εις επίτευξιν αυτής και τους νόμους του Πανεπιστημίου*, Αθήνα 1857

Σάθας Κ., *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα-Ιστορία των Ελλήνων από την Άλωση ως το 21*, τ. 4, Αθήνα 1995

Τεμπέλης Η., «*Διδασκαλία όσα εγγενίζουν*»: *Η αντιπαράθεση του Αθανασίου Ψαλίδα με τον Σιατιστινό λόγιο Μιχαήλ Παπαγεωργίου, Αλιάκμονος ρούς*, τ. 1, Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Μελετών, Κοζάνη – Καστοριά – Φλώρινα – Γρεβενά, 2017, σ. 53-72

Thiersch F., *Η Ελλάδα του Καποδίστρια. Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδος (1828-1831) και τα μέσα για να επιτευχθεί η οικοδόμησή της*, (επιμ. Τ. Βουρνάς), Αθήνα 1980

Φωτάκος, *Απομνημονεύματα. Περί της ελληνικής επανάστασεως του 1821*, τ. 1, Αθήνα-Βεργίνα 1996

Χρήστου, Θ., «*Η Ιστορία της Αντιβασιλείας του Friedrich von Triersch*», στα: *Πρακτικά του Ι' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 99-108

Χρήστου Θ., «*Απόψεις σχετικά με την οργάνωση της εκπαίδευσης στις απαρχές της ίδρυσης του νεοελληνικού κράτους*», στα: *Πρακτικά του ΙΑ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 105-120

Χρήστου Θ., «*Το φοιτητικό κίνημα και το Πανεπιστήμιο Αθηνών στη δεκαετία του 1840*», στο: *Septieme Congres International' d' Etudes du Sud-Est Europeen*, Αθήνα 1994, σ. 30

Χρήστου Θ., «*Ο θεσμός του Οδηγού Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Αθηνών*», στα: *Πρακτικά του ΙΔ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 601-613

Χρήστου Θ., «*Το φοιτητικό κίνημα και η πρώτη του εκδήλωση στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1839)*», στα: *Πρακτικά του ΙΣΤ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 289-308

Χρήστου Θ., *Κωνσταντίνος Δημητρίου Σχινάς (1801-1857), η ζωή- το έργο- η εποχή του*. χ.τ., 1998

Χρήστου Θ., *Γεώργιος Π. Κρέμος (1839 - 1926). Ένας κορυφαίος Αραχωβίτης ιστορικός*, Αθήνα 2005

Χρήστου Θ., «Το εκπαιδευτικό σύστημα (1881-1910). Αιτήματα, μεταρρυθμίσεις και ελλείμματα», στην: *Ιστορία των Ελλήνων*, τ. 11 (2006), σ. 484-525

Χρήστου Θ., *Πέτρος Σωκρ. Κόκκαλης, ο αστός επαναστάτης ιατρός από τον αντιβενιζελισμό στον Λενινισμό*, Αθήνα 2019

Χρήστου Θ., «Η παιδεία και το πανεπιστήμιο από την εκδήλωση της επανάστασης του 1821 έως την έναρξη του αστικού εκσυγχρονισμού του ελληνικού κράτους (1909)», στο: *1821 Από την επανάσταση στο Κράτος* (Επιμ. Κ. Ε. Μπότσιου-Σ. Ριζάς), Αθήνα 2021, σ. 319-347

Woodhouse C. M., *Η ιστορία ενός λαού. Οι Έλληνες από το 324 έως σήμερα*, Αθήνα 2008

Bernard F. M., *Herder's Social and Political Thought From Enlightenment to Nationalism*, Οξφόρδη 1965

Butterfield H., *Man on his Past*, Καίμπριτζ 1969

Butterfield H., *Man on his Past. A Study of Historical Scholarship*, Βοστώνη 1960

Fürst F., A. *Ludwig v. Schlözer ein deutscher Aufklärer im 18 Jahrhundert*, Χαϊδελβέργη 1928

Gatterer J. C., «Vom historischen Plan und der darauf sich Gründenden Zusammenführung der Erzählungen», στο: *Allgemeine Historische Bibliothek I*, Μόναχο 1767

Leake W., *Researches in Greece. Part the First, Remarks on the Languages Spoken in Greece at the Present Day*, Λονδίνο 1814

Momigliano, A., *Tra Storia e Storicismo*, Πίζα 1985

Polioudakis G., *Die Übersetzung deutscher Literatur ins Neugriechische vor der Griechischen Revolution von 1821*, Φρανκφούρτη 2008

Renaut A., *Οι επαναστάσεις του Πανεπιστημίου. Δοκίμιο για τη νεωτερικότητα της Παιδείας*, Αθήνα 2003

Searby P., *A History of the University of Cambridge*, τ. 3, 1750-1870, Καίμπριτζ 1997

Simon C., *Staat und Gesellschaft in Deutschland und Frankreich 1871-1914: Situation und Werk von Gesschichtsp Professoren an den Universitäten Berlin, München, Paris*, Βερολίνο 1988

Sklavénitis, T. E., «La Revolution Française dans les textes de l'historiographie néohellénique (1789-1832)», *Actes du III e Colloque d'Histoire, La Révolution Française et l'Hellénisme Moderne*, Αθήνα 1989

Παράρτημα

Η διαθήκη του Θεόδωρου Μανούση (27 Σεπτεμβρίου 1858)

Θεόδωρος Μανούσης, καθηγητής εν τω εν Αθήναις Πανεπιστημίω διατίθην την διαθήκην ταύτην ιδία χειρί γράφων και υπογράφων αυτήν. Καθίστημι γενικόν κληρονόμον το εν Αθήναις Πανεπιστήμιον και διορίζω εκ της κατά την τελευταίην μου υπαρχούσης περιουσίας να δοθώσι τα εξής κληροδοτήματα:

1) Εις τον εν Τεργέστη εξαδελφόν μου Γεώργιον Μανούσην τας δραχμάς 8.000 μετά των τόκων αυτών, τας οποίας μοι οφείλει κατά το εις χείρας μου συμβόλαιον.

2) Διορίζω να πεμφθώσιν εις την εν Σιατίστη Σχολήν ανεξόδως και τα υπάρχοντά μοι βιβλία, εξαιρουμένων μόνο όσα τυχόν ελλείπουσιν εις την βιβλιοθήκην του Πανεπιστημίου, τα οποία διορίζω να παραλάβη ο έφορος της Βιβλιοθήκης και καταθέση εν αυτή ως εμόν δώρημα.

3) Εις την κυρίαν Μαρίαν Καλλιγά, ανεψιάν μου, αφίνω το εν Πατησίοις περιβόλιόν μου, το οποίον παρά του πατρός αυτής ηγόρασα, ως δηλούται και εκ του παρ' εμοί πωλητηρίου εγγράφου.

4) Εις τον ανεψιόν μου Θεόδωρον Γεωργίου Μανούση αφίνω φλωρίνια αργυρά τρεις χιλιάδας, αρ. 3.000.

5) Εις τον ως υιόν μου αγαπητόν Δημήτριον Βερναρδάκην, διαμένοντα χάριν σπουδής εις Γερμανίαν αφίνω δραχμάς 30.000, τας οποίας το Πανεπιστήμιον θέλει πληρώσει προς αυτόν μετά την εις την Ελλάδα επιστροφήν του, μέχρι τότε δε στέλει προς αυτόν μόνον τον τόκον του ειρημένου ποσού.

6) Εις τον σεβάσμιον αρχαίον και ειλικρινή φίλον μου Θεόκλητον Φαρμακίδην αφίνω δραχμάς δεκαπέντε χιλιάδας, αρ. 15.000.

7) Εις την εν Αθήναις Φιλεκπαιδευτικήν Εταιρίαν αφίνω πέντε χιλιάδας δρ. 5.000.

8) Εις το Ορφανοτροφείον Γεωργίου και Αικατερίνης Χατζή Κώστα το εν τοις Παλαιοτριβείοις περιβόλιόν μου μετά του εις αυτό ανήκοντος ύδατος εις πλήρη του καταστήματος τούτου ιδιοκτησίαν και εις το διηνεκές αναπαλλοτρίωτον. Εις το ορφανοτροφείον αφίνω προσέτι δραχμάς πέντε χιλιάδας (5.000), ίνα εκ του εισοδήματος του περιβολίου και του τόκου των χρημάτων παιδεύονται εντός αυτού δύο ορφανοί παιδιά εκ της πατρίδος μου Σιατίστης, ειδοποιουμένης της εκεί κοινότητος παρά των επιτρόπων του ειρημένου καταστήματος. Εν ελλείψει

Σιατιστέων είναι δεκτοί ορφανοί παίδες και εξ άλλων μερών της μη ελευθέρως Ελλάδος ή και της ελευθέρως Ελλάδος κατά την θέλησιν των επιτρόπων.

9) Ολόκληρος η περιουσία μου συνισταμένη εις την εν τη οδώ Σοφοκλέους κειμένην οικίαν μου και εις τα μετά την πληρωμήν των κληροδοτημάτων υπολειπόμενα χρήματα διορίζω να μένη κτήμα εις το αναπαλλοτρίωτον του Πανεπιστημίου, το οποίον θέλει κρατεί εις τα κατάστοιχά του περί αυτής ιδιαιτέραν μερίδα, ο δε Πρύτανις παρακαλείται να κάμη λόγον περί της εν τω εξής κεφαλαίω ως ορίζεται χρήσεως του εισοδήματος της οικίας και του τόκου των χρημάτων.

10) Ορίζω δηλ. να χορηγήται εις δύο παίδας εκ της μη ελευθέρως Ελλάδος, εξων ο εις, ει δυνατόν, εκ της πατρίδος μου Σιατίστης, εις έκαστον ανά δραχμάς εννεήκοντα κατά μήνα, ίνα σπουδάσωσιν εν Αθήναις, αρχόμενοι από του γυμνασίου και χρείας καλούσης και εκ του Ελληνικού σχολείου και περατώσωσι τας σπουδάς των εν τω Πανεπιστημίω, διαμένοντες εν αυτώ την ωρισμένην τετραετίαν και οφείλοντες να διάγωσι βίον σεμνόν και χρηστοθή και εν περιπτώσει κακής διαγωγής αποβαλλόμενοι και αντικαθιστάμενοι δι' άλλων· δεν υποχρεούνται να σπουδάσωσιν ωρισμένην τινά επιστήμην· προτιμητέοι είναι οι υποσχόμενοι να σπουδάσωσιν την Φιλολογίαν και την Θεολογίαν. Η εκλογή των νέων θέλει γίνεσθαι παρά των κοινοτήτων· εν ελλείψει τιαύτης εκ των εν Ελλάδι παρεπιδημούντων εκ της μη ελευθέρως Ελλάδος νέων, υπό του γυμνασιάρχου ενός των εν Αθήναις Γυμνασίων ή και παρ' αμφοτέρων των γυμνασιαρχών προσκαλουμένων προς τούτο παρά του Πρυτάνεως. Επειδή το εκ της οικίας και των τόκων των χρημάτων εισόδημα μετά την πληρωμήν των δύο συντάξεων θέλει αφίνει περίσσευμα, τούτο απομενόμενον ορίζω να χρησιμεύση εις σύνταξιν ενός εκ των δύο σπουδαστών, του ικανωτέρου, ίνα αποσταλή ούτος εις Γερμανίαν εις τελειοποίησιν των σπουδών του, αλλ' αφού πρότερον εν Αθήναις υποστή τας διδακτορικάς εξετάσεις και λάβη το δίπλωμα του διδάκτορος. Η εν Γερμανία σύνταξις του ορίζεται εις δραχμάς 200 κατά μήνα και εις τα έξοδα της οδοιπορίας. Εάν το περίσσευμα είναι τηλικούτον, ώστε να επαρκή δι' αμφοτέρους, τότε ορίζω να αποσταλώσιν αμφοτέροι· η δε διαμονή αυτών εν τη αλλοδαπή θέλει διαρκεί τρία έτη.

11) Εις τους υπηρέτας μου εκτός οφειλομένου αυτοίς μισθού ορίζω να πληρωθώσιν εις έκαστον ανά δραχμαί διακόσσια.

<Εν Αθήναις την 29 Σεπτεμβρίου 1858>

Θ. Μανούσης

<12^{ον}) Διορίζω εκτελεστάς της διαθήκης μου του κκ Παύλον Καλλιγάν και Γεώργιον Βέλλιον, οίτινες θέλουσι φροντίσει περί της πληρωμής των κληροδοτημάτων τα οποία θέλουσι πληρωθεί εκ της κινητής και των εισοδημάτων της ακινήτου περιουσίας. Πριν πληρωθώσι τα κληροδοτήματα δεν άρχονται αι υποτροφίαι.

Τη αυτή ημέρα του Σεπτεμβρίου 1858

Θ. Μανούσης

Εικόνες

Ο Θεόδωρος Μανούσης από τα Σιάτιστα υπήρξε γόνος εύπορης οικογένειας με πατέρα έμπορο αν και ο ίδιος έχασε τους γονείς του σε νεαρή ηλικία. Από το 1808 και μετά την κηδεμονία του ανέλαβε ο θείος του στη Βιέννη. Ο Μανούσης σπούδασε τόσο στη Βουδαπέστη, όσο και σε πανεπιστήμια της Γερμανίας, όπως αυτά του Γκέτινγκεν και της Λειψίας. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Βιέννη γνώρισε τον Έλληνα διδάσκαλο του γένους Θεόκλητο Φαρμακίδη, ενώ μαζί με αυτόν ανέλαβε για ένα διάστημα και τη διεύθυνση του φιλολογικού περιοδικού «*Ερμής ο Λόγιος*». Στο πλαίσιο της επαναστατικής του δράσης φυλακίσθηκε από τις αρχές στην Αυστρία, ενώ το 1828 συνέχισε τις ιστορικές και αρχαιολογικές του σπουδές στην Ιταλία και το επέστρεψε οριστικά στην Ελλάδα το 1834. Ο Μανούσης δεν κατόρθωσε, ενώ ο ίδιος το επιθυμούσε, να κατεβεί στην Ελλάδα μόλις κηρύχθηκε η Επανάσταση, αφού η αυστριακή αστυνομία δεν του χορήγησε διαβατήριο. Έτσι, ακολούθησε άλλον δρόμο για την ηθική και υλική συμπαράσταση στον αγώνα. Συνεργάστηκε με φιλέλληνες, κυρίως τον γνωστό Θείρσιο, για συγκέντρωση πληροφοριών αλλά και για αποστολή υλικού. Στην Τεργέστη πιάστηκε στην κατοχή Ελλήνων λιθογραφικό πιεστήριο, αποστολή με παραγγελία Θεόδωρου Μανούση και Π. Βλαστού. Ο Μανούσης έμεινε στη φυλακή τέσσερις μήνες και βγήκε με σοβαρές επιπτώσεις στην υγεία του, ενώ διαβατήριο του δόθηκε τελικά το 1828. Μεταξύ των ετών 1835-1843 υπηρέτησε ως αρεοπαγίτης δικαστής και ως βασιλικός επίτροπος της Ιεράς Συνόδου, ενώ ήδη από την αρχή της ίδρυσης του Πανεπιστημίου των Αθηνών και για είκοσι συναπτά έτη διετέλεσε καθηγητής διδάσκοντας Γενική Ιστορία. Κατά τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους 1845-1846 εξελέγη πρύτανης και το ακαδημαϊκό έτος 1849-1850 κοσμήτορας στη Φιλοσοφική Σχολή. Ο Θεόδωρος Μανούσης πέθανε το 1858 στην Αθήνα, κληροδοτώντας ολόκληρη την περιουσία του σε φιλανθρωπικά ιδρύματα και στο Πανεπιστήμιο Αθηνών στο οποίο ιδρύθηκε η Μανούσειος Βιβλιοθήκη. Διαθέσιμο στο <http://www.siatistanews.gr/siatista/SIATISTA-e-apotyposi/Apotyposi/Dromoi-text/70-Manousi.html> ημερομηνία προσπέλασης 10.07.2023

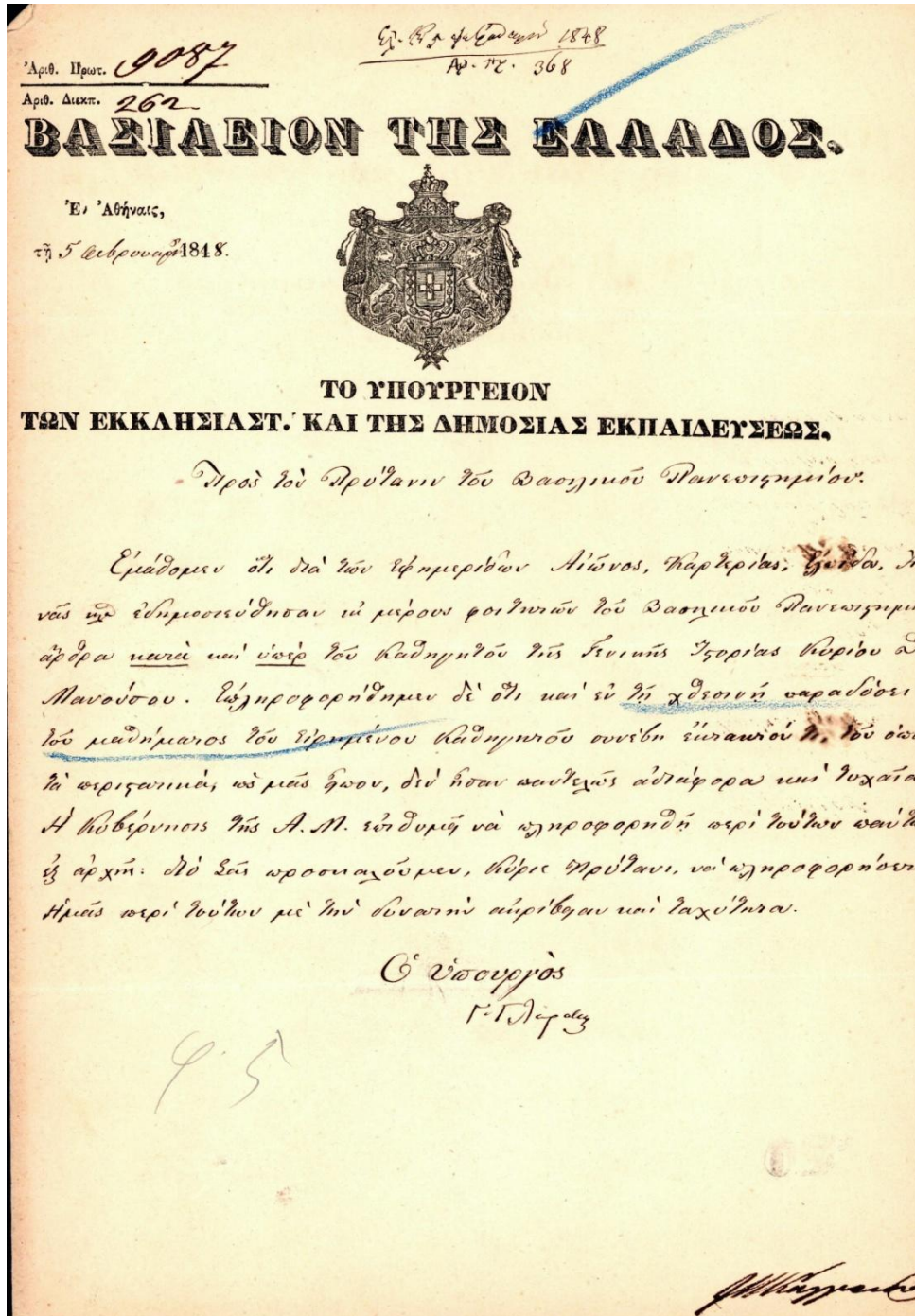

Κατά την περίοδο της διακυβέρνησης του Ιωάννη Καποδίστρια, οι προσπάθειες αυτές σαφώς εξασθένησαν, καθώς ο πρώτος κυβερνήτης του νεοελληνικού κράτους έδωσε όλο του το βάρος στην ανάπτυξη της στοιχειώδους και τεχνικής εκπαίδευσης. Το ζήτημα της ίδρυσης πανεπιστημίου στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος τέθηκε εκ νέου κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Όθωνα, καθώς τα μέλη της Αντιβασιλείας προσανατολίστηκαν στη δημιουργία τριών διαδοχικών εκπαιδευτικών βαθμίδων, κατά το γερμανικό πρότυπο. Έτσι, στις 24 Απριλίου 1837 δημοσιεύθηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος τα διατάγματα σχετικά με την ίδρυση πανεπιστημίου και οι προσωρινοί κανονισμοί του ιδρύματος που επρόκειτο να ιδρυθεί. Σύμφωνα με τα προβλεπόμενα, το Πανεπιστήμιο Αθηνών θα λειτουργούσε αρχικά με τέσσερις Σχολές: Ιατρική και Φιλοσοφική. Τριάντα τέσσερις καθηγητές αποτελούσαν το διδακτικό προσωπικό του πανεπιστημίου με πενήντα δύο φοιτητές και εβδομήντα δύο τακτικούς διδάσκοντες. Ανάμεσά τους ήταν σημαντικές πνευματικές προσωπικότητες της εποχής, όπως ο Νεόφυτος Δούκας, ο Γεώργιος Μαυροκορδάτος και ο Θεόκλητος Φαρμακίδης.

Διαθέσιμο στο: https://estories.uoa.gr/el/kapodistriasis_dompolis/othoneio_panepisthmio
 ημερομηνία προσπέλασης 10.07.2023

Το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών ιδρύθηκε με νόμο της αντιβασιλείας την 31η Δεκεμβρίου του 1836 που επαναβεβαιώθηκε με βασιλικό διάταγμα του Όθωνα Α΄ της 24ης Απριλίου του 1837 και λειτουργεί αδιαλείπτως από τις 3 Μαΐου του 1837. Είναι το δεύτερο σε μέγεθος πανεπιστήμιο της Ελλάδας, μετά το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, με περισσότερους από 40.000 προπτυχιακούς φοιτητές και περισσότερα από 2.000 άτομα διδακτικού και ερευνητικού προσωπικού. Το διάταγμα όριζε ότι το πανεπιστήμιο θα ξεκινούσε τη λειτουργία του και επισήμως την τρίτη ημέρα του Πάσχα του 1837 και ότι θα φέρει την ονομασία «Πανεπιστήμιον του Όθωνος». Θα είχε τέσσερις σχολές, αυτές των γενικών επιστημών (φιλοσοφίας, φιλολογίας, μαθηματικών και φυσικών επιστημών κλπ), της θεολογίας, της ιατρικής, και των νομικών και πολιτικών επιστημών. Η ίδρυση του πανεπιστημίου επιβεβαιώθηκε με δεύτερο διάταγμα της 14^{ης} Απριλίου του 1837 το οποίο υπέγραψε ο Όθωνας. Με πρώτο πρότανη τον Κωνσταντίνο Σχινά, το πανεπιστήμιο είχε αρχικώς 33 τακτικούς και εκτάκτους καθηγητές, 52 φοιτητές και 75 μη εγγεγραμμένους ακροατές, ως επί το πλείστον γηραιούς φουστανελοφόρους αγωνιστές του '21, δημοσίους υπαλλήλους και μαθητές γυμνασίου. Το Νοέμβριο του 1841 άρχισαν να λειτουργούν νέες τάξεις σε ένα καινούργιο κτήριο που σχεδιάστηκε από τον Δανό αρχιτέκτονα Κρίστιαν Χάνσεν, στην οδό Πανεπιστημίου. Εκατοντάδες επιφανών και απλών Ελλήνων συνεισέφεραν για την αποπεράτωσή του κτιρίου, για το οποίο απαιτήθηκαν 176.000 δραχμές. Ο Δήμος Αθηναίων από την πλευρά του ανέλαβε την υποχρέωση να διαμορφώσει την οδό Πανεπιστημίου, στην οποία μέχρι τότε υπήρχαν βαθιά ρυάκια και βράχοι. Ανάμεσα στο 1895 και στο 1911, κάθε χρόνο εισέρχονταν στις Σχολές περίπου 1.000 σπουδαστές και στο τέλος του Α' Παγκόσμιου Πολέμου έφτασαν τους 2.000. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην απόφαση για καθιέρωση εισαγωγικών εξετάσεων για όλες τις Σχολές, ξεκινώντας από το ακαδημαϊκό έτος 1927-28. Από το 1954 και μετά, ο αριθμός των εισαγόμενων φοιτητών καθορίζεται από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, ύστερα από πρόταση των Σχολών. Στη δεκαετία του 1960 άρχισαν και οι κατασκευαστικές εργασίες στην Πανεπιστημιούπολη, στην περιοχή του Ζωγράφου. Τα νέα κτήρια της Πανεπιστημιούπολης περιλαμβάνουν αυτά της Φιλοσοφικής και Θεολογικής, τα τμήματα της Σχολής Θετικών Επιστημών και τη Φοιτητική Εστία. Στα χρόνια που διανύουμε, το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, επίσης, μεγαλώνει σε υποδομές και ενισχύεται σε εξοπλισμό, σε νέες μονάδες και καινοτόμες λειτουργίες. Τέλος, ισχυροποιούνται τα ήδη διαμορφωμένα προγράμματα σπουδών και η οργάνωση άρτιων ξενόγλωσσων προγραμμάτων σπουδών, προπτυχιακών και μεταπτυχιακών αλλά και διδακτορικών. Διαθέσιμο στο: https://estories.uoa.gr/el/kapodistrias_dompolis/othoneio_panepisthmio ημερομηνία προσπέλασης 10.07.2023

Επιστολές του Πρύτανη και του Υπουργού των Εκκλησιαστικῶν και της Δημοσίας
 Εκπαιδεύσεως σχετικά με τις διαμαρτυρίες και τις κινητοποιήσεις των φοιτητῶν
 εναντίον του καθηγητῆ της Γενικῆς Ἱστορίας στη Φιλοσοφική Σχολή Θεόδωρου
 Μανούση. Διαθέσιμο στο: <https://estories.uoa.gr/el/manouysea> ημερομηνία
 προσπέλασης 10.07.2023

Αρ. αρ. 370
 Δ. 23

Ο Πρύτανης του Πανεπιστημίου Ὁδωγος

Πρὸς τὸν Ταυτοπόμῳ Καθηγητῇ τῆς Ἱστορίας Κύριον
 Θ. Μανούσην

Τὸ εὐαί των ἐπισημοποιῶν καὶ τῆς Δημοσίας ἐπιτακτικῶς
 Ὑπουργοῦ προφοροῦν ὅτι κατὰ τὴν 4^η φεβρουαρίου νέος τις Περικλῆς
 λαχόντων ἀνάστασι, ἀπέδωκεν ἀπὸ ὑμῶν προσφάνηται ἀπὸ τοῦ ἰδίου
 τῆς παραδόσεως σου, ἕως δὲ ἀπὸ τοῦ ἐξ ἀσφαλιστικῶν τοῦ ἰδίου
 ματιῶν τῆς παραδόσεως τὸν ἀποκρίσασκε ἀποστατῶν, ἰσχυρῶς τοῦ ἀποφασίσει
 τοῦ περὶ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Β^η Διατάγματι ^{ἀποφασιστικῶν}
~~κατὰ τὴν παραδόσεως σου, ἕως δὲ ἀπὸ τοῦ ἐξ ἀσφαλιστικῶν τοῦ ἰδίου~~
~~ματιῶν τῆς παραδόσεως τὸν ἀποκρίσασκε ἀποστατῶν, ἰσχυρῶς τοῦ ἀποφασίσει~~
 ὑμῶν τὴν διατάγματι σου, καὶ τὸ σου παραμένει τὸ ἴδιον τοῦ ἰδίου
 πῶν προσηγορικῶν περὶ τῶν ἐπισημοποιῶν τῶν μαθητικῶν σου.

Εἰ Ἀθήναι τῆς 6 φεβρουαρίου 1848

Ο' ΠΡΥΤΑΝΙΣ
 [Signature]

φ 5

Επιστολές του Πρύτανη και του Υπουργού των Εκκλησιαστικῶν και της
 Δημοσίας Εκπαιδύσεως σχετικά με τις διαμαρτυρίες και τις κινητοποιήσεις
 των φοιτητῶν ἐναντίον του καθηγητῆ της Γενικῆς Ἱστορίας στη Φιλοσοφικὴ
 Σχολὴ Θεόδωρου Μανούση. Διαθέσιμο στο: <https://estories.uoa.gr/el/manoyseia>
 ημερομηνία προσπέλασης 10.07.2023

Περίληψη

Αντικείμενο μελέτης της διπλωματικής αυτής εργασίας είναι η σκιαγράφηση της προσωπικότητας του Θεόδωρου Μανούση. Ο Θεόδωρος Μανούσης (1793-1858) υπήρξε καθηγητής ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και μέσω της εργασίας αυτής πρόκειται να διερευνηθεί η πολυχιδής μορφή, δράση και συμβολή του τόσο στον τομέα των Ανθρωπιστικών Επιστημών, όσο και σε άλλους τομείς κατά τη διάρκεια της ζωής του. Αναλύεται η πορεία του ως σπουδαστής σε πανεπιστήμια του εξωτερικού, αλλά και η μετέπειτα πορεία του ως Αρεοπαγίτη και βασιλικού επιτρόπου στην Ιερά Σύνοδο και φυσικά ως καθηγητή Γενικής Ιστορίας και πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών.